

Г.Б. ҚАБАНБАЕВА

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ҒАРЫШ

МОНОГРАФИЯ

Қазақстан Республикасы
Алматы 2016

УДК 349.6

ББК 67.407
Қ13

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің заң факультетінің Ғылыми кеңесімен мақұлданған 30 наурыз, №7 хаттама.

Рецензенттер:

Заң ғылымдарының докторы, профессор А.Е. Жатқанбаева

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент Г.Т. Айгаринова

Қабанбаева Г.Б.

Экологиялық қауіпсіздік және ғарыш: Монография. - Алматы, 2016

ISBN 978-601-04-0377-2

Монографияда қазіргі таңдағы халықаралық ғарыш құқығының және халықаралық экологиялық құқықтың ең өзекті мәселелерінің бірі ғарыштық қызметтің экологиялық қауіпсіздігі туралы құқықтық сұрақтар жан - жақты қарастырылып, оларға кешенді талдау жүргізілген. Осы саладағы халықаралық және ұлттық заңнаманың мазмұны зерделген. Бұл еңбекте қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық - құқықтық қорғаудың қағидалары, сонымен қатар ғарыштық қызмет барысында қоршаған орта мен ғарыш кеңістігіне келтірілетін ластану мен жағымсыз салдар үшін жауаптылық мәселесі зерттелген. Ғылыми еңбекте «Байқоңыр» ғарыш айлағындағы қызметтің қоршаған ортаға тигізетін әсері, оның салдары, сонымен қатар келтірілген зиянның орнын толтыру мәселелері қарастырылған. Жүргізілген зерттеу негізінде теориялық тұжырымдар мен ағымдағы заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленген.

УДК 349.6
ББК 67.407

ISBN 978-601-04-0377-2

© Қабанбаева Г.Б., 2016

МАЗМҰНЫ

Қысқартулар мен белгілер	4
Кіріспе	5
1 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғау мәселесін жалпы құқықтық талдау.....	12
1.1 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғаудың түсінігі мен ерекшеліктері....	12
1.2 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғаудың құқықтық негіздері.....	32
1.3 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғауды мемлекеттік реттеудің құқықтық сипаттамасы.....	47
2 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғаудың қағидалары және олардың нормативтік мазмұны.....	61
2.1 Ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғау қағидасының мазмұны және оның ықтимал зиянды салдарының алдын алу ережесін талдау.....	61
2.2 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қорғау саласындағы халықаралық әріптестіктің негізгі қырлары және осы саладағы халықаралық дауларды бейбітшілік жолмен реттеу қағидасының маңызы.....	69
2.3 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғаудың объектісін анықтау мәселесі..	88
3 Ғарыштық қызметті жүзеге асыру барысында қоршаған орта мен ғарыштық кеңістіктің өзіне келтірілетін ластану мен жағымсыз салдар үшін жауаптылық.....	90
3.1 Қоршаған ортаны ластағаны үшін жауаптылық – халықаралық – құқықтық негізгі мәселе.....	90
3.2 Ғарыш объектілерімен ғарыш кеңістігінің өзіне және қоршаған ортаға келтірілген зиян мен жағымсыз салдар үшін халықаралық материалдық жауаптылық.....	95
3.3 Ғарыштық қызметтен болатын ластану мен жағымсыз салдар үшін халықаралық үкіметаралық ұйымдарға тағайындалатын жауаптылықтың маңызды қырлары.....	101
Қорытынды.....	107
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	113

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕР

БҰҰ	Біріккен ұлттар ұйымы
КСРО	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚР	Қазақстан Республикасы
ЗҒҚ	Зымыран-ғарыштық қызмет
ЗТ ББ	Зымыран тасығыштардың бөлінетін бөлшектері
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
NASA	АҚШ–тың Ғарыш кеңістігін зерттеу мен аэронавтика бойынша ұлттық басқармасы
ФҒА	Федералдық ғарыш агенттігі
ҰҒА	Ұлттық Ғарыш Агенттігі
ФҒБ	Федералдық Ғарыш Бағдарламасы
РФ	Ресей Федерациясы
ЗҒҚ ЭҚ	Зымыран-ғарыштық қызметтің экологиялық қауіпсіздігі
МЭС	Мемлекеттік экологиялық сараптама
ЗҒТ	Зымыран-ғарыштық техника
ЖЖС	Жердің жасанды серігі
ЕҒА	Еуропалық ғарыш агенттігі
ҚР ЭК	Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі
ИНМАРСАТ	Теңіздік спутниктік байланыс бойынша халықаралық ұйым
ИНТЕЛСАТ	Халықаралық байланыс ұйымы
АРАБСАТ	Ғарыштық байланыс бойынша араб елдерінің Корпорациясы
ХҒС	Халықаралық Ғарыш Станциясы
ЖҚЗ	Жерді қашықтықтан зоналау
РФ СК	Ресей Федерациясының Су Кодексі
SSN	Ғарыштық Бақылау Жүйесі
ҚХР	Қытай Халық Республикасы
МАГАТЭ	Атомдық қуат бойынша халықаралық агенттігі
ЮНЕП	БҰҰ-ның қоршаған ортаны қорғау бойынша Бағдарламасы

КІРІСПЕ

Бұл ғылыми еңбекте қазіргі таңдағы халықаралық ғарыш құқығының және халықаралық экологиялық құқықтың ең өзекті мәселелерінің бірі ғарыштық қызметтің экологиялық қауіпсіздігі туралы құқықтық сұрақтар жан - жақты қарастырылып, оларға кешенді талдау жүргізілген. Осы саладағы халықаралық және ұлттық заңнаманың мазмұны зертелген. Бұл еңбекте қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық - құқықтық қорғаудың қағидалары, сонымен қатар ғарыштық қызмет барысында қоршаған орта мен ғарыш кеңістігіне келтірілетін ластану мен жағымсыз салдар үшін жауаптылық мәселесі зерттелген.

Ғарыштық қызмет - ғылым мен адамзат техникасындағы тарихи серпіліс ретінде 21-ші ғасырдың адамзатына, оның өмірінің барлық бағыттарына өте үлкен ықпал етуде. Адамзаттың ғылыми - техникалық дамуы мен қоршаған ортаны қорғауы арасындағы қақтығыс пен қарама - қайшылықтар күннен күнге өзекті мәселеге айналуы баршамызға аян. Егер де қоршаған ортаға жағымсыз әсер еткен алғашқы уақыттағы ғылыми - техникалық төңкеріс біршама шектелген болса, онда ғарыш дәуіріндегі ғылыми - техникалық төңкерістің әсері шексіз бола бермек деген ойдамыз. Ғарышты игеру болашақта адамзат өмірін жақсартуға жағдай тудырады дегенмен де, сонымен қатар ол қазіргі адамзаттың өмір сүру ортасы жерге зиян келтіріп қана қоймай, онымен қоса жердің айналасындағы кеңістікке де қауіп төндіруі мүмкін. Сонымен, ғарыштық қызмет барысында қоршаған ортаны ластау мен жағымсыз салдардың туындауынан қорғау мәселесі Жердің және оны қоршаған атмосфераның ғарыш кеңістігіне де тарайды. Осыған орай, қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің аумағына ғарыш кеңістігі де кіреді, сәйкесінше Жерді, әуе кеңістігін және ғарыш кеңістігін қамтиды.

Сондықтан да, осы ғылыми еңбек адамзаттың тағдырына ықпалы бар, бүгінгі таңдағы маңызды мәселелердің бірі - ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау мәселесіне арналған.

Монографияда қарастырылып отырған мәселенің маңыздылығы, өз отанымыздың жерінде әлемдегі ең ірі космодромдардың бірі «Байқоңырдың» орналасуымен арта түседі. Себебі, «Байқоңыр» ғарыш кешенінің қызмет етуінің экологиялық қауіпсіздігі туралы мәселе біздің еліміз үшін бүгінгі таңда шешімін табуы (оның ішінде, құқықтық шешімі) тиіс алдыңғы қатарлы сұрақтардың бірі. Біздің білуімізше, қазіргі күнде зымыран - ғарыштық қызметтің қоршаған ортаға әсері туралы объективті мәліметтер жоқ, әрине, Байқоңыр ғарыш кешенінің, оның маңындағы тұрғындарға және қоршаған ортаға өте үлкен әсері бар.

Қазіргі таңда Қазақстанда экологияға деген көзқарас үлкен маңызға ие, осыған сәйкес Қазақстан Республикасының Конституциясының 31 - ші бабында былай делінген: «Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» [1].

Еліміз тәуелсіздікке қолжеткізгеннен кейін, оның алдында бірқатар экологиялық мәселелер тұрды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.

Назарбаев «Қазақстан - 2030» Бағдарламасында қоршаған ортаны қорғау мәселесіне ерекше көңіл бөлгені бекер емес болса керек. «Қазақстан 2030 - шы жылға қарай таза ауасы мен мөлдір суы бар, таза және жасыл ел болуы міндетті. Өндірістік қалдықтар мен радиация ендігі кезекте біздің үйлеріміз бен бақшаларымызға өтпейтін болады. Біздің балаларымыз бен біздің балаларымыздың балалары қолайлы қоршаған орта жағдайында толыққанды өмір сүреді» [2]. Еліміздің алдында тұрған экологиялық мәселелерді шешу үшін 26 халықаралық экологиялық конвенциялар ратификацияланды, олардың басты мақсаты – қоршаған ортаны қорғау. Өз мәселесін жалғыз болып шешу еш бір бақуатты мемлекеттердің де қолынан келмейтін іс екендігін түсінетін кез келді. Әлемдік қауымдастық белсенді түрде мамандандырылған ұйымдардың көмегіне жүгінуді, сонымен қатар әмбебап және аумақтық конвенцияларға қол қоя бастады.

Бүгінгі таңда, адамзаттың ғарыш айлағындағы қызметі барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау мәселесіне көңіл бөлуі кездейсоқ емес. Ғылыми – техникалық серпіліс адамзаттың ғарышты зерттеуі мен пайдалануының әрі шарты, әрі салдары болатын ғарыш өндірісі мен ғарыш қызметінің белсенді дамуын, адамның ғарыштық қызметі барысында табиғатқа әсер етуін күрт күшейтіп қана қоймай, ғарышты игеру кезіндегі ықпал етудің ауқымын айтарлықтай кеңейтті.

Жердегі табиғи ресурстарды интенсивті пайдалану, жер, әуе және жерден тыс ортаны ластау, шикізат пен энергияның жаңа қайнар көздеріне деген қажеттіліктің өсуі адамзатты үлкен тоқыраудың алдына әкеліп тіреді. Сондықтан да, адамзаттың ғарышты игеруі барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау және жер мен одан тыс табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану міндеті жаһандық сипаттағы мәселеге айналып отыр, қазіргі халықаралық қауымдастықтың күн тәртібіндегі шешілуі тиіс негізгі міндет болып табылады.

Адамзаттың ғарыштық қызметі барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау мәселесі біртіндеп халықаралық қауымдастықтың көңілін аулап отыр, сонымен қатар ол халықаралық ғарыш құқығының ең маңызды қағидаларының бірі болып табылады.

Халықаралық қауымдастық ғарышты және қоршаған ортаны қорғауға байланысты халықаралық шараларды түрлі мемлекеттер арасындағы ең ауқымды және жан - жақты халықаралық әріптестікпен барабар етеді және сәйкестендіреді. Мемлекеттердің әріптестігі қазіргі халықаралық құқықтың және халықаралық ғарыш құқығының ең маңызды қағидаларының біріне айналуға, сонымен қатар ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық қорғауды қамтамасыз етудің ең маңызды шарттарының бірі болып табылады. Ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғауға байланысты ең маңызды халықаралық шаралар - Біріккен Ұлттар Ұйымының және оның арнайы ұйымдарының бастамасымен болатыны белгілі.

Халықаралық ғарыш құқығы - ғарыш пен қоршаған ортаны қорғау мен пайдалану барысындағы мемлекеттер арасындағы қатынастарды негізгі реттеуші құрал болып табылады. Ол мемлекеттердің ғарыштағы қызметі

барысындағы, оларға тиесілі табиғат қорғау режимін анықтауда шешуші рөл атқарады. Ғарыш кеңістігін және қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғаудың қалыптасуы халықаралық ғарыш құқығының прогрессивті дамуының жалпы процессінің ағынымен қатар болып отыр.

Сондықтан да, осы саладағы халықаралық - құқықтық реттеу сөзсіз төменде келтірілгендей әмбебап халықаралық келісімдердің ықпалымен қалыптасуда:

□ 1963 жылғы «Әуеде, ғарыш кеңістігінде және су астында ядролық қаруды сынақтан өткізуге тыйым салу туралы Мәскеу Шарты»;

□ 1967 жылғы «Ғарыш кеңістігін, Ай мен аспан денелерін зерттеу мен пайдалану барысындағы мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарт»;

□ 1972 жылғы «Ғарыш объектілерімен келтірілген зиян үшін халықаралық жауаптылық туралы Конвенция»;

□ 1979 жылғы «Айда және басқа да аспан денелерінде мемлекеттердің қызметі туралы Келісім» және тағы басқалары.

Осы аталған барлық халықаралық - құқықтық актілер адамзаттың ғарышты игеруі, яғни ғарыштық қызметті жүзеге асыруы барысындағы маңызды табиғат қорғау ережелерін қамтиды, сонымен бірге жер, әуе және ғарыш кеңістігін сауықтыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны радиоактивті және басқа да зиянды заттармен ластаудың алдын алуға, табиғи ресурстарды және тұтастай табиғи кешендерді қорғау мен ұтымды пайдалануға бағытталған көпжақты және екіжақты халықаралық шарттардың саны үнемі ұлғаюда.

Адамзаттың ғарышты игеру процесі барысындағы ғарыш пен қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық-құқықтық реттеу жүйесінде қазіргі кезеңде халықаралық ұйымдардың, әсіресе БҰҰ - ның рөлі ұлғаюда және ерекше болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымы - әлемдік сипаты бар, ең өкілді халықаралық ұйым, кез-келген жаһандық сипаты бар мәселелерді шешу үшін, мемлекеттер әріптестігін ыңғайластыру үшін ең тиімді институционалдық негіз болып табылады, соның ішінде, қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне де қатысты. Сонымен қатар, БҰҰ көпжақты келісім сөздерді жүргізудің дайын құралы, әрі өзара тиімді шешімге келудің құралы, ең бастысы жалпы халықаралық құқық пен халықаралық ғарыш құқығын кодификациялаудың және прогрессивті дамуының дайын құралы ретінде.

Ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды реттеуге байланысты жұмыс көлемінің ұлғаюына орай, ғарыш қызметіне байланысты жаңа халықаралық ұйымды құру қажет болып отыр.

Бұл ұйым халықаралық құқықтың субъектісі ретінде ғарыш және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеуде оператордың рөлін атқарады, кем дегенде БҰҰ - ның ғарыш жөніндегі комитеті мен түрлі арнайы және жергілікті ұйымдардың орынына, мысалы, ақпараттық, кеңестік, бақылау сияқты бірқатар функцияларды атқарады, тіпті дауларды шешуші және реттеуші және арбитр ретінде қызмет ету функциясын және тағы да басқасын көздейді.

Ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеуді теориялық зерттеу барысында ғарышты игеру кезіндегі ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаға келтірілген зиян мен жағымсыз салдар үшін жауаптылықты зерттеу маңызды орын алады. Аталған зерттеудің мәні мен оның қорытындылары ғарыш құқығының жүйесін толықтырып қана қоймай, нақты құқықтық процедураларға құқықтық негіз беруінде. Зерттеу барысында төмендегідей сұрақтар міндетті түрде қарастырылады, ол жауапкершіліктің субъектілері, олардың ерекше сипаттары және тағы да басқа.

Көріп отырғанымыздай, ілгеріде аталғандардың барлығы ғарыштық қызмет барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеу мәселесіне тұтастай арналған монографиялық жұмыстың өзектілігін анықтайды.

Монографиямен жұмыс барысында халықаралық құқық доктринасының кеңестік және ресейлік өкілдерінің жалпытеориялық және арнайы еңбектері үлкен көмек көрсетті. Олар: Г.И. Тункин, Э.Г. Василевская, В.А. Василенко, В.С. Верещетина, Г.П. Жукова, А.И. Иойрыш, Б.М. Клименко, Ф.М. Кожевников, А.Л. Колодкин, Ю.М. Колосов, Е.А. Коровин, С.Б. Крылов, П.М. Курис, М.И. Лазарев, Д.Б. Левин, И.И. Лукашук, С.А. Малинин, А.П. Мовчан, С.В. Молодцов, Е.С. Молодцова, А.С. Пирадов, А.А. Рубанов, А.И. Рудев, Д.И. Фельдман, Л.Н. Шестаков, Е.А. Шибаева, В.Г. Эмина және басқалары.

Автор қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық мәселелері мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласының мамандары С.В. Виноградовтың, Р.К. Гусевтың, Р.В. Деканозованың, В.Г. Жураховтың, Н.С. Иванченконың, О.С. Колбасовтың, И.И. Котряловтың, В.В. Петровтың, В.И. Севастьяновтың, А.С. Тимошенконың, А.Д. Урсуланың, В.А. Чичвариннің, Ю.А. Школенконың және басқаларының еңбектерін қолданды.

Сонымен қатар, батыс елдерінің ғалымдары: I. Brownlie, G. Schwarzenberger, N.L. Johnson, D.J. Kessler, V.G. Cour-Palais, P. Eichler, D. Rex, J.E. Fawcett, M.D. Forkosch, W.C. Jeaks, C.W. Jenks, A.E. Boyle және басқалары.

Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау зерттеулерінің басты мақсаты болып табылатын келесідей қазақстандақ ғалымдардың еңбектері: Б.Ж. Абдраимов, Д.Л. Байдельдинов, Л.К. Еркинбаева, Н.С. Баимбетов, С.Т. Культелеев, Т.К. Ерджанов, М.А. Сарсембаев, С.Ж. Сулейменова және басқалары қолданылды.

Зерттеудің нормативтік негізі ретінде ғарыш құқығы саласындағы көптеген халықаралық келісімдер; адамзатты қоршаған ортаны қорғау бойынша Стокгольм конференциясы мен БҰҰ - ның көптеген халықаралық келісімдері зерттеудің нормативтік базасы ретінде қолданылды; БҰҰ - ның басты және қосымша органдарының құжаттары;

Ғылыми ойдың әр түрлі бағыттарда дамығанына қарамастан, отандық әдебиетте ғарыш айлағындағы қызметтен қоршаған ортаны қорғаудың құқықтық мәселесін осы күнге дейін арнайы, кешенді түрде зерттеген зерттеулер, еңбектер жоқ.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Монографияның мақсаты болып халықаралық ғарыш құқығындағы ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан

қоршаған ортаны қорғаудың негізгі бағыттарын кешенді қарастыру және осы саладағы қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің теориялық жүйесін талдау танылады.

Осыларды ескере отырып, автор келесідей **міндеттерді** алдына қойды:

□ зерттеу негізінде ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарының анықтамасын беру және оның мазмұнын ашу;

□ ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық реттеудегі арнайы қағидаларды анықтау және жүйелеу негізінде мазмұнын ашу, қалыптасу барысын көрсету;

□ ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық және ұлттық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау.

□ ғарыш дәуіріндегі қоршаған ортаны қорғауға қатысты түрлі халықаралық ұйымдардың құқықтық табиғатын, құқықтық жағдайын, құрылымын және құзіретін анықтау;

Зерттеу нысаны болып ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғауға байланысты қоғамдық қатынастардың кешені танылады.

Зерттеудің пәні болып халықаралық құжаттардағы ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғауға бағытталған ережелердің, қағидалардың жүзеге асырылуының құқықтық механизмі.

Монографияның ғылыми жаңалығы төмендегідей. Ұсынылып отырған монографиялық жұмыс ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғауды құқықтық реттеу бойынша ең алғашқы кешенді зерттеу болып табылады.

Алғаш рет ғарыштық қызметтің қоршаған ортаға келтіретін жағымды және жағымсыз салдарының әсері құқықтық тұрғыдан зерттеліп қарастырылған. Осы жерде алғаш рет ғарыштық қызметтің жағымсыз салдары ұғымына анықтама берілген. Бұл еңбектің басқа да зерттеулерден ерекшелігі, оның қоршаған ортаны қорғау мәселесінде тек философиялық көз қараспен шектелмейтіндігі.

Алғаш рет ғарыш дәуіріндегі қоршаған ортаны қорғауға қатысты түрлі халықаралық ұйымдардың құқықтық табиғаты, құқықтық жағдайы, құрылымы және құзіреті зерттелген және анықталған.

Алғаш рет қоршаған ортаны ғарыш айлағындағы қызметтен қорғаудың қалыптасып жатқан және қазіргі қағидаларын жүйеге келтіруге талпыныс жасалған, олардың қалыптасу процесін көрсету және осы процесстегі БҰҰ органдарының резолюциялары мен шешімдерінің маңыздылығы көрсетіліп, аталған қағидалардың құқықтық мазмұны анықталған.

Алғаш рет ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғауға байланысты халықаралық және ұлттық заңнаманы жетілдіруге байланысты нақты ұсыныстар жасалған. «Байқоңыр» ғарыш кешенінің қызметінің экологиялық қауіпсіздігін құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету ғылыми қырынан зерттелген.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде автор төмендегідей қорытындылар мен ұсыныстарды тұжырымдайды:

1. Монография тақырыбы төңірегінде зерттеу жүргізу нәтижесінде және түрлі халықаралық құжаттарды талдай отырып автор келесідей ұғымның анықтамасын беруге тырысты: «Ғарыштық қызметтің жағымсыз салдары дегеніміз ғарыштық қызметтің жүзеге асырылуы барысында қоршаған ортаны улы және басқа да зиянды заттар мен материалдарды жасанды түрде енгізу арқылы ластау, сонымен қатар қоршаған ортаның табиғи түрде өзін өзі қалпына келтіруіне және тазалануына байланысты қабілеттілігінен асып түсетін, өте үлкен көлемде жылуды бөлу, сонымен қатар тірі табиғаттың өлуіне алып келетін және адамның денсаулығы мен әл ахуалына зиян келтіретін кез келген ғарыштық іс әрекетті айтамыз».

2. Бүгінгі халықаралық құқықтың негізгі қағидалары мемлекеттердің ғарыштық қызметі барысында туындайтын қатынастарын реттейді. Осымен қатар, бүгінгі таңда халықаралық ғарыш құқығында мемлекеттердің ғарыштық қызметінің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғаудың арнайы қағидалары қалыптасқан. Дамудың қазіргі кезеңінде олардың қатарына келесілерді жатқызамыз: а) ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан адамзаттың өмір сүру кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау қағидасы; ә) ғарыштық қызмет барысында ғарыш кеңістігі мен аспан денелеріндегі тәжірибелердің ықтимал зиянды салдарының алдын алу қағидасы; б) қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қорғау саласындағы халықаралық әріптестік қағидасы; в) қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық дауларды бейбітшілік жолмен реттеу қағидасы және т.б.

3. Ғарыштық қызметті реттеуге байланысты құқықтық нормалардың қалыптасу және даму процесстері, қазіргі таңда Қазақстан Республикасының ғарыштық қызмет саласындағы заңнамасының түрлі деңгейдегі бірқатар нормативтік – құқықтық актілерден тұратындығына алып келді, олардың көпшілігінің тікелей ғарыштық қызметке қатысы жоқ. Дамыған ұлттық заңнаманың жоқтығы көптеген халықаралық ғарыш құқығының ережелерінің тек декларативтік сипатта болатындығына себепкер болып отыр. Біздің білуімізше, олардың тиімді жүзеге асырылуы, халықаралық ғарыш құқығының ережелерін дамытатын және олар үшін мемлекеттердің заңи жауаптылығын бекітетін нормаларды, мемлекеттер тарапынан нақты қабылдануы жолымен ғана шешілуі мүмкін. Осыған орай, Қазақстан Республикасында «Ғарыштық қызмет туралы» Заңның жобасын дайындап оны қабылдайтын қажеттілік туындап отыр. «Ғарыштық қызмет туралы» Заң ғарыштық қызметті жан - жақты реттеуді қамтамасыз етеді, соның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты қатынастарды.

4. Ғарыш кеңістігінде мемлекеттердің оны зерттеу мен пайдалануға байланысты қызметінің көлемінің ұлғаюына байланысты халықаралық ұйымдардың рөлі артуда. Сонымен қатар, ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаның ластануының алдын алу жолында мемлекеттер тарапынан қоршаған ортаны ластауға байланысты тыйым салатын нормалардың тиісті деңгейде орындалуына бақылау жасаудың маңызы үлкен. Осы себепті, ғарыштық қызмет саласында халықаралық әріптестікті дамыту мақсатында, ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғауға байланысты халықаралық ұйым құру қажет.

Осыған орай, ғарыштық қызмет барысында қоршаған ортаны қорғау бойынша халықаралық ұйым құру ұсынылады. Бұл ұйымды құру қазіргі уақытта ғарыштық қызметті жүзеге асыратын (жүзеге асырмайтын) мемлекеттердің қоршаған ортаны қорғауға байланысты қызметін реттеуші және олар үшін орталықтандырылған бақылау қызметін, ақпарат орталығы, кеңесу орталығы болып табылады. Сонымен қатар, аталған ұйым ғарыштық қызмет салдарынан туындайтын қоршаған ортаны қорғауға байланысты халықаралық құқық субъектілері арасында туындайтын халықаралық дауларды шешу күзіреттілігіне ие болуы тиіс. Ғарыш кеңістігін игеру процесінің қазіргі уақытта қарқынды дамуы кезеңінде ілгеріде аталған ұйымды құру барлық мемлекеттердің ортақ мүддесін қорғау сияқты объективті қажеттілік негізінен туындап отыр

Зерттеудің әдістемелік негізін салыстырмалы – құқықтық әдіс, формальді логика әдісі, жүйелеу құрылымдық талдау әдісі, ғылыми абстракция, салыстыру мен ұқсастық, құқықтық процесстердің дамуы барысындағы объективті мен субъективтінің бірлігі, сараптамалық бағалау, зерттеу құжаттары мен материалдарын контент-талдау мен зерттеу әдістері.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының басқа мемлекеттермен арадағы халықаралық келісімдер мен шарттар, халықаралық және ұлттық заңнама, нормативтік құжаттар, мемлекеттік статистика органдарының тәжірибелік материалдары, БҰҰ арнайы органдарының құжаттары, мерзімді баспа және басқалары пайдаланылды.

Монография тақырыбын өңдеу барысында автор отандық, ресейлік және де батыстық халықаралық құқық доктриналарының және халықаралық ғарыш құқығы саласындағы ғалымдардың теориялық ережелері мен негізгі қорытындыларына арқа сүйеді.

Жұмыстың теориялық және тәжірибелік мәні төмендегідей, яғни ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғау сұрақтарын зерттеу БҰҰ – ның құқықшығармашылық және құқыққолданушылық қызметінің тиімділігін көтеру және жетілдіруге байланысты ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді, ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғауға байланысты болашақ халықаралық ұйымның, болашақтағы орны мен рөлін көрсетеді.

Бұл зерттеуден туындайтын қорытындылар, мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың нақты жағдайлар бойынша тиісті нормалар мен ережелер дайындауы барысында қажет болуы мүмкін.

Монография материалдары халықаралық ғарыш құқығы және халықаралық қоршаған ортаны қорғау құқықтарынан арнайы курстар оқу үшін, сонымен қатар ғарыштық қызмет барысында қоршаған ортаны қорғауға байланысты сұрақтарды теориялық өңдеу, ғылыми мәселелерді ары қарай зерттеу үшін қолданылуы мүмкін.

Бұл монографиялық зерттеудің негізгі ережелері басылып шағарылған ғылыми мақалаларда көрініс тапты және халықаралық ғылыми, тәжірибелік конференцияларда талқыланды.

1 ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҒАРЫШТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЖАҒЫМСЫЗ САЛДАРЫНАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕСІН ЖАЛПЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

1.1 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық - құқықтық қорғаудың түсінігі мен ерекшеліктері

Халықаралық ғарыш құқығы жалпы халықаралық құқық негізделетін қайнар көздерден басқа қайнар көздерге ие бола алмайды. Мемлекеттермен ерікті түрде жасалған халықаралық шарт - халықаралық құқықтың негізгі қайнар көзі болып табылады. Бұл тарихи заңдылық халықаралық ғарыш құқығында да міндетті түрде сақталады.

Халықаралық - құқықтық әдет керісінше, мемлекеттердің ғарыштық қызметінің реттеушісі болатындай, оншалықты уақыт әрекет еткен жоқ, қазіргі кезде ол халықаралық ғарыш құқығының тек ықтимал, оның ішінде тек қосымша ғана қайнар көзі болып табылады. Ғарыш кеңістігін игеруге байланысты мемлекеттердің қызметін ретке келтіруге бағытталған, халықаралық шарттар мен келісімдерді өңдеу мен жасасу аясындағы халықаралық ұйымдардың рөлі айтарлықтай күшейді, әсіресе Біріккен Ұлттар Ұйымы мен оның арнайы мекемелерінің қызметі барысында.

Халықаралық ғарыш құқығы халықаралық құқықтың бір саласы болып табылады, сол себепті оның қайнар көздері жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздерімен ұқсас бірдей болып келеді. Халықаралық соттың Статутының 38 - ші бабы анықтайтындай, нақты дауды халықаралық құқық негізінде шешуі тиіс Сот төмендегілерді қолданады немесе қолдануға құқылы:

а) дауласушы мемлекеттермен толық мойындалған, жалпы және арнайы ережелер бекітетін – халықаралық конвенциялар;

б) жалпыға ортақ тәжірибемен дәлелденген, құқықтық норма ретінде танылған халықаралық әдет - ғұрып;

в) өркениетті ұлттармен мойындалған, құқықтың ортақ қағидалары;

г) 59-шы бапта көрсетілген ережені ескере отырып, құқықтық нормаларды анықтаудың қосымша құралы ретінде түрлі ұлттардың жария құқық бойынша неғұрлым мамандандырылған мамандарының доктриналары мен сот шешімдері [3].

Халықаралық Соттың статутының ілгеріде аталған бабы, Халықаралық Соттың істерді қарау процесі барысында қолданылуы тиіс нормаларды анықтайды. Көптеген халықаралық құқықтың өкілдері осы нормалар жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздеріне сәйкес келеді деп санайды [4]. Халықаралық ғарыш құқығы халықаралық құқықтың бөлінбейтін бөлшегі ретінде БҰҰ - ның Халықаралық Сотының статутының 38 - ші бабында көрсетілгендей қайнар көздерге ие болады.

Халықаралық шарт. Халықаралық шарт пен әдет халықаралық құқықтың қайнар көздері арасындағы халықаралық құқықтың ең негізгі қайнар көзі болып табылады [5]. Халықаралық құқықтың басқа да классикалық салаларымен салыстырғанда халықаралық ғарыш құқығының айырмашылығы ол оның

негізгі қайнар көзі ретінде халықаралық әдет емес халықаралық шарттың танылатындығында.

Халықаралық ғарыш құқығының қалыптасуы әсіресе ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық құқықтық реттеу процесі барысында басты рөлді халықаралық шарт атқаруы тиіс [6].

Біріншіден, ғарыш дәуіріне енудің өзі ғарышты игеру процесі барысында көптеген халықаралық-құқықтық сұрақтарды туындатты. Өзара қарым-қатынастарды реттеу үшін тиісті мемлекеттер аз уақыт ішінде көптеген бірқатар маңызды шарттарды жасасты, осы шарттар ғарыш құқығының негізгі мазмұнын құрады, соның ішінде ғарышты игеру барысында ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеуге байланысты. КСРО - дағы ең алғаш жасанды жер серігін ұшырған 40 жыл ішінде ғарыш техникасының дамып кеткендігі соншалық, тиісті мемлекеттер ғарыш құқығының нормаларын, соның ішінде ғарышты игеру процесі барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғауға байланысты нормаларды, тек қана халықаралық шарттар жасасу жолымен қалыптастырады, халықаралық әдет арқылы емес, бұл халықаралық тәжірибеге қойылатын негізгі үш талаптың бірімен байланысты, нақтырақ айтсақ оның қолданылу ұзақтылығы, мемлекеттердің ғарыштағы қызметінің техникалық қамсыздандырылуының жылдам өзгеруі, тез арада құқықтық рәсімделуді де талап етеді.

Екіншіден, ғарышты зерттеу мен пайдалану процесі барысында туындайтын түрлі ғылыми - техникалық сұрақтар мен глобалді экологиялық мәселелерге нақты және арнайы сипат тән, бұл жағдай жан - жақты және нақты анықталған жүріс - тұрыс ережесін қажет етеді. Соңғысына айтарлықтай дәрежеде қол жеткізу халықаралық шарт жасасу арқылы жүзеге асырылмақ, онда оған қатысушы мемлекеттердің құқықтары мен міндеттері нақты анықталады. Ал, халықаралық әдетке қатысты айтарымыз, онда жүріс - тұрыстың нақты, анық ережелері емес, тек жалпы қағидалар орын алған және қамтылған.

Үшіншіден, халықаралық шарт, халықаралық құқықтың қайнар көзі ретінде бар немесе қалыптасқан қатынастарды реттеп қана қоймай, оның ережелері болашақта туындайтын қатынастарды да қарастырады. Ал, халықаралық әдет болса халықаралық қатынастар тәжірибесінде қалыптасқан қатынастардан және тәжірибеден туындайды, сол себепті ол болашақта мемлекеттер арасында туындайтын жаңа қатынастарды реттей алмайды. Ғарыш құқығында осындай жаңа бастаулар үнемі туындап отырады, сондықтан да халықаралық құқықтың қайнар көзі ретіндегі халықаралық әдет, халықаралық шартқа қарағанда ғарыш құқығы үшін қажетсіз болып келеді немесе қажеттілігі шамалы.

Мысалы, Ғарыш бойынша Шарттың 9 - шы бабы анықтағандай Шартқа қатысушы - мемлекеттер ғарыш кеңістігін, айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдалану үшін бөгде заттарды жеткізу барысында жер бетіндегі болуы мүмкін қауіп пен жағымсыз салдардың алдын-алу үшін тиісті шараларды қабылдайды [7].

Бұл нақты уақытта жоқ, бірақ болашақта болуы мүмкін қатынастарды алдын ала анықтау сипатындағы ереже болып табылады. Ал ұқсас сұрақтар тек қана халықаралық шарттар негізінде шешіледі, басқа жолы жоқ.

Сондықтан халықаралық шарттарды жасасу ғарыш құқығының, соның ішінде ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық құқықтық реттеудің нормаларын қалыптастырудың ең тиімді жолы болып табылады [7, 14б.].

Халықаралық әдет - ғұрып. Халықаралық шарт халықаралық ғарыш құқығының негізгі қайнар көзі болып табылады, бірақ бұл айғақ келесідей айғақты жоққа шығара алмайды, яғни халықаралық әдет - ғұрып халықаралық ғарыш құқығының маңызды қайнар көзі болып табылады, ал ол өз кезегінде ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеудің де қайнар көзі болып табылады деген сөз.

Біріншіден, ғарыш дәуіріне ену мен ғарышты игерудің халықаралық тәжірибесі, халықаралық әдет - ғұрыптың халықаралық ғарыш құқығының қайнар көздерінің бірі екендігін дәлелдейді, тіпті адамзаттың ғарышты игеру процесі қысқа ғана мерзімде болса да. Ғарышты игерудің кейбір қағидалары халықаралық тәжірибемен туындаған, мысалы, ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін зерттеу және пайдалану бостандығы; ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін және тағы басқаларын ұлттық иемденуге тыйым салу; ілгеріде аталған қағидалардың барлығы адамзаттың ғарышты игеруінен кейін басталған.

Екіншіден, қазіргі халықаралық құқықта жай норманың пайда болу процесі айтарлықтай қысқарған. Ғылыми, экономикалық және саяси қарым қатынастардың тез дамидығы себепті, халықаралық әдет - ғұрыпты қалыптастырудың дәстүрлі жолы белгілі-бір өзгерістерге ұшырады. Кейбір халықаралық құқық өкілдерінде тіпті жай нормалардың instant-ы деген түсінік пайда болған [8].

Үшіншіден, ғарышты игеру тәжірибесі дәлелдегендей, ғарышты игеруді халықаралық - құқықтық реттеу, сонымен қатар ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауға байланысты көптеген мәселелер осы кезге дейін халықаралық шарт жасасу арқылы шешілген жоқ.

Ілгеріде айтылғандардың негізінде келесідей қорытынды жасауға болады, халықаралық шартқа қарағанда сирек қолданылса да, халықаралық әдет - ғұрып халықаралық ғарыш құқығының маңызды қайнар көздерінің бірі болып табылады.

Ғарыш құқығының басқа да қағидалары. Қазіргі құқықтағы құқықтың жалпы қағидалары ғарыш құқығының қайнар көздерінің қатарында екені сөзсіз. Біз үшін маңыздысы құқықтың жалпы қағидалары дегеніміз не екенін анықтап алу. Халықаралық сот Статутының 38 - ші бабының мәніне сәйкес құқықтың жалпы қағидалары дегеніміз - ол өркениетті елдермен танылатын құқықтық қағидалар.

Ескертетін жағдай, бүгінде өркениетті ұлттар деп - барлық тәуелсіз мемлекеттер танылады. Қазіргі халықаралық өмірде мемлекеттердің арасында олардың құқықтық жүйесіне әсер етпей қоймайтын қоғамдық құрылым, саяси құрылым, экономикалық дамуы салаларындағы айырмашылықтар бар. Құқықтың жалпы қағидалары барлық құқықтық жүйелерге ортақ болатын

қағидалардан құралуы тиіс. Артынша, құқықтың жалпы қағидалары барлық өркениетті ұлттардың мақұлдауына ие болуы тиіс; бұл мақұлдау халықаралық шартта немесе әдетте бекітіледі, сондықтан да құқықтың жалпы қағидалары халықаралық құқықтың дербес тәуелсіз қайнар көзі бола алмайды, яғни халықаралық ғарыш құқығына да.

Сот шешімдері жалпы халықаралық құқықтағы сияқты, ғарыш құқығында да шарттық және жай нормаларды шығару процесі барысындағы «қосымша құрал» болып табылады. Бұл жағдай халықаралық соттың және мемлекет ішіндегі соттардың да шешімдеріне қатысты. Ғарышты игерудің дамуы барысында ғарыш құқығы нормаларын туындату процесі барысында қосымша құрал ретіндегі сот шешімдерінің рөлі артқанымен, ол келер уақытта ғарыш құқығының дербес қайнар көзі бола алмайды.

Құқықтық реттеу әдісі ғарыш кеңістігі және қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық қорғау үшін және ғарыш құқығы үшін және жалпы халықаралық құқық үшін ортақ болып табылады. Бұл нақты бір жүріс - тұрыс ережесінің мазмұнын анықтау және оны заңи міндетті деп тануға қатысты мемлекеттер еркінің келісуі болып табылады. Осыған байланысты ғарышты және қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық реттеудің және ғарыш құқығының және жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздерінің бірыңғайлығы жөнінде қорытынды жасауға болады. Олар халықаралық шарт және халықаралық әдет - ғұрып болып танылады.

Жалпы ғарыш құқығының ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің нормаларының құрылу процесі барысында негізгі, шешуші рөл халықаралық шартқа тиесілі.

1959-шы жылы Е.А. Коровин былай деп жазған: «Ғарышты барлық адамзаттың ортақ пайдалануындағы объекті деп қарастырсақ (res communis omnium), онда ортақ пайдаланудың әдістері мен ережелері барлық пайдаланушылардың өзара келісімімен бекітілуі мүмкін, яғни халықаралық келісім арқылы» [9].

Егер де шарттық нормалар жоқ болса, Е.А. Коровин, ғарыш кеңістігінің халықаралық режиміне байланысты сұрақтарды «әрекет етуші халықаралық құқықтың мемлекеттік және халықаралық тәжірибедегі үлгілер тұрғысында және оның ережелерін ғылыми талқылау тұрғысынан» шешу мүмкіндігін пайдалану керек деп таныған [10].

Уақыт өте келе, шарттық нормалармен реттелмейтін, кейбір ғарыш қызметі түрлеріндегі мұндай мемлекеттік тәжірибе халықаралық қарым - қатынастың қатысушыларымен халықаралық құқықтың жай нормасы түрінде тұрақты сипатқа ие болуы мүмкін.

Халықаралық әдет - ғұрып - ол ұзақ уақыт аралығы мен жалпыға ортақ қолданудың нәтижесінде халықаралық қарым-қатынастың қатысушыларымен құқықтық немесе заңи міндетті норма ретінде танылған жүріс - тұрыс ережесі.

Г.П. Жуков өз кітабында былай деген: «Халықаралық әдет - ғұрып ғарыш құқығының нормаларының қалыптасу процесі барысында, сөзсіз белгілі бір рөл ойнауы әсерін тигізуі мүмкін. Дегенмен, осы мағынадағы оның мәнін асыра бағалауға болмайды» [11].

П.И. Лукин бір жағынан халықаралық әдет - ғұрыпты ғарыш құқығының қайнар көзі ретіндегі рөлін жоққа шығарып отырса немесе теріс бағаласа, ал екінші жағынан, түрлі мемлекеттердің ғарышкерлерінің арасында ғарышты игерудің ең жоғарғы дәрежесіне жеткен кезінде келесідей қатынастар туындайтынын болжайды немесе жоққа шығармайды, яғни болашақта уақыт өте келе халықаралық - құқықтық әдетке айналатын және осы түрлі елдердің ғарышкерлерінің белгілі бір жүріс - тұрыстарының дұрыстығына негізделген әдет - ғұрыптар халықаралық ғарыш құқығының қосымша қайнар көзі болады.

Ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің нормаларының халықаралық шарт жасасу арқылы қалыптасуының мысалы ретінде келесілерді атауға болады:

1. Ғарыш кеңістігін, сонымен қатар Айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдаланудағы мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарт (1967 жыл);

2. Ғарышкерлерді құтқару, ғарышкерлерді қайтару және ғарыш кеңістігіне жіберілген объектілерді қайтару туралы Келісім (1968 жыл);

3. Ғарыш объектілерімен келтірілген зиян үшін халықаралық жауаптылық туралы Конвенция (1972 жыл);

4. Ғарыш кеңістігіне жіберілетін объектілерді тіркеу туралы Конвенция (1975 жыл);

5. Табиғи ортаға әсер ететін құралды, әскери және басқа да қастық сипатта пайдалануға тыйым салу туралы Конвенция (1977 жыл);

6. Табиғи ортаға әсер ететін құралды, әскери және басқа да қастық сипатта пайдалануға тыйым салу туралы Конвенция (1978 жыл);

7. Айда және басқа да аспан денелеріндегі мемлекеттердің қызметі туралы Келісім (1979 жыл) және тағы басқалары.

1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, сонымен қатар Айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдаланудағы мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шартта ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің тек қана негізгі, ең басты қағидалары мен нормалары көрініс тапқан. Оның мазмұны ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаға келтірілген зиян мен оның алдын алу мәселесін ғана емес, сонымен қатар зиян келтіргеннен кейінгі оның орнын толтыру мен түзету шараларын да қамтиды.

Ғарышты игерудің алғашқы кезеңінде ғарышты әскери мақсатта пайдалану дамыған мемлекеттердің басты мақсаттарының бірі болғандығы барлығына белгілі. Бірақ ғарыштағы кез келген әскери іс - қимыл халықаралық қауымдастыққа айтарлықтай қауіп төндіреді және қауіпсіздігіне қатер төндіреді, ал оның тікелей салдары болып экологиялық тепе - теңдіктің бұзылуы ғарыш кеңістігінің және қоршаған ортаның ластануы танылады. Сондықтан да, Ғарыш туралы Шарттағы, ғарыш кеңістігін әскери мақсатта пайдалануға тыйым салу туралы ереже ғарышты және қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық реттеудің қайнар көзі болуы тиіс. Шарттың 4 - ші бабында көрсетілгендей: 1) «Шартқа қатысушы - мемлекеттер Жер шарының орбитасына ядролық қаруы бар немесе жалпыны жоятын кез келген қару түрі

бар объектілерді шығармауға, осындай қаруларды аспан денелеріне қондырмауға және осындай қаруларды ғарыш кеңістігінде қандай да бір түрде орналастырмауға міндеттенеді» және 2) «Ай және басқа да аспан денелері Шартқа қатысушы - мемлекеттердің барлығымен тек бейбітшілік мақсатта пайдаланылады». Аспан денелерінде әскери базаларды, құрылымдар мен құрылғыларды салуға, қарудың кез келген түріне сынақ жасауға және әскери іс - қимылдарды жасауға тыйым салынады.

Ғылыми зерттеулер мен қандай да бір бейбітшілік мақсатта әскери персоналды пайдалануға тыйым салынбайды. Сонымен қатар, Айды және басқа да аспан денелерін бейбітшілік мақсатта зерттеу үшін қажетті кез келген құралдар мен құрылғыларды пайдалануға тыйым салынбайды [7, 12б.].

4 - ші баптың құрылымы төмендегідей тұжырым жасауға жол береді, яғни бұл бап жер шарының орбитасының айналасында бақылау - іздеу, ракетаға қарсы, коммуникациялық және басқа да әскери мақсаттарда ғарыш аппараттарын пайдалануға тыйым салмайды делінген және 4 - ші бап аспан денелерінің демилитаризациясын жарияласа да, ғарыш кеңістігінде әскери іс - қимылдарды жүргізуге және оның әскери сипатта пайдаланылуына тыйым салынбайды, егер де бұндай қызмет халықаралық құқық пен БҰҰ - ның Жарғысына сәйкес атқарылса және ол агрессиялық сипатта болмаса.

«Бейбітшілік мақсатта пайдалану» деген ұғым «агрессиялық сипаттың жоқ болуы» деген мағына деп интерпретациялауға болмайды деген көз қарас біз үшін ең дұрысы болса керек, яғни кез келген әскери іс - қимыл «бейбітшілік сипатта емес» деп қарастыру, тіпті ол қорғаныс мақсатында немесе халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтап тұру мен қалпына келтіруді көздесе де.

Дегенмен мойындайтын жағдай ол 4 - ші баптың мазмұны келесідей мағынада талқылау жасауға алып келді: ғарыш кеңістігі аспан денелері сияқты демилитаризацияланған. Бірақ, ғарыш кеңістігін қандай да бір әскери мақсатта пайдалану мүмкіндігі және оны қандай да бір агрессиялық емес мақсатта пайдалану бойынша, Жер Шарының орбитасының маңайында ядролық қаруды немесе басқа да бұқаралық жойқын қаруды орналастыруды қоспағанда, нақты анық жауап беру мүмкін емес.

Ғарыштағы қызметі нәтижесінде болатын зиянды салдардан ғарыш пен қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғаудың негізі болып табылатын керекті ереже ғарыш бойынша Шарттың 9 - шы бабында көрсетілген: «Шартқа қатысушы - Мемлекеттер Айды және басқа да аспан денелерін, ғарыш кеңістігін зерттеу мен зерделеуді, жер шарына жағымсыз өзгерістер әкелу мен зиянды ластануды болдырмайтындай етіп атқаруы және жүргізуі тиіс және осы мақсатта қажет болған жағдайда керекті іс-шараларды қолданады». Бұл бап кейбір маңызды және қағидалы ережелерді қамтиды.

Ескертетін жағдай, бұл ереженің жалпылық сипатта болуы және онда көрсетілген мемлекеттердің міндеттерінің онша анық еместігі. Біріншіден, Шартта ғарыш қызметі туралы сөз болып отыр. Солай дегенмен де, әңгіме тек ғарыш кеңістігін зерттеу мен зерделеу жөнінде ғана болып отыр, ал ғарыш кеңістігін пайдалану туралы ешнәрсе жоқ, себебі біздің білуімізше ғарыш

кеңістігін пайдалану адамзаттың ғарыштағы тәжірибесінде маңыздырақ болып табылады. Екіншіден, зиянды ластанудан сақтану тек ғарыш кеңістігінің ауқымымен шектелген, атмосфераның және Жердің үстінің ластануын қарастырмаған; Үшіншіден, жер шарының жағымсыз жаққа өзгеруі бөгде затпен ластануымен ғана шектеледі - қайта ластанатын, ластанудың басқа себептеріне қатысы жоқ; төртіншіден, кейбір ұғымдарға қатысты талқылаулар мен анықтамалардың жоқтығы, мысалы, жағымсыз өзгерістер, зиянды ластану және қажет жағдайларда және тағысын тағы.

Бұл жағдай әлемдегі көптеген халықаралық заңгер мамандармен түсіндіріледі. Мысалы, ағылшындық халықаралық құқықтың маманы Хермида Джулиан, ғарыш бойынша Шарттың 9 - шы бабының мазмұнын түпкілікті анализдей отырып, бұл ереженің нақты анық еместігін ескертеді [4, 204б.].

Шындығында да, егер де 9 - шы баптың ережесін әрпі бойынша талқылайтын болсақ келесідей қорытынды жасауға болады: қоршаған ортаға келтірілетін жағымсыз өзгерістер тек қана бөгде заттарды жеткізудің салдарынан болады деп қарастыру. Бірақ, ондай салдар басқа да себептердің нәтижесінде болуы мүмкін, мысалы, радиоактивті ластанудың нәтижесінде немесе ауа райының өзгеруіне байланысты тәжірибе жүргізулердің нәтижесінде.

Демек, Хермида Джулиан бұл ережені тура осы күйінде түсініп отыр, оның айтуынша, ғарыш бойынша Шартта көрсетілген жер шарындағы жағымсыз өзгерістердің алдын алу бөгде затпен қайта ластану мәселесімен ғана шектеледі [4, 204б.].

Сонымен қатар, «тиісті шаралар» деп көрсетілгенде оның нақты мағынасының не білдіретіндігі айтарлықтай анық емес, яғни ол шараны қандай мемлекеттің қолданатындығы, бұл шараны қолдану қажеттілігінің қашан туындағанын кімнің анықтайтындығы, «тиісті шаралар» деген ұғым мүдделі тараптардың кеңес өткізуін немесе қарапайым сипаттағы өз алдына жеке шаралар қолдануды білдіреді ма деген сұрақтар туындайды.

Бұған қарамастан, Ғарыш туралы шарттың IX - шы бабының мазмұнының ақтандақтарына қарамастан, оның жалпы сипаттамасының артықшылықтары бар, себебі ол алдағы уақытта осы баптың ережелеріне қайшы келмейтін, оған қарағанда нақтырақ, арнайы нормаларды дайындауға мүмкіндік береді.

Ғарыш бойынша шарттың IX - шы бабына сәйкес, «егер шартқа қатысушы қандай да бір мемлекеттің, ғарыш кеңістігінде, Айды және басқа да аспан денелерін қоса алғанда жоспарланған тәжірибе жұмыстарын жүргізуде немесе ондағы іс - әрекетінің, басқа шартқа қатысушы мемлекеттердің ғарыш кеңістігін тек бейбітшілік мақсатта зерттеу мен пайдалануына ықтимал зиян не кедергі келтіруі мүмкін деп тапса және оған негіз болса, онда ол ондай қызмет пен зерттеу жұмыстарына кіріспес бұрын тиісті халықаралық кеңесуді өткізуі қажет».

Өз кезегінде, ғарыш кеңістігін бейбіт түрде пайдалану мен зерттеуге кедергі келуі мүмкін деп шешкен болса, не оған негіз болса, ол мемлекет Шартқа сәйкес «осы қызмет түрі мен тәжірибеге қатысты кеңестің жүргізілуіне сұраныс жасау» құқығына ие.

Ғарыш бойынша шарттың IX - шы бабында бекітілгендей, ғарыш айлағындағы қызметтің нәтижесінде болуы мүмкін жағымсыз салдардың алдын алу қағидасына сәйкес, кеңесу міндеттілігі айтарлықтай жалпы түрде құрастырылған және оны ерікті түрде талқылауға көп мүмкіндіктер берілген. Нақтырақ айтсақ, «ықтимал қауіпті кедергілер» деген ұғымның мазмұнына бейбіт мақсатта ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану қызметі, ластану мен басқа да жағымсыз салдардан қоршаған ортаны қорғаумен байланысты қызметі кіреді ма? Кеңесуді жүргізудің тәртібі туралы, сонымен қатар оның құқықтық салдарының қандай екендігі туралы нұсқаулар жоқ.

Г.П. Жуков, өз кезегінде, айтқанындай, «бұндай кеңесулерді қай уақытта жүргізу керектігі туралы толық анықтылық жоқ, (тәжірибенің басталар сәтінде ма әлде біраз уақыт бұрын ба), бұл кеңестерді кіммен жүргізу керек (белгілі бір мемлекеттердің тобымен ба, әлде бұған қызығушылық танытатын барлық мемлекеттермен ба, немесе халықаралық органмен), халықаралық кеңесу дегеніміз не және мемлекеттер олармен қаншалықты дәрежеде санасуы тиіс, кеңес жүргізу нәтижесінде келісімге келудің сәтсіз аяқталуының қандай құқықтық салдары бар».

Ғарыш кеңістігі туралы ғылым мен техниканың дамуы барысында және ғарышты ары қарай игеру, ғарыш құқығының жалпы ережелері мен ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау туралы халықаралық құқықтың ережелері ғарыш кеңістігінде адамзаттың қызметінің түрлі бағыттары бойынша келісімдерде нақтыланған.

Осылайша, шарттың V - ші және VIII - ші баптары «Ғарышкерлерді құтқару, ғарышкерлердің қайтып келуі және ғарыш кеңістігіне жіберілген объектілердің қайтып келуі туралы» Келісімде өз дамуын тапты (1968 - ші жылғы Құтқару туралы Келісім.). Ғарыш бойынша Шарттың VI - шы және VII - ші баптарының ережелері «Ғарыш объектілерімен келтірілген зиян үшін халықаралық жауаптылық туралы» Конвенцияның қабылдануымен толықтырылып дамыды (Жауаптылық туралы конвенция 1972ж.).

Ғарыш құқығының нормаларын, оның ішінде қоршаған ортаны және ғарыш кеңістігін қорғауды халықаралық құқықтық реттеуді рәсімдеу барысында 1972 жылғы Ғарыш объектілерімен келтірілген зиян үшін халықаралық жауаптылық туралы Конвенцияның ықпалы көп.

Конвенцияның II - ші бабында қарастырылғандай, ұшырушы мемлекет оның ғарыш объектілерімен әуе кемесі мен қоршаған ортаға келтірген зиянды толық өтеу үшін абсолютті жауаптылықта болады.

Конвенцияның I - ші бабына сәйкес, ғарыштық объектінің құрамы ғарыш объектісінің құрамдық бөлшектерін, сонымен қатар оны жеткізу құралдары және оның бөлшектерін қамтиды.

Жауаптылық туралы Конвенцияны халықаралық ғарыш құқығының дамуына айтарлықтай үлес қосқан құрал ретінде қарастыруымыз тиіс, әсіресе, бүгінгі күнге дейін мемлекеттердің жауаптылығы мәселесі бойынша халықаралық құқықтың нормалары мен жалпы стандарттарын кодификациялауға байланысты әрекеттердің сәтсіздігін ескерсек.

Конвенция түрлі көз қарастардың жақтаушысы болған және түрлі ғылыми мектептердің өкілдері болған делегациялардың көпжылдық келісім сөздері мен кеңестері нәтижесінде пайда болған. Айта кетерлік мәселе, ол халықаралық құқық бойынша мемлекеттердің жауаптылығы мәселесінің әлі күнге дейін БҰҰ - ның халықаралық құқық Комиссиясының күн тәртібінде.

Жауаптылық бойынша Конвенцияның ерекше бір сипаты, ол оның толықтай БҰҰ - ның ғарыш бойынша Құқықтық комитетімен дайындалған және Комитеттің кезекті сессиясында мақұлданған, халықаралық ғарыш құқығының алғашқы құралы болып танылатындығы. Бұған қарамастан, Құқықтық комитеттің төрағасының айтуы бойынша, Конвенция жеке делегациялармен көрсетілген, барлық қалаулардың көрінісі болып табылатын құрал емес, оның үстіне ол әлі жетілдірілмеген құрал.

Біздің ойымызша, Жауаптылық туралы Конвенцияның негізгі кемшіліктері болып, ұсыныстық сипаттағы анықтамаларды қабылдауға мүмкіндік беретін (XIX - шы бап, 2 - ші тармақ) және ғарыш кеңістігіне жіберілген объектілерді халықаралық тіркеу туралы ереженің жоқтығы танылады. Басшылыққа алынатын құқық туралы сұрақ, нақтырақ айтсақ, шығынды өтеудің сипаты туралы XII - ші бапта қалай шешілгендігі, Жауаптылық туралы Конвенцияның кемшілігі деп қарастырылмауы тиіс, әсіресе Конвенцияға сәйкес жәбірленушіге келтірілген шығынды өтеудің көлемін шектемегендігін ескерсек.

Халықаралық құқықты, жария және жеке құқықты пайдалану және әділеттілік пен шынайылық қағидаларын қолдану, сөзсіз жәбірленушілерге тиісті шығындарын әділ түрде өтелуіне кепілдік береді. Бұнымен қатар, Құқықтық комитеттің төрағасы жариялағандай, XII - ші баптың ережелерін преамбуланың төртінші тармағының контекстінде түсіну қажет, ол жерде Конвенцияның қатысушыларына қатысты былай деп көрсетілген: «ғарыш объектілерімен келтірілген зиян үшін жауаптылыққа қатысты тиімді халықаралық ережелер мен процедуралар дайындау қажеттілігі, сонымен қатар осындай зиян шеккен жәбірленушілерге Конвенцияның ережелеріне сәйкес толық және әділ, тезарада шығындарын өтеуді қамтамасыз ету».

Жауаптылық туралы конвенцияның III - ші бабының мазмұны, төмендегідей қорытынды жасауға негіз береді, яғни шығын келтірудің кез келген түріне Конвенция ережелерін қолдануға болады, тіпті аспан денелеріне де болса. Дегенмен, бұндай қорытынды негізсіз. Конвенция ережелерін аспан денелерінде, немесе тікелей аспан денелерінде тұрғызылған станцияларда не басқа да құрылғыларда қызметін жүзеге асырып жатқан тұлғаларға келтірілген шығындарға қолданылмайды. Дегенмен, Ғарыш бойынша Құқықтық комитеттің он бірінші сессиясының (1972 ж.) баяндамасында көрсетілгендей, Айға байланысты жаңа шартта Айдың үстінде жүріп келтірілген зиян үшін мемлекеттердің жауаптылығы туралы ережелердің болуын ұсынған.

Қорытындылай келе, Конвенцияның барлық кемшіліктеріне қарамастан, Жауаптылық туралы Конвенция «жәбірленушіні қорғайды» және Конвенцияны ғарыш құқығының эволюциясы барысындағы және ғарыш пен қоршаған

ортаны қорғау туралы халықаралық құқытық реттеудің құрылуы барысындағы маңызды құрал деп қарастыру қажет.

Егер де кейбір делегациялардың Конвенция ережелерінің мазмұнына *lex loci delicti* қолдану мүмкіндігі сияқты талаптарды қосқан болса немесе шағымдар бойынша шешімдерді реттеудің міндеттілігін көрсетсе, онда ол негізгі ғарыш державаларының Конвенцияны ратификациялауға қатысты келісімін ала алмас еді. Онымен қоса, ғарыш объектілерімен келтірілген зиянның шығындары жәбірленушіге толық және әділ түрде өтелуі, моральдық та мәселе болып табылады. Шағымдарды қарау жөніндегі Комиссияның ұсыныстық сипаттағы соңғы шешімі, бітімге келу, еріктілік сипатында болуы тиіс, ол Шағымдарды қарау жөніндегі комиссияның шешімін дауласушы тараптар ашық түрде қарсы шықпайтындай етуі тиіс, оған кепілдік беретіндей болуы тиіс.

Ескеретін жағдай, халықаралық құқық осы күнге дейін санкцияларды қолданудың айтарлықтай тиімді құралдарына ие емес. Адамзаттың ортақ мүддесі және халықаралық әріптестіктің қажеттілігі, өзара түсіністік пен достық қарым қатынастар бүгінгі күнде халықаралық құқықтың сақталуының бірден бір кепілі болып табылады. Үміттенгіміз келетіні, ол Жауаптылық туралы конвенцияны қолдану қажеттілігінің туындамайтындығы, сонымен қатар мемлекеттердің ғарыш кеңістігі мен аспан денелеріндегі қызметі ешкімнің де өмірін қиюға, не болмаса дене жарақатын алуға, не оның мүлкінің жоғалуына себепкер болмайтындығы.

Дегенмен, Жауаптылық туралы конвенцияны қолданатын жағдай бола қалса, Конвенцияның кемшіліктері оның маңызын әлсіретеді ма әлде оның кемшіліктері тек осы құралдың формальды жағына ғана қатысты болатындығын уақыт көрсетеді.

Ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғаудың шарттық қайнар көздеріне түрлі көпжақты және екіжақты, ғарыш айлағында қызметті жүзеге асыру барысындағы мемлекеттердің әріптестік туралы келісімдері жатады. Бұған мысал ретінде, 1963 жылғы «Атмосферада, ғарыш кеңістігінде және су астында ядролық қаруды сынақтан өткізуге тыйым салу туралы» Шартты айтуға болады. Бұл шарт алғаш рет ғарыш кеңістігін қорғау мәселесін қамтыған халықаралық шарт болып табылады. Шарттың мәтіні преамбула мен қысқа ғана бес баптан тұрады. Преамбуладан оның қатысушыларының негізгі мақсаттары көрсетілген: ядролық қаруды сынақтан өткізудің барлық түрлерін тоқтатуға қолжеткізуге ұмтылу, адамзатты қоршаған ортаны радиоактивті ластанудан сақтау, оған нүкте қою және қатаң халықаралық бақылауды жүргізе отырып жалпыға бірдей толықтай қарусыздандыру жөніндегі келісімге тезарада қол жеткізу.

Шарттың 1 - ші бабы оның әр бір қатысушысына келесідей міндет жүктейді: «Өзінің юрисдикциясы мен бақылауындағы кез келген жерде қандай да болмасын ядролық қаруды сынақтан өткізуге немесе қандай да бір жерде ядролық жарылыс жасауға тыйым салу, алдын алу:

а) атмосферада; ғарыш кеңістігін қоса алғанда, одан да тысқары жерлерде; су астында, аумақтық сулар мен ашық теңізді қоса алғанда;

ә) кез келген басқа да ортада, егер де бұндай жарылыс нәтижесінде радиоактивті қалдықтар осы жарылысты өз юрисдикциясы мен бақылауында жүргізіп жатқан мемлекеттің шекаралық аумағынан тыс жерлерге түсетін болса» [7, 76].

Ілгеріде келтірілген, Шарттың (1 - ші бап, 1 - ші тармақ) ережесінде көңіл аударуға тұрарлық келесідей мәселелер бар:

(а) Тыйым салынады «ядролық қаруды қандай да болмасын сынақтан өткізу». «Кез келген жарылыс» деген сөздер осы жағдайда келесідей мағына береді: қуаттылығы күшті және аз мөлшердегі жарылыстыраға тыйым салынған, сонымен қатар, атомдық, сутегі негізіндегі және басқа да қарулар, демек, шығу тегі ядролық энергияны пайдалану негізінде дайындалуы мүмкін кез келген қару [12].

(ә) Сонымен қатар, «басқа да кез келген ядролық жарылыстарға» тыйым салынады. Көріп отырғанымыздай, үш түрлі ортада қандай да болмасын ядролық қаруды жаруға тыйым салынады, яғни оның ғылыми және техникалық нәтижелері тікелей немесе жанама түрде ядролық қаруды дайындауға пайдаланылуы мүмкін болса;

(б) Ядролық жарылыстар үш түрлі ортада жүргізілуіне тыйым салынады (су астында, атмосферада және ғарыш кеңістігінде). Бұл жағдайда, айтып отырғанымыз, мемлекет өз егемендігін жүргізіп отырған аумақ, сонымен қатар оның қарауындағы, бақылауындағы аумақ (мысалы, американың қарауындағы аумақтар, ағылшындардың колониялары мен солардың бақылауындағы аумақтар). Бұнымен қатар, мемлекеттердің егемендігі жүрмейтін аумақтар да айтылған (ашық теңіз және оның үстіндегі әуе кеңістігі, сонымен қатар ғарыш кеңістігі);

(в) Ядролық жарылыстарды су астында, атмосферада және ғарыш кеңістігінде жүргізуге тыйым салумен қатар, Шартқа сәйкес бұндай жарылыстарды кез келген басқа да аумақта жүргізуге тыйым салынған, егер де ондай жарылыс радиоактивті қалдықтардың түсуін шақыратын болса және ол осындай жарылысты жүргізуші мемлекеттің юрисдикциясы мен бақылауында болған мемлекеттің шекарасынан тыс жерге тарайтын болса. Нақты жағдайда айтып отырғанымыз, ол жер астында жүргізілетін ядролық сынақтар, егер де бұндай сынақтар радиоактивті қалдықтардың жарылыс жүргізу бақылауы мен юрисдикциясындағы мемлекеттен өзге, басқа мемлекеттің территориясына өтіп кетуіне жол беретін болса (мысалы, қалдықтардың теңізге, атмосфераға, ғарыш кеңістігіне, шетел мемлекетінің шекарасына өтіп кетуі). Бұл атап айтқанымыздай қалдықты жарылыс болып табылады.

Шартта арнайы ескертілген, бұл ереже «барлық ядролық жарылыстарды, оның ішінде жер астында өткізетін жарылыстарды мәңгілікке тыйым салуға бағытталған, шарттарды жасасуға зиян келтірмеуі» тиіс. Осылайша, шарттың қатысушылары барлық ядролық қаруларды сынақтан өткізуді тоқтатуға ұмтылады [13].

Шарттың 1 - ші бабының 2 - ші тармағында көрсетілген: «Осы шарттың қатысушылары ядролық қаруды кез келген сынақ түрінен өткізуге қатысуға, оны қолдауға не мақұлдауға және ядролық жарылыстардан ұстануға

міндеттенеді, шарттың аталған бабының 1 - ші тармағында көрсетілгендей (яғни, атмосферада, ғарыш кеңістігінде және су астында) жарылыстың қандай ортада өткізілетіндігіне қарамастан немесе осындай жарылыс өткізілетін мемлекеттің юрисдикциясы мен бақылауындағы мемлекеттің территориясынан тыс аумаққа радиоактивті қалдықтардың түсуі болатын болса» [7, 8б.].

Осылайша, Шарттың аталған ережесі шартқа қатыспайтын өзге мемлекеттің аумағын пайдалану арқылы ядролық қаруды сынақтан өткізудің алдын алады, осы норманы айналып өтуге жол бермейді. Жалпы алғанда, Шарт ғарыш кеңістігін бейбітшілік мақсатта пайдалану мен ғарыш кемелерінің радиоактивті әсерден экипаж ұшуының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектеседі. Бұл Шарт сонымен қатар, Америка Құрама Штаттарында дайындалып жатқан, атап айтқанда оның геофизикалық соғыс ашу жөніндегі жоспарын жүзеге асыруға кедергі болып тұр, яғни оған сәйкес биіктіктегі ядролық жарылысты пайдалана отырып, белгілі бір уақытқа жердің атмосферасының қорғаныш қабатын жоя тұрады, осылайша белгілі бір елдің аумағына қатерлі ғарыштық радиацияны төндірмек [4, 24б.].

Ядролық қаруды атмосферада, ғарыш кеңістігінде немесе су астында сынақ өткізуге тыйым салу туралы Мәскеу шартын жасасқаннан кейінгі қолайлы жағдай, ғарыш кеңістігінде ядролық қаруды немесе бұқаралық жойқын күші бар қарудың басқа да түрлерін орналастыруға тыйым салуға мүмкіндік берді.

Бүгінгі таңда Қазақстан республикасында ғарыш қызметін құқықтық реттеу маңызды құрал болып табылады және отандық ғарыш саласының тұрақты дамуын қамтамасыз етуде маңызы үлкен. Сонымен қатар, Кеңестер одағы кезеңінде ғарыш кеңістігі мен басқа да аспан денелерін зерттеу мен игеруге байланысты кең ауқымды бағдарламалар жүргізілгенімен, ғарыш қызметі сласына байланысты заңи тұрғыдан реттелудің жоқтығымен сипатталады. Бұл кезеңде ғарышты басқару қатаң әкімшілік режимде болатын, ғарыштық қызметті жүргізу тәртібі мен шешімдер қабылдау, Министрлер Кеңесі, Машинақұрастыру Министрлігімен, Өндірістік қауіпсіздік Министрлігімен және Кеңес Одағының Қауіпсіздік Министрлігі сияқты инстанциялармен жүзеге асырылды. Өздерінің ғарышты игеруге байланысты ұлттық бағдарламаларын жүзеге асырушы бірқатар мемлекеттерге қарағанда (АҚШ, Франция, Австрия және басқалары), Кеңестер Одағында ғарыш саласын игеруге байланысты арнайы үкіметтік орган құрылмайды.

1991 жылы Кеңес Одағының тарап кетуімен байланысты, ғарыш саласында заңшығарушылық құқықтық реттеудің жоқтығы, ғарыш кеңістігін игеру туралы бағдарламаларды құлдырау үстінде қалдырды. Осыған орай, Қазақстан Республикасында ғарыштық қызмет туралы заңи актілерді қабылдау қажеттілігі туындады, сонымен қатар қазақстандық космонавтиканы басқаруды ұйымдастырушылық - құқықтық рәсімдеудің объективті қажеттілігі - ғарыштық қызмет жөніндегі атқарушы биліктің арнайы мемлекеттік органын құру мәселесі туындады.

Кеңестер одағында ғарыштық қызмет туралы заңшығарушылықтың жоқтығы жағдайында, ғарыш инфрақұрылымының құқықтық статусының заңи анықтамалары болған жоқ. Осылайша, 1955 жылы ғарыш инфрақұрылымының

негізгі объектісі - «Байқоңыр» космодромы әскери режимдегі объект болып танылды. Оның құқықтық жағдайы Кеңес Одағының қауіпсіздік министрлігі шығаратын құпия нормативтік құқықтық құжаттармен анықталды.

Ғарыш инфрақұрылымының объектілерінің жағдайының құқықтық негіздерін бекітетін, ғарыштық қызмет туралы отандық заңнаманың нормаларын анализдеу нәтижесінде, қазіргі күнде осы салада негізгі ұлттық нормативтік актінің жоқтығын білдіреді және әрекет етуші құқықтық нормаларда бірқатар жетіспеушіліктер бар.

Бүгінгі таңда, Қазақстан Республикасында ғарыштағы қызметті реттеуге тікелей қатысы жоқ бірқатар нормативтік құқықтық актілерден тұратын ғарыштық заңнама бар. Осыған орай, Қазақстан Республикасында «Ғарыштық қызмет туралы» Заңды дайындау және қабылдау қажеттілігі туындап отыр.

Ғарыштық қызмет туралы ұлттық дамыған заңнаманың жоқтығы, көптеген халықаралық ғарыш құқығының нормалары декларативтік сипатта дегенді білдіреді. Біз білеміз, олардың тиімді жүзеге асуы мемлекеттің халықаралық ғарыш құқығының нормаларын дамытатын нақты ережелер қабылдауымен тікелей байланысты, яғни оларды бұзғаны үшін мемлекеттердің заңи жауаптылығын көздейтін.

Қазіргі уақытта бұл сұрақ аса үлкен маңызға ие, себебі ғарыш кеңістігінің ресурстарын пайдалануға байланысты қызмет белсенді түрде тек мемлекеттік ғарыш агенттіктерімен ғана емес, сонымен қатар үкіметтік емес ұйымдармен де жүргізілуде.

Қарастырылып отырған нормақұрушылық процесспен қатар, халықаралық құқықта, ғарыш қызметін жүзеге асыруға байланысты туындайтын, қоғамдық қатынастарды реттейтін, ұлттық құқық жүйелерінің туындау процесі мен дамуы жүріп жатыр. Халықаралық ғарыш құқығының нормаларының ережелері, ұлттық ғарыш заңнамасының дамуына ықпал етеді, оның өзінің жағымды және жағымсыз салдары болады - жеке сұрақтар бойынша халықаралық құқықтық актілерде ақтаңдақтар болатын болса.

Осыған орай, жақын арада Қазақстан Республикасында келесідей нормативтік құқықтық актілерді дайындау және қабылдау дұрыс деп есептейміз:

1) «Ғарыштық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, ол ғарыштық қызметтің құқықтық негізін анықтауға, ғарыштық қызметтің қағидалары мен бағыттарын анықтауға, «ғарыш инфрақұрылымы» ұғымының мазмұнын анықтауға мүмкіндік берер еді. Сонымен қатар, «Ғарыштық қызмет туралы» заңды қабылдау келесідей мәселелерді шешіп береді:

- ғарыш саласында ұлттық мүдделерді бекітуге, ғарыш саясатының нақты мақсаты мен міндеттерін, ғарыштық қызметті жүзеге асырудың негізгі қағидаларын анықтауға;

- Қазақстанның ғарыштағы қызметінің басымдықтарын айқындауға;

- Қазақстанның ғарыш саласындағы күш қуатын кешенді дамыту мен оны елдің экономикасын, ғылымы мен халықаралық әріптестікті дамыту және ұлттық қауіпсіздікті күшейтуде тиімді пайдалану;

- ғарыштық қызметті басқарудың қағидалары мен қаржыландыру;

- ғарыш техникасын дайындауға, өндіруге және тасымалдауды жүзеге асыруға мемлекеттік тапсырысты ұйымдастыруға;
- ғарыштық қызметті басқару ерекшеліктері мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оның ішінде ғарыштық қызметтің экологиялық қауіпсіздігі;
- ұлттық ғарыштық бағдарламаны нақты қандай ведомство атқаратынын бекіту;

2) «Ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану саласындағы кәсіпкерлік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

3) ҚР - ның Экологиялық Кодексі мен ҚР - ның Жер кодексіне ғарыш қызметінің экологиялық қауіпсіздігі мен осы қызмет үшін пайдаланылатын жер учаскелерін пайдалану туралы өзгерістер мен толықтырулар;

- Қазақстан Республикасының Ұлттық ғарыштық саясаты тұжырымдамасы;
- Жерді ғарыштан қашықтықтан зоналау туралы;

«Ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану саласындағы кәсіпкерлік қызмет туралы» ҚР Заңын дайындау мен қабылдау қажеттілігі кәсіпкерлік қарым қатынастарды реттеудегі негізгі заңи құжат, ҚР - ның Азаматтық кодексі болғандықтан, онда арнайы сала - ғарыш саласындағы кәсіпкерлік қызметті реттейтін ерекшеліктер ескерілмеген.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу ғарыштық қызмет субъектілерінің арасындағы қарым қатынастарды құқытық реттеуге бағытталған, оның басты мақсаты жеке тұлғаға, қоғамға, мемлекетке және қоршаған табиғи ортаға ықтимал қауіптен сақтау және оның алдын алу, яғни ғарыш техникасы мен ғарыш инфрақұрылымының элементтерін жасау, қолдану және жою процесі барысында туындауы мүмкін қауіптен қорғау.

Бүгінгі күнде ғарыш қызметінің экологиялық қауіпсіздігі мәселесі айтарлықтай өршіді және де өзінің жеке заңнамалық қамтамасыз етілуін қажет етеді. Бұл жағдай бірқатар факторлармен түсіндіріледі, ең алдымен ол, ғарыштағы қызметтің толыққанды қаржыландырылмауымен түсіндіріледі.

Осы күнге дейін көптеген сұрақтар тиісті заңи реттелуін таппаған. Бұған дәлел ол осы күнге дейін қабылданбаған, Қазақстан Республикасының Парламентінің қарауындағы «Ғарыштық қызмет туралы» Заңның жобасы.

Сонымен қатар, ғарыш инфрақұрылымының барлық элементтерінің нысаналы мақсатын бекіту қажет, оның ішінде, ғарыш қажеттіліктеріне бөлініп берілетін жер учаскелерінің режимін анықтау қажет.

Осыған байланысты, біздің ойымызша, жер учаскелерін бөліп беру және оларды ғарыш инфрақұрылымының объектілері үшін пайдалану және оған жалғасып жатқан аумақтар Қазақстан Республикасының Жер туралы заңнамасына сәйкес жүргізілуі тиіс. Біздің ұсынатынымыз, 20.06.2003 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Жер Кодексінің Қазақстан Республикасындағы жерлердің категориясы туралы 1 - ші бабына төмендегідей толықтыру енгізу. Нысаналы мақсаты бойынша, «ғарыштық қызметті қамтамасыз ететін жерлер» категориясын бөліп шығару және осындай жер учаскелерінің құқытық режимінің ерекшеліктерін анықтау. Бұл оның қандай да бір категорияға тиесілілігінен немесе аумақты зоналаудың рұқсат етілген

тәртібіне сәйкес, тиісті заң актілерінде бекітілген ережелерге сәйкес анықталады. Әсіресе, бұл категориядағы жерлердің аумағы өте үлкен екендігін ескерсек. Айталық, ғарыш қызметін жүргізуді қамтамасыз ету үшін ғарыш инфрақұрылымының жер үсті объектілерін орналастыру үшін, оның ішінде космодромдар, ұшу алаңдарының кешені, ұшыруды қамтамасыз ететін қондырғылар, ғарыш объектілерінің ұшуын бақылау объектілері, ақпаратты қабылдау, өңдеу және сақтау пункттері, ғарыш техникасын сақтау базалары, зымырандардың бөлінетін бөлшектерінің түсу аудандары, ғарыш объектілерінің қону полигондары және ұшу қону жолақтары, ғарыш техникасын сынауға байланысты тәжірибе өткізу объектілері, ғарышкерлерді дайындау және жабдықтау орталықтары, басқа да ғарыштағы қызметті жүзеге асыруға көмектесетін техника мен жердегі басқа да құрылғылар орналасқан жерлерді атауға болады. Зымыранның бөлінетін бөлшектерінің белгілі бір мезгілде түсуіне пайдаланылатын жер учаскелерін анықтау қажет және ол тұлғаларға зиянды өтеу тәртібін анықтау.

Келесі кемшілік ретінде төмендегідей, ғарыш инфрақұрылымдарының жекелеген объектілеріне қатысты ұғымдардың құқықтық анықтамасының жоқтығын айтуға болады: космодромдар, старттық кешен, ұшыру құрылғылары және тағы басқалары.

Біздің ойымызша, ғарыш инфрақұрылымының әр бір элементі өзінің заңи анықтамасын алу тиіс сияқты, себебі онда ғарыш инфрақұрылымының жекелеген объектілерін пайдалануға байланысты, қызметтің барлық түрлерінің жүзеге асырылу механизмі анық көрсетілуі тиіс. Бұл сұрақтың маңыздылығы ғарыш аппараттарын ұшырудың балама тәсілдерінің пайда болуы себепті арта түседі: «Әуе старты», «Теңіз старты» жобалары, ғарыш объектілерін жер шарының орбитасына шығару үшін су асты кемелерін баллистикалық ракеталарды ұшыру үшін пайдалану және т.б.

1992 жылдың 15 мамырында Тәуелсіз Мемлекеттер Достатығының қатысушы мемлекеттерінің басшыларының кездесуінде, ғарыш бағдарламаларының орындалуы мақсатында «Ғарыш объектілерін пайдалану мен қамтамасыз ету тәртібі туралы» Келісімге қол қойды. Осы Шарттың негізгі ережелерінің бірі болып ол ғарыш инфрақұрылымының объектілері орналасқан бұрынғы одақтас мемлекеттің аумағы болса, сәйкесінше ол объектілерге сол мемлекет иелік етеді. «Байқоңыр» ғарыш айлағы үшін бұл оның Қазақстан Республикасының меншігі екендігін танытты. Келісімде көрсетілгендей, ТМД - ның Стратегиялық күштерінің арнайы келісімдерінің негізінде аталған объектілердің жылжымайтын мүлкіне пайдалану құқығы, ал жылжитын мүліктерге иелену мен пайдалану құқығын беру міндеті танылсын. 15 мамыр 1992 жылғы Келісімнің ережелеріне сәйкес, 25 мамыр 1992 жылы Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының арасында «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдалану туралы екіжақты Келісім жасалды. Ресей мен Қазақстан өз аумақтарында орналасқан ғарыш айлағының жылжымайтын мүлкіне пайдалану құқығын, ал жылжитын мүлкіне пайдалану мен иелік ету құқықтарын ТМД - ның Стратегиялық Күштеріне береді. Бұл шартта ескертіліп өткен мәселе, ол берілетін объектілердің құрамы мен оларды пайдалану жағдайы, әлеуметтік

сала объектілерін қоса алғанда қосымша арнайы келісімдермен анықталуы тиіс.

1992 жылы 2 - ші қазанда Ресей мен Қазақстан өкілдерінің арасында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Стратегиялық Күштеріне (Әскери ғарыш күштері) берілетін «Байқоңыр» ғарыш айлағының объектілерінің құрамы, оларды пайдалану мен қамтамасыз ету жағдайлары туралы үкіметаралық Келісімге қол қойылды.

Қарастырылған мәселе, ол «Байқоңыр» ғарыш айлағының объектілерінің жартысы тек Қазақстан Республикасының және Ленинск қаласының мүддесін көздей отырып пайдаланылуы мүмкін. Келісімде меншікті пайдалану қатынастары айқындалған және ресейлік және қазақстандық тарап мүдделері келісілген.

1993 - ші жылдың соңы 1994 - ші жылдың басында Ресей және Қазақстан үкіметінің басшылары келіссөздер жүргізу барысында Меморандум дайындап оған қол қояды, оған сәйкес Қазақстан жағы «Байқоңыр» ғарыш кешенін ресейліктерге жалға береді. Ғарыш кешенінің статусы жөніндегі сұрақ айтарлықтай басқа мәселелерді туындатады, ол жалға беру туралы мүлде жаңа келісімге келу.

28 наурыз 1994 жылы Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының арасында «Байқоңыр» ғарыш кешенін пайдаланудың негізгі қағидалары мен шарттары жөнінде Келісім жасалады. Осы келісіммен анықталған, ережелердің орындалуы мақсатында, Ресей мен Қазақстан Үкіметтері 10 желтоқсан 1994 жылы «Байқоңыр» ғарыш кешенін жалға беру шартын жасасады.

Жалға беру шартының 4 - ші бабына сәйкес, «Байқоңыр» кешені Қазақстан Республикасымен Ресей Федерациясына 20 жыл мерзімге жалға беріледі, Шартты 10 жылға созу мүмкіндігімен. Жалға беру ақысы жылына 115 миллион АҚШ долларын құрайды (5 бап).

Жер шарындағы ең ірі ғарыш кешені саналатын Байқоңыр, жер шарындағы ғарыш кешендерінің ішінде пилотпен ұшыруды жүзеге асырудың саны бойынша көшбасшы болып табылады. Бұл жерден барлығы мың ек жүзге жуық ғарыш зымырандары және мың бір жүз сексенге жуық әскери континенталдық баллистикалық зымырандар ұшырылған.

Өкінішке орай, бұндай тығыз қызметтің, басқа да қыры бар екені түсінікті: Байқоңырдың, оның маңындағы тұрғындар мен қоршаған ортаға келтірер экологиялық ықпалы айтарлықтай. “Союз”, “Зенит” ракеталары жанар май ретінде керосин мен сұйық оттегін падаланады, ал “Протон”, “Циклон”, “Рокот”, “Днепр” зымырандары мен SS-19, SS-20 деген әскери зымырандар үшін аса улы сұйық құрамдастары бар диметилгидразин және тетроксид азоты сияқты жанармай қолданылады. Зымырандардың құлайтын бөлшектерінде улы жанармайдың айтарлықтай мөлшері болады (2 тоннаға дейін барады), ол жерге құлау кезінде қоршаған ортаға түсіп, топырақ қабатын, жер үсті су қоймаларын, жер асты сулары мен өсімдіктер дүниесін ластайды. Бұнымен қатар, Байқоңырды пайдалану уақыты аралығында зымырандардың бірнеше ірі апаттар болды және бұл апаттардың салдары туралы мәліметтер осы күнге дейін қоғам мүшелері үшін жабық күйде болып отыр. Зымырандық - ғарыштық

қызметтің қауіпсіздігі туралы білім беру бағдарламалары да жоқ. Қазіргі күнде, Қазақстан Республикасында зымырандық - ғарыштық қызметтің қоршаған ортаға әсері туралы объективті ақпарат жоқ. Бұндай қызмет салдарынан болатын шығын мен тәуекел бағаланбаған. Ғарыш кешенін пайдаланатын, ресейлік тараптың қызметіне бақылау жүргізетін тиісті министрліктер мен ведомстволардың қажетті дәрежеде бақылауы, қадағалауы жоқ: экологиялық мониторинг жүйесі жоқ, зымыран жанармайының құрамдастарымен ластанатын аумақтардың картасы жоқ, шаруашылық айналымнан алынатын құлау аумақтарындағы зымыранның құрамдас бөлшектеріне қадағалау жүргізілмейді, бұл бөлшектер іс жүзінде жергілікті тұрғындармен мал жаю мен жол жасау үшін пайдаланылады. Зымыран бөлшектерінің түсу аумақтары және зымырандардың құлау орындары жергілікті жерде мүлде белгіленбеген, қауіпті аумақтар көрсетілген жалпыға қолжетімді карталар мен автокөлік атластары жоқ, шеткейдегі ауылдармен телефон және радио байланыс төмен дәрежеде. Осының барлығы болмай қоймайтын зымыран апаттарының жағымсыз салдарының болу қаупін көбейтеді.

Ғарыш кешенінің әсері тарайтын аумақтағы тұрғындардың, орташа өмір сүру жасы, республика бойынша салыстырғанда әлдеқайда төмен, ал ауру көрсеткіштері жоғары. Тұрғындар үшін мақсатты емдеу - сауықтырушылық реабилитациялық шаралар жүргізілмейді.

Байқоңыр кешені маңында тұратын және зымырандардың құрамдас бөлшектері түсетін аумақтарда тұратын тұрғындардың арасындағы әлеуметтік - экономикалық ахуал, олардың өкінішіне орай мәз емес және ол әсіресе 1999 жылы «Протон» зымыранының екі мәрте құлауынан кейін ұлғайып кетті, ол кезде өте ірі бөлшектер ауылдардағы үйлердің ауласына құлаған болатын. Осы сәтте Қазақстанның заңдары зымырандық - ғарыштық қызметтен болатын ықтимал қауіптен тұрғындардың өмірін, денсаулығын және мүлкін міндетті сақтандыруды көздемеген болатын. Ал, тұрғындардың белсенділігі өте төмен.

Бұл мәселенің өткірлігі мен маңыздылығы, зымыран - ғарыштық кешеннің технологиялық мәселелерді шешу үшін, қырық жылдан астам уақыт еш бір бақылаусыз табиғатты пайдалануымен байланысты болып отыр, олар зымырандардың ұшу трассаларының астында тұратын тұрғындардың мүддесін мүлде ескеріп отырған жоқ.

Бұқаралық қауіпсіздік туралы NASA құжаттарын зерттеу нәтижесінде, зымыран - ғарыш кешендері мен қоғам арасындағы қайшылықтар әлем бойынша кездеспегені анықталды. Демократиялық жолмен дамыған мемлекеттердің мемлекеттік құрылымдары осы мәселені ол пайда болғанға дейін шешіп қойған. Істелуі керек істердің барлығы істелген. Зымыран бөлшектері құлайтын аумақтар көрсетіліп қойған, барлық қажетті ақпарат қолжетімді, кез келген азамат Интернет арқылы қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша кез келген американдық құжаттарды ала алады. Нәтижесінде бұл елдерде қоғам ғарыш кешендеріне, әл аухатын арттырып, жағдайды жақсартатын көз ретінде қарайды. Қазір АҚШ штаттарының арасында байқау өтіп жатыр, яғни қай штаттың территориясында жаңа ғарыш кешенін салу керек деген тақырыпта. Бұл олар үшін тиімді және ол үшін ешкім

көтеріліс жасап қарсы шықпайды. Барлық демократиялық елдерде тұрғындарды экологиялық қауіпті қызметтен қамсыздандыру сақтандырумен қамтамасыз етіледі. Сақтандырушы болып қауіпті өндірістің иесі немесе мемлекеттің өзі танылады. Жапон елінде балық шаруашылығында жұмыс істейтін ұйымдар жапониялық космодромнан шығатын, акустикалық ластану үшін өтемақы алады, яғни шуылдың естілгені үшін. Осы жерде айтсақ орынды, Байқоңырдан ұшырылатын зымырандардың сақтандыру соммалары ол ондаған, жүздеген миллион доллар. Ал, жергілікті тұрғындар үшін еш нәрсе көзделмеген. Зымыран - ғарыштық қызметтің қауіпсіздігі бойынша американдық құжаттарды біз ала аламыз, ал өзіміздің отандық құжаттарды алу мүмкін емес.

Көріп отырғанымыздай, ғарыш айлақтарының әсері бар аумақтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде қоғамның қатысуының халықаралық тәжірибесі шындығын айтқанда, мүлде жоқ, себебі бұндай сұрақтар әлдеқайда жобалау, құрылыс жүргізу және ғарыш кешендерінің қызметін құқықтық қамтамасыз ету кезеңдерінде шешіліп қойған.

Зымырандық - ғарыштық қызметті ұйымдастыру мен басқаруды экологиялық қауіпсіздік контекстінде қысқа ғана Ресейдің мысалында айтып өтсек.

1992-ші жылдан бастап Ресейдің ғарыш агенттігі қызмет етуде - (2004 жылдан бастап - Федералдық Ғарыш Агенттігі (ФГА) – Роскосмос), - ЗФҚ саласындағы федералдық арнайы құзіретті орган болып табылады. «Ғарыштық қызмет туралы» 1993-ші жылғы Ресей Заңы бар, өзгерістері мен толықтыруларымен қатар.

Осы «Ғарыштық қызмет туралы» Заңның негізгі қағидаларының бірі - экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Бірақ, ол арнайы түрде орындалып жүр. Қазір әрекет етуші (2 - ші) "2001 - 2005 жылдарға арналған Ресейдің Федералдық Ғарыштық бағдарламасы (ФГБ)" көпшілікпен талқыланбай, іс жүзінде ведомствалық құжат ретінде қабылданды. Айтатын мәселе, оның жобасы міндетті экологиялық сараптаманы өтпеген, бұнымен Ресей Федерациясының 1995 – ші жылғы «Экологиялық сараптама туралы» заңының - 11, 12, 18, 30 баптары бұзылып отыр. Осы негізде оның бюджеттен және басқа да көздерден қаржыландырылуы мүмкін емес, себебі ол құқыққа қайшы, дегенмен ол бұған қарамастан жүзеге асырылуда. Бұған қоса, осы федералдық ғарыш бағдарламасына, Ресей Федерациясының Үкіметімен, Роскосмостың бастамасымен толықтырулар енгізілді, ол жаңа жобалар болатын және олар да, еш бір мемлекеттік экологиялық сараптаудан өтпеген. Осы федералдық ғарыш бағдарламасын қаржыландыру кезінде, экологиялық тәуекелдерді сақтандыруға, ластануды жоюға бағытталған реабилитациялық шараларға, Зымыран - ғарыштық қызметтің әсері тиетін аумақтардағы тұрғындардың әлеуметтік - экологиялық мәселелерін шешуге қаржы көзделмеген.

Қазір осы жағдай жаңа Ресей Федерациясының (3 - ші) 2006 - 2015 жылдарға арналған федералдық ғарыш бағдарламасында қайталанып отыр.

Бұнымен қатар, "ЭКОС - РФ" деген Федералдық (нысаналы) бағдарламаның жобасы бар, ол зымыран – ғарыш қызметінің экологиялық

қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған, бірақ ол әлі күнге дейін бекітілген жоқ. Бұл жобаның үлкен тарихы бар. Оны XX - шы ғасыр 1980 - ші жылдардың басында Кеңес одағы кезінде бастап, кейін 1993 - 1994 – ші жылдары "тоқтатып қойған" және осы уақытқа дейін жандандырып келген. Дегенмен бұл жоба мәні бойынша, ЗҒҚ - нің экологиялық қауіпсіздігінің нормативтік базасын қамтамасыз етуге бағытталған ведомствалық құжат болып қала бермек. Ол құжатта азаматтардың мүдделері мен РФ субъектілерінің мүдделері мүлдем ескерілмеген. Бұл жоба көпшілік қоғамның талқылауына шығарылған жоқ. Оның үстіне, егер де барлығын заңға сәйкес жасайтын болсақ, онда бұл жоба осы күйінде бізге қажет. Бұның орнына, ең алдымен ресейдің ФҒБ - сына мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу қажет, алдын ала оған ЗҒҚ - нің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету деген тарау енгізу қажет. Осыдан кейін ғана, ФҒБ аясында шешуін таба алмаған сұрақтар бойынша (оның ішінде әлеуметтік экологиялық, медицина экологиялық және т.б.), «Ресей Федерациясының зымыран ғарыштық қызметінің экологиялық қауіпсіздігі» атты жалпыұлттық мақсатты бағдарламаға енгізілуі тиіс.

Төмендегіні ескерту өте маңызды, елде ғарыш саясаты бар - 1996 жылы ресми түрде «Ресейдің ұлттық ғарыш саясаты» қабылданды, (дегенмен, бұл құжат ашық түрде басылып шығарылған жоқ), зымыран - ғарыштық қызмет саласында толықтай экологиялық саясат жоқ.

XX - шы ғасырдың 90 - шы жылдарынан бастап ЗҒҚ - нің жағымсыз салдары, мамандарға және қоғамға әсері мен салдары бар екенін ұғыну процесі жүруде. Бұл мәселе билік өкілдеріне, мамандарға және көпшілік қоғамға белгілі. Дегенмен, өкінішке орай, ЗҒҚ - нің экологиялық қауіпсіздігін жүзеге асырудың басымдығын мойындау мен оны жүзеге асыруға іс әрекеттер жүргізілмеуде - саяси ерік жоқ, «ойынның шарты» дұрыс анықталмайынша жекелеген шаралар мен шешімдердің, халықаралық және мемлекеттік бағдарламалардың, қажетті қаржыландырылмау сияқты күрделі проблема мен маңызды сұрақтардың кешенін шешу мүмкін емес. Бұнымен қатар, бүтін және оң бағыттағы экологиялық саясаттың жоқтығы, ЗҒҚ - нің дамуын тежейді, зымыран ғарыш техникасын жаңарту, экологиялық технологияны енгізу және басқа да инновациялар жасау, мұраға қалған мәселелерді консервациялау, оның ішінде - қоршаған ортаның ластануының жоғарғы дәрежесі, өте көп шығындар, саланың экономикалық тиімділігінің төмендігі.

ЗҒҚ - нің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында төмендегілер қажет:

1. ЗҒҚ саласында ұлттық және халықаралық саясаттың негіздерін дайындап қабылдау.

2. Халықаралық және ұлттық (мемлекеттік) мемлекеттік экологиялық сараптаманың (МЭС) арнайы реестірін (тіркеуін) жасау, халықаралық және ұлттық ықтимал қаупі бар техникалық қызметке байланысты жобаларды жүзеге асырудың қатаң есебін жүргізу.

3. 2006 - 2015 жылдарға арналған Ресей Федерациясының федералдық ғарыш бағдарламасының міндетті мемлекеттік экологиялық сараптамасын

жүргізу, сонымен қатар «Зымыран - ғарыш қызметінің экологиялық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Мемлекеттік мақсатты бағдарламасын дайындау және қабылдау, ЗҒҚ саласы мен техниканың барлық түрлерін экологияландыруға бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру.

4. Барлық құжаттардың (келісімдер, бағдарламалар және т.б.), сонымен қатар нақты жобалар мен техникалық объектілердің халықаралық және ұлттық экологиялық сараптамаларын жүргізу.

5. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында қажетті түзетулер енгізіп және дұрыс шараларды қабылдау.

Бұл шаралардың барлығы азаматтық қоғамның, тәуелсіз сарапшылардың және ұйымдардың белсенді қатысуымен жүргізілуі қажет.

Біздің ойымызша, ғарыш қызметінің маңызды құрамдасы ол оның нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі.

Ғарышты игеру мен зерттеу бағдарламаларын жүзеге асырып отырған Қазақстанда, осы күнге дейін ғарыш саласындағы саясатты айқындайтын, ғарыштық қызметтің көптеген сұрақтарын қарастыратын, жалпылама сипаттағы ережелерді қамтитын заңнама іс жүзінде жоқ.

Ғарыш қызметін заңи құрылымдық негізде реттеу үшін басты нормативтік құжатты дайындап оны қабылдау қажет. Ондай Заң қазақстандық ғарыш бағдарламаларын жүзеге асыруға құқықтық негіз болар еді және ғарыш қызметін ұйымдастыруды реттеуге байланысты нормаларды қамтыған болар еді; оның жүзеге асырылуының экономикалық шарттарын, ғарыш инфрақұрылымының сұрақтарын, ғарыш қызметінің қауіпсіздігін, халықаралық әріптестіктің нысаны мен әдістерін; ғарыш қызметі саласындағы жауаптылық.

«Ғарыш қызметі туралы» Заңның жоқтығы ғарыштық қызметтің ең маңызды нормативтік - құқықтық реттелу сұрақтарын шешуге және ұлттық ғарыш құқығының нақты бағыттар бойынша дамуына негіз болмай отыр.

Ілгеріде көрсетілген мәліметтерді ескере отырып Ұлттық ғарыш агенттігінің шешімімен ғарыштық қызмет саласында заңшығарушылық жұмыстардың орта мерзімдік бағдарламасын дайындап, оны бекіткен дұрыс шешім болады.

Қорытындылай келе тағы да ескертетініміз - ғарыш қызметін заңи реттеу, осы саланың ұзақ мерзімді даму бағытын айқындайды. Осындай реттеудің тиімділігі мен сапасына ХХІ - ші ғасырдағы қазақстандық космонавтиканың дамуының саяси және экономикалық шарттары тәуелді.

1.2 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық - құқықтық қорғаудың құқықтық негіздері

Қазақстан Республикасындағы ғарыштық қызметті құқықтық реттеу туралы айтқанда, алдымен Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, яғни 4 - ші баптың 3 - ші тармағына сәйкес «Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады» [1].

Осыған байланысты, өзінің ғарыштағы қызметін жүзеге асыру кезінде, өзі қатысушысы болып табылатын ғарыш саласындағы халықаралық келісімдердің ережелерін басшылыққа алады.

Сонымен қатар, халықаралық құқыққа басымдық бере отырып, ғарыш кеңістігін зерттеуші мемлекеттердің ғарыштық қызметін реттейтін, ұлттық құқықтық нормаларының рөлі мен мәнін жетік бағаламауға болмайды.

Осы жағдайға байланысты француз заңгері Ж.Дютей де ля Рошер өзінің «Ғарыш құқығының қағидалары» деген мақаласында былай деп жазған, яғни, ұлттық заңнама өзінің оң рөлін көрсетеді, егер де ол халықаралық нормалардан туынды болып қарастырылса және олардың пайдаланылуының толық тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған болса. Дегенмен, бірыңғай ғарыш құқығын бұзып алудың белгілі бір қаупі бар, егер де ұлттық мүдделерді қамтамасыз етуге тырысу, бастапқы халықаралық шарттарда бекітілген негізгі қағидаларды салғырт қарауға әкеліп соғатын болса.

Біздің ойымызша, аталған автордың пікірімен келісіу дұрыс сияқты. Жоғарыда айтылғанға сәйкес, ғарыштық қызмет саласындағы қатынастарды реттейтін, ұлттық құқықтық нормалардың пайда болуын, қалыптасуын және даму процесстерін зерттеу белгілі бір ғылыми қызығушылық тудырады.

Қазақстан Республикасында ғарышты зерттеуге бағытталған ғарыштық қызметті құқықтық реттеу, толықтай алғанда ұлттық ғарыштық қызметті жүзеге асырудың тәртібі мен ережелерін бекітетін отандық құқықтық нормалардың жүйесінің бөлінбейтін бөлшегі болып танылады.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, Кеңес одағы кезеңінде ғарыштық қызметті құқықтық реттеу тек заңға тәуелді актілер деңгейінде, негізінде жүзеге асырылады: қаулы, шешім, бұйрық және басқалары сияқты. Кеңестік космонавтика кезеңінде ғарыштық қызмет туралы қандай да бір заң актілері қабылданбайды.

Біздің елде ғарыштық қызметті заңнамалық құқықтық реттеу тек Кеңес Одағы құлағаннан кейін ғана басталады.

Ғарыш саласындағы заңның туындауы ғарыштық қызметтің құқықтық жүйесінің заңнамалық негізін жасауға көмектесер еді.

Космонавтиканың ғылыми - техникалық дамуы үшін іс шаралар жүргізу қажет, зымыран - ғарыштық саланың құрылымдық қайта құрылуы мен басқару механизмін жетілдіру жөніндегі, заңдардың дайындалуы мен қабылдануына байланысты көп көңіл бөлу қажет, ғарыштық қызмет саласындағы қатынастарды құқықтық реттеуді қамтамасыз ететін заңның дайындалып, қабылдануын қамтамасыз ету. Ғарыштық қызметтің негізгі мәселелерін нормативтік құқықтық дамыту бойынша идеологияны қабылдау және «негізгі»

заңды толықтырып дамытатын бірқатар жеке заңдарды дайындап, қабылдау қажет.

Төмендегі негізгі қағидалардың негізінде «Ғарыштық қызмет туралы» заңның жобасын дайындау қажет:

- ғарыш саласындағы ұлттық мүдделерді, айқын мақсаттарды және ғарыш саясатының міндеттерін, ғарыштық қызметті жүзеге асырудың негізгі қағидаларын бекіту;

- Қазақстанның ғарыш қызметінің басымдықтарын анықтау, елде және әлемде болып жатқан саяси өзгерістер мен экономикалық жағдайды, мемлекеттік билік және басқару құрылымдарын ескере отырып;

- Қазақстанның ғарыштық қуатын, экономиканы, ғылымды және халықаралық әріптестікті нығайту, ұлттық қауіпсіздікті бекіту мақсатында кешенді дамыту мен тиімді пайдалану;

Қазақстан Республикасында ғарыштық қызметтің мақсаттары мен міндеттері 2005 - 2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында ғарыштық қызметті дамыту туралы Мемлекеттік Бағдарламаға сәйкес анықталған. Бұл бағдарлама 25 қаңтар 2005 жылы №1513 Қазақстан Республикасының Президентінің жарлығымен бекітілген [14].

Мемлекеттік бағдарламаның негізгі мақсаты – тиімді ғарыш технологиясын падалана отырып, ұлттық және ақпараттық қауіпсіздікті бекітуге көмектесетін, Қазақстан Республикасының әлеуметтік, экономикалық және ғылыми техникалық дамуына көмектесетін ғарыштық қызметті дамыту.

Қазақстан Республикасының ғылыми техникалық қуатын ұлғайту мақсатында, ғарыш саласын дамытудың басымды бағыттарында және әлеуметтік - экономикалық даму мен елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ғарыш технологиясы мен техникасының үлесін арттыру мақсатында осы бағдарлама бекітілді.

Осы бағдарламаға сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметінің алдына келесідей міндеттер қойылды:

1) бағдарламаны жүзеге асыруға байланысты іс шаралардың Жоспарын бір ай мерзімде дайындау және бекіту;

2) Қазақстан Республикасының білім және ғылым Министрлігінің ғылыми зерттеу институттарының базасы мен басқа да Қазақстан республикасының аумағында орналасқан, ғарыш саласындағы объектілер мен ғылыми - техникалық ұйымдар негізінде, заңға негізделген тәртіпте акционерлік қоғам «Қазғарыш» Ұлттық компаниясын» құру, (ары қарай - АҚ "ҰК "Қазғарыш"), АҚ "ҰК "Қазғарыш" - тың жарғылық каптиалында мемлекеттің жүз пайыздық қатысуымен.

3) АҚ "ҰК "Қазғарыш" - тың қызметінің негізгі бағыттары:

Қазақстан Республикасының ғарыштық қызметі саласында салааралық ұзақ мерзімді, ағымдағы бағдарламаларды дайындау және жүзеге асыру;

Қазақстан Республикасының әлеуметтік – экономикалық міндеттері мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған, аса тиімді ақпараттық ғарыштық технологияны жасау;

ғылыми техника мен технологияны жасау жолында ғылыми зерттеу және тәжірибе құрастырушылық жұмыстарды жүргізу;

халықаралық ғарыш станциясында фундаменталдық зерттеулерді жүргізу үшін, ғарышқа пилотпен ұшыруды пайдалану;

ұлттық қауіпсіздікті, қорғанысты, қоршаған ортаны, төтенше жағдайларды болжау мен мониторингін жүргізуді қамтамасыз етуге байланысты мемлекеттік тапсырысты орындау;

Бағдарлама өз алдына келесідей міндеттер қояды:

түрлі мақсаттағы отандық ғарыш аппараттарын құру мен ұшыру үшін негіздерді жасау;

түрлі мақсаттағы ғарыш аппараттарын ұшыру мен басқару үшін жердегі инфрақұрылымды дамыту;

халықаралық ғарыш станциясының бортындағы қазақстандық ғарышкерлердің ғылыми зерттеу және тәжірибелік бағдарламаларын құру;

спутниктік телекоммуникациялық жүйелер негізінде аппараттық ғарыш технологиясын құру;

Қазақстан Республикасының аумағының ғарыштық мониторингінің Ұлттық жүйесін құру;

Зымыран - ғарыштық кешендерді пайдалану кезіндегі Қазақстан Республикасының аумағының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін жүйесін құру;

Ғарыштық қызмет саласындағы мамандарды дайындау, қайта дайындау және мамандардың квалификациясын жоғарылатудың жүйесін құру;

Ғарыштық қызметтің дамуын қамтамасыз ететін нормативтік - құқықтық және экономикалық базаны құру.

Қазіргі әлемде ғарыш саласы ең басымды және ғылыми қуатты талап ететін адамзат қызметінің бір саласы болып табылады. Ғарыштық қызметке қатысу айтарлықтай дәрежеде қазіргі күнгі мемлекеттің саяси беделін көрсетеді, оның экономикалық, ғылыми – техникалық және қорғаныс қуаттылығын айқындайды. Ғарыштық қызметтің бүгінгі таңдағы даму қарқыны мен даму факторлерін анализдеу, алдыңғы қатарлы мемлекеттер өздерінің ғарыштық қуатын арттыру үшін айтарлықтай күш салуда. 2002 - ші жылы әлемдік ғарыш қызметінің технологиясын өндеуге қаржы жұмсаудың көлемі 1996 жылмен салыстырғанда 200 % пайызға өсті.

Қазіргі уақытта азаматтық ғарыш бағдарламаларын қаржыландыру келесідей көріністе: Ресейде - 835 млн. АҚШ доллары, Германияда - 625 млн. АҚШ доллары, Италияда - 870 млн. АҚШ доллары, Үндістанда - 1,1 млрд. АҚШ доллары, Жапонияда - 3,5 млрд. АҚШ доллары, АҚШ та - 13 млрд. АҚШ долларынан асып жығылады. Ғарыштық қызметке мемлекеттік бюджеттен бөлінген қаражаттың көлемі төмендегідей үлесті құрайды: АҚШ та - 0,996 %, Ресейде - 0,998 %, Үндістанда - 0,972 %, Қытайда - 0,95 %, Жапонияда - 0,83 %.

Әлемдік ғарыштық қызметті одан әрі дамытудың тиімді жолдары іздестірілуде.

Қазақстан әлемдік ғарыштық қызмет саласында өзінің тиесілі орнын табады деп сенеміз. Ол үшін біз алдымен өзіміздің ғарыштық қуатымызды

анықтап алуымыз қажет. Үлкен аумақты, тұрғындардың тығыз қоныстанбағандығын, табиғи жағдайдың және минералды ресурстардың көптүрлілігін ескере отырып, республика өмірінде өте маңызды рөл атқаратын спутниктік байланыс жүйелері мен ғарыштық мониторинг жүйесінің ары қарай дамуы маңызды. Саяси және ғылыми тұрғыдан маңызды тағы бір бағыт ол қазақстандық ғалымдардың, мамандардың және ғарышкерлердің Халықаралық ғарыш станциясында жүргізілетін бағдарламаларға қатысуы. Стратегиялық тұрғыдан маңызды басымдықтардың бірі ол біріккен ғарыштық жобаларды жүзеге асыруды көздейтін, Ресей Федерациясымен әріптестікті дамыту. Бұл Қазақстан үшін Ресеймен бірге ғарыш аппараттарын ұшыру қызметінің әлемдік нарығына шығуға мүмкіндік береді, ғарыш аппараттарының элементтерін дайындау және жобалау үшін технологиялық базасын құрады, әлемдегі ең ірі космодромның борттық құрамдастарын пайдалануда қазақстандық мамандардың санын арттырады.

Жариялап айтуға болатын ақпарат, ол Қазақстанда ғарыштық қызметті дамытудың объективті ғылыми, технологиялық және ұйымдастырушылық алғышарттары бар. Оның алдағы уақытта мақсатты, жүйелі түрде дамуы үшін Мемлекеттік бағдарламаны қабылдау қажеттілігі туындап отыр.

Бағдарламаның негізіне келесідей қағидалар басшылыққа алынуы тиіс:

Шешілетін міндеттердің тәжірибелік қажеттілігі және экономикалық тиімділігі;

«Байқоңыр» кешенінде Ресеймен бірге ғарыштық бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыру;

отандық ғылыми - технологиялық қуатты максималды пайдалану;

«Сары Шаған» полигонының объектілерінің техникалық құралдарының қуатын пайдалану, Астана, Алматы, Приозерск және Атырау қалаларындағы қашықтықтан зоналаудың ақпараттарын қабылдау орталықтарын пайдалану.

Ғарыштық технологияны дамыту мен пайдалануға бағытталған ведомствалық және салалық бағдарламалардың интеграциясы, бірыңғай мемлекеттік бағдарлама.

Мемлекеттік бағдарламаның негізгі мақсаты – тиімді ғарыштық технологияны пайдалану жолымен, Қазақстан Республикасының ұлттық және ақпараттық қауіпсіздігін, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми техникалық дамуын қамтамасыз ету.

Бағдарламаны жүзеге асырудың негізгі бағыттарының бірі зымыран - ғарыштық кешенді пайдалану кезеңінде, Қазақстан Республикасының аумағының экологиялық қауіпсіздік жүйесін жасау және ол төмендегідей жолмен жүзеге асырылады:

«Байқоңыр» зымыран - ғарыш кешенінің аумағындағы экожүйенің ахуалын бағалау және Ресей Федерациясына жалға беру мерзімінің ұзартылуына байланысты маңайдағы аумақты да бағалау;

«Байқоңыр» ғарыш кешенінің қоршаған орта объектілерінің жағдайы мен тұрақтылығының көпдеңгейлі экологиялық мониторинг жүйесін құру, сонымен қатар, зымырандардың бөлінетін бөлшектерінің түсу аумақтарын;

ЗҒҚ – тің қоршаған ортаға әсерін физикалық – химиялық тұрғыдан диагностикалаудың әдістерін дамыту;

Санитарлық – гигиеналық мониторинг жүргізу оның мақсаты ЗҒҚ - тің нәтижесінде Байқоңырдың маңындағы тұрғындардың өміріне зиянның тиіетіндігін анықтау;

Зымыран – арыштық қызмет үшін пайдаланылған жер учаскелерінің топырақ өсімдікқабатын қалпына келтірудің әдістері мен технологиясын дайында;

«Байқоңыр» ғарыш кешенін пайдаланумен байланысты, оның қоршаған ортаға жағымсыз әсерлерін азайтуға байланысты шаралар жүргізу.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының ғарыштық қызметінің нормативтік құқықтық базасы түрлі деңгейдегі құжаттардан құралуда. Ескеретін жағдай, олардың көпшілігінің ғарыштық қызметке тікелей қатысы жоқ, тек қана оны реттеуге қатысты бірқатар нормалардан тұрады.

Біздің ойымызша, ғарыштық қызметке байланысты көптеген сұрақтар, қоршаған ортаны қорғауға да байланысты сұрақтар тиянақты құқықтық өңделуден өтуі тиіс. Дегенмен, қазақстан республикасының парламентінде, ғарыштық қызметті жүзеге асыру барысында туындайтын бірқатар мәселелерді реттеуге арналған заң жобалары талқыланғанымен, олардың бірде бірі осы уақытқа дейін қабылданған жоқ.

Осыған байланысты, дисертанттың пікірі бойынша, Қазақстан Республикасындағы ғарыштық қызметті құқықтық реттеудің кейбір сұрақтарын ғылыми зерттеу қажеттілігі, оның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты, ерекше маңызды және өзекті сипат алуда.

Отандық космонавтиканың кейбір аспектілерін ғылыми құқықтық зерттеу, заңшығарушылық қызметке көмектеседі. Бұл ғылыми жұмыс нәтижесінде, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасында «Ғарыштық қызмет туралы» Заңның қабылдануына алып келеді.

27 қаңтар 1967 жылғы Айды және аспан денелерін қоса алғанда, ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану жөніндегі мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 5 – ші бабында келесідей ереже бекітілген: «Айды және аспан денелерін қоса алғанда, ғарыш кеңістігінде ұлттық қызметті жүзеге асырғаны үшін мемлекеттер халықаралық құқықтық жауаптылықта болады, оның үкіметтік органдармен не болмаса үкіметтік емес заңды тұлғалармен жүргізілгеніне қарамастан» [15]. Бұл мемлекеттің реттеу және бақылау функцияларын бекітетін, құқықтық норманы енгізуді қажет етеді, яғни кез келген ғарыштық қызметті жүзеге асыру барысында, оның ішінде кәсіпкерлік те қызмет. Бұндай Заң азаматтық және қорғаныс кешендерінің мүдделері тоғысатын, соның ішінде жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың, шетелдіктердің де мүдделері тоғысатын салада туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталады.

Ғарыштық қызметтің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қазіргі күнде айтарлықтай күрделеніп, өзіне қатысты заңнамалық қамтамасыз етуді қажет етеді. Бұл жағдайды бірнеше факторлармен түсіндіруге болады, ең алдымен ол ғарыштық қызметтің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралардың

жеткілікті қаржыландырылмауы, сонымен қатар бұрын болған ғарыш техникасының үлгілерін, ғарыш инфрақұрылымының бөлшектерін өндірушілердің және оны пайдаланушы ұйымдардың, сонымен қатар өңдеушілердің кооперацияларының бұзылуы. Сондықтан да, Қазақстан Республикасында «Қазақстан республикасында ғарыштық қызметтің қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы» Заңды дайындап, оны қабылдау қажет, ол ғарыштық қызмет субъектілерінің арасындағы қарым қатынастарды құқықтық реттеуге бағытталады, мақсаты ғарыш техникасының және ғарыш инфрақұрылымының үлгілерін жасау (модернизациялау), пайдалану (эксплуатациялау) және утилизациялау процесі барысында туындайтын ықтимал қауіптен жеке тұлғаны қоғамды, мемлекетті және қоршаған ортаны қорғау, қауіптің алдын алу.

Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтен халықаралық құқықтық қорғау туралы айтқанда, «ғарыштық қызмет» ұғымының анықтамасын қарастырмай кетуге болмайды. Ғарыштық қызмет ұғымының құқықтық түсінігінің мазмұны 28 желтоқсан 2006 жылғы. №1297 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысына сәйкес Қазақстан республикасының парламентінің қарауына енгізілген «Ғарыштық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңының жобасында көрсетілген.

Аталған Заң жобасының 1 – ші бабының 1 – ші тармағына сәйкес, ғарыштық қызмет деп ғарыш объектілерін және ғарыш инфрақұрылымының жердегі объектілерін жасаумен және/немесе пайдаланумен, сонымен қатар, ғылыми – зерттеушілік, тәжірибелік – құрастырушылық жұмыстар, өндіріс, эксплуатация, жөндеу және арнайы құралдар мен ғарыштық мақсаттағы құралдар мен зымыран ғарыштық техника мен технологияларды пайдалануға байланысты, ғарыш кеңістігін пайдалануды түсінеміз.

Біздің ойымызша, ғарыштық қызмет ұғымының анықтамасы 20 тамыз 1993 жылғы Ресей Федерациясының «Ғарыштық қызмет туралы» Заңында неғұрлым кең мағынада берілген, онда 2 – ші бапқа сәйкес «ғарыштық қызмет» деп ғарыш кеңістігін, Айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдалануға байланысты тікелей жұмыстарды жүргізуге қатысты кез келген қызмет.

Осылайша, ғарыштық қызметтің негізгі бағыттарына Заң мыналарды жатқызады:

- ғылыми ғарыштық зерттеу;
- ғарыш техникасын байланыс, теледидарлық және радио таратулар мақсатында пайдалану;
- Жерді ғарыштан қашықтықтан зоналау, экологиялық мониторинг пен метеорологияны қоса алғанда;
- спутниктік навигациялық және топогеодезиялық жүйелерді пайдалану;
- ғарышқа пилотпен ұшу;
- Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен қорғаныс мүддесін көздей отырып ғарыш техникасын, ғарыш материалдарын және ғарыш технологиясын пайдалану;
- ғарыш кеңістігінде объектілер мен құбылыстарды зерттеу;
- ғарыш жағдайында техниканы сынау;

- ғарышта материалдар мен басқа да өнімдерді өндіру;
- ғарыш техникасының көмегімен жүзеге асырылатын, қызметтің басқа да түрлері.

Ғарыштық қызметтің құрамына мыналарды жасау кіреді: (соның ішінде, өңдеу және дайындау және сынақтан өткізу), ғарыш техникасын, ғарыш материалдарын және ғарыш технологиясын пайдалану (эксплуатация), ғарыш қызметімен байланысты басқа да қызмет түрлерін көрсету, сонымен қатар Ресей Федерациясының ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану саласында халықаралық әріптестік (Заңның 2 – ші бабының 2 – ші тармағы).

Көріп отырғанымыздай, заңның келтірілген нормалары келесідей қорытынды жасауға мүмкіндік береді, яғни қарастырылып отырған норманың мазмұнына сәкес ғарыштық қызмет деген ұғымға ол қызметтің қандай жерде болмасын жүргізілгеніне қарамастан, демек ол ғарыш кеңістігінде ма әлде Жер бетінде ма, ең бастысы оның ғарыш кеңістігін зерттеуге бағытталғандығы.

Заң ғылымдарының кандидаты М.Н. Копылов, қарастырылып отырған ұғымды анықтай отырып, өзінің еңбектерінің бірінде былай деп жазды, ғарыштық қызмет дегеніміз ғарыштық ұшақ аппараттарын пайдалана отырып ғарыш кеңістігін зерттеу мен оны іс жүзінде пайдалануға бағытталған қызметті түсінеміз [16].

Профессор Г.П. Жуков бұл мәселе бойынша айтып өткені, мұндай қызмет түрі «тек ғарыш объектісін ұшырумен органикалық байланыста болуы, не оны пайдаланумен, не сол объектінің жерге қайтып келуімен байланысты болуы тиіс» [17].

27 қаңтар 1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, Айды және басқа да аспан денелерін қоса зерттеу мен пайдалануға қатысты мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 7 – ші бабында «ұшырушы мемлекет» ұғымы қолданылмайды, бұл туралы келесідей мәлімет берілген: «Шартқа қатысушы әр бір мемлекет, ғарыш кеңістігіне объектілерді ұшыру мен ондай ұшыруларды ұйымдастыратын болса, ғарыш кеңістігіне, Айға және басқа да аспан денелеріне, сонымен қатар оның аумағы мен оның құрылғыларын пайдалану арқылы объектілер ұшырылатын Шартқа қатысушы мемлекеттер».

29 наурыз 1972 жылғы Ғарыш объектілерімен келтірілген зиян үшін, халықаралық жауаптылық туралы Конвенцияның 1 – ші бабына сәйкес «ұшырушы мемлекет» ұғымы ғарыш объектісін ұшыру мен оны ұшыруды ұйымдастыратын мемлекетті айтады; оның аумағы мен оның құрылғылары арқылы ғарыш объектілерін ұшыруды жүзеге асыратын мемлекет.

14 қаңтар 1975 жылғы Ғарыш кеңістігіне ұшырылатын, объектілерді тіркеу туралы Конвенцияның 1 бабы жауаптылық туралы конвенцияда берілген анықтаманы қайталады [18].

Көріп отырғанымыздай, ғарыш құқығында, ғарыш объектісін тікелей ұшыруды жүзеге асыруға қатысатын мемлекеттердің төрт түрлі категориясы ажыратылған:

- 1) ғарыш объектісін ұшыруды жүзеге асыратын мемлекет;
- 2) ғарыш объектісін ұшыруды ұйымдастыратын мемлекеттер;

3) сол мемлекеттің аумағы арқылы ғарыш объектілері ұшырылатын мемлекеттер;

4) сол мемлекеттің құрылғылары арқылы, ғарыш объектілері ұшырылатын мемлекеттер.

Барлық аталған мемлекеттер ғарыш құқығында «ұшырушы мемлекеттер» деп аталады.

Егер де, ғарыштық қызметке қатысы бар қандай да бір құқытық құжатты қарастыратын болсақ, кейбір жерлерінде оны белгілеу не анықтау үшін «зерттеу және пайдалану» деген сөз тіркесі қатар қолданылады, олардың жеке анықтамалары берілмегенін байқауға болады.

Біздің ойымызша, бұл ұғымдардың мағынасы бір емес және олардың түрлі құқықтық салдары бар. Ғарыш құқығында ғарыш кеңістігін зерттеуді құқықтық реттеу мен ғарыш кеңістігін пайдалануды құқықтық реттеу арасын ажыратып қарамайды, тіпті соңғысының, алғашқысына қарағанда бірқатар шектеулері болса да, себебі, мысалға алсақ, ғарышты әскери мақсатта пайдаланудың кейбір түрлері әрекет етуші арнайы халықаралық құқықтық нормалармен тікелей тыйым салынған. «Игеру» мен «зерттеу» ұғымдарының мазмұндарының мағыналары бір емес. Бұл ұғымдардың бір бірімен ара қатынасы қандай екен?

«Зерттеу», «игеру» және «пайдалану» ұғымдарының анализін жүргізейік.

Осылайша, «зерттеу» деген ұғым «ғылыми зерттеу жүргізу. Қандай да бір нәрсені анықтау үшін тиянақты қарастыру» дегенді білдіреді. Ал, «Игеру» деген, «қандай да бір нәрсені пайдалануды үйрену, қандай да бір нәрсені қолдану, қандай да бір нәрсені игеру деген мағына береді. Өзінің шаруашылық қызметінің шеңберіне қосу. Қандай да бір нәрсені зерттеу барысында, қандай да бір нәрсемен танысу барысында, қандай да бір білімге қол жеткізу, қолдануды игеру». «Пайдалану» дегеніміз «Қандай да бір іс әрекет үшін пайдалану (қолдану). Өз мақсаты үшін қандай да бір нәрсені пайдалану» [19].

Техника ғылымдарының докторы, профессор М.К. Тихонравовтың айтуынша, ғарыш кеңістігін игеру дегеніміз ғарышта өмір сүру мен жұмыс істеуге бағытталған іс әрекеттер, планетааралық кеңістік пен басқа да аспан денелерінде жолаушы емес, оның тұрақты тұрғыны болу [20].

Қорытындылай келгенде, «игеру» ұғымы біз қарастырып отырған мәселеге қатысты, зерттеу мен пайдалану арасындағы аралық кезенді білдіреді, қандай да бір нәрсені пайдаланудың алғашқы кезеңі болып табылады. Пайдалануға кіріспес бұрын, біз ең алдымен, нені пайдалануды көздеп отырғанымызды, алдымен игеріп алуымыз қажет.

Аспан денелері мен оның табиғи ресурстарын зерттеу, аспан денелері мен оның ресурстары туралы ақпаратты алу мақсатында, олардың сипаты туралы, заттың химиялық құрамы, олардың болашақта пайдаланылу мүмкіндіктері туралы білім алу жолында ғана мүмкін. Бұндай ғылыми зерттеулер адамзаттың алдына аспан денелерін зерттеудің нәтижесін іс жүзінде пайдалану сияқты үлкен басымдықтар береді.

Басқаша айтқанда, ғылыми зерттеулер болмаса аспан денелері мен олардың табиғи ресурстарын іс жүзінде пайдалану мүмкін емес. Қандай да бір аспан денесінің үстінен жеткізілген топырақты, жан - жақты алдын ала зерттеу

жүргізбесе, қызығушылық тудырған түзілім игеруді бастауға болмайды, ал осы аспан денесінен жеткізілген табиғи ресурсты тиімді пайдалану туралы тіпті сөз бастауға болмайды.

Ғарыш құқығының отандық доктринасы, ғарыш кеңістігін пайдалануды кең мағынада түсінеді, яғни ғарыш кеңістігін тек танып білуге ғана бағытталмаған, ғарыш кеңістігіндегі кез келген қызмет түрі. Демек, ғарыш кеңістігін пайдалану тек ғарыш кеңістігі мен оның құрамдас бөліктерін пайдаланып қана қоймай, мысалға, аспан денелерінің ресурстарын эксплуатациялау арқылы, сонымен қатар, Жерде іс жүзінде міндеттерді шешу үшін ғарыш техникасын пайдалану [21].

27 қаңтар 1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, Айды және басқа аспан денелерін қоса зерттеу мен пайдалануға қатысты мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 1 – ші бабының 3 – ші тармағына сәйкес ғарыштағы ғылыми зерттеулердің еркіндігі танылған.

Ескеретін жағдай, ол ғарыштық қызметтің еркіндігі шектелмеген не абсолютті бола алмайды. Осылайша, 1967 – ші жылғы Ғарыш туралы Шарттың 3 – ші бабына сәйкес, «Шартқа қатысушы мемлекеттер ғарыш кеңістігін, оның ішінде Ай мен басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдалануға байланысты өз қызметтерін, халықаралық құқыққа сәйкес, Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысын қоса алғанда, халықаралық тыныштық пен қауіпсіздік және халықаралық әріптестікті дамыту және өзара түсіністікті дамыту мақсатында жүзеге асырады».

Заң ғылымдарының докторы А.П. Мовчан айтқандай, «ғарыш құқығының пайда болуы мен дамуы, ғылыми – техникалық прогресстің қазіргі халықаралық құқықтың негізгі қағидаларын қайта қарауға және одан бас тартуға еш қатысы жоқ» [22].

Дегенмен, бұл ғарыш құқығы, ұшқыш ғарыш аппараттарының немесе басқа да техниканың сипаттамасына негізделіп дамуы тиіс емес. Қабылданған құқықтық нормалар ғылыми – техникалық прогреске, кейбір кездері оларды ынталандыра отырып не тежеп, не шектей отырып ықпал ете алады.

Бүгінгі таңда халықаралық қатынастарда мемлекеттердің техникалық құралдарды пайдалануының іс әрекеттерінің құқыққа сәйкестігін немесе құқыққа қайшылығын анықтаудың критерийі халықаралық құқықтың жалпымен мойындалған қағидалары танылады.

Ғарыштық қызмет пен ғарыш құқығының режиміне қатысты мемлекеттермен қабылданатын ұлттық ғарыш құқығының нормалары мен ережелері халықаралық құқықтың, мемлекеттердің ішкі істеріне араласпау, егеменді теңдігі, аумақтың біртұтастығы және саяси тәуелсіздік, күш қолдануға тыйым салу, күшпен қауіп төндіру және тағы да басқалары сияқты қағидаларын жоққа шығармай, керісінше оларды толықтырып, дамытып отырады. Ғарыштық қызметтің қандай да бір ерекшелігі мен оның баламасыздығына сілтеулер бұл қағидаларды бұзуға негіз бола алмайды. Ғарыш кеңістігін пайдаланудың нақты бір түрінің құқыққа сәйкестігі халықаралық құқықтың жалпымен мойындалған қағидаларымен анықталуы тиіс. Ғарыштық қызмет барлық мемлекеттер мен халықтардың мүддесі үшін, тыныштық пен қауіпсіздікті сақтап тұру,

әріптестікті дамыту мен өзара түсініспеншілік мақсатында болуы тиіс. Сондықтан да бұл бастама 27 қаңтар 1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, Айды және басқа аспан денелерін қоса зерттеу мен пайдалануға қатысты мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 1-ші және 3-ші баптарында өз орнын тапты.

Толықтай алғанда ғарыш құқығының ең негізгі және басты ұғымы, оның «өзегі» ол ғарыштық қызмет (ғарыш) болып табылады. Себебі ғарыштық қызмет дегеніміз, біз білетініміздей, ғарыш пен аспан денелерін зерттеу мен пайдалануға бағытталған қызмет түрі.

Дегенмен, қазіргі уақытта халықаралық ғарыш құқығының ережелерінде ғарыштық қызмет ұғымының құқықтық анықтамасы берілмеген. Қазақстан Республикасының Заңнамасында ғарыштың нақты қай жерден басталатындығы көрсетілмеген.

Мысалға, Ресей Федерациясының Әуе кодексінің 1 - ші бабының 1 - ші тармағында «Ресей Федерациясы өзінің әуе кеңістігіне қатысты толық және шексіз егемендігіне ие». Ары қарай, осы баптың 2 - ші тармағының мазмұнына сәйкес РФ - ның әуе кеңістігінің ұғымы анықталған: «РФ - ның әуе кеңістігі деп РФ - ның аумағының үстіндегі барлық әуе кеңістігі түсіндіріледі, оның ішінде ішкі сулар мен аумақтық теңіздердің үстіндегі әуе кеңістігі». Көріп отырғанымыздай, Ресей Федерациясының Әуе заңнамасы Ресейдің өз әуе кеңістігіне толық және шексіз тәуелсіздігін жариялай отырып, оның тігінен алғандағы шекарасын анықтамайды, ал бұл өз кезегінде, мемлекет егемендігінің биіктіктегі билігінің шегі анықталмағандығын білдіреді.

РФ - ның Су Кодексінің 1 - ші бабының ережесі 7 - ші желтоқсан 1944 жылғы халықаралық азаматтық авиация туралы Конвенцияның 1 - ші бабына толықтай сәйкес келеді. Чикаго Конвенциясының көрсетілген бабына сәйкес «Шартқа қатысушы мемлекеттер келесіні мойындайды, әр бір мемлекет өзінің әуе кеңістігіне толық және шексіз егемендікке ие».

Осы жерде салыстыру үшін атап өтсек, 31 шілде 1998 жылғы РФ– ның «Ресей Федерациясының ішкі теңіз сулары, оған жалғасып жатқан аумақ туралы» Заңына сәйкес Ресейдің аумақтық теңізін құрайтын теңіз белбеуінің ұзындығы анықталған (бастапқы сызықтардан бастап 12 теңіз шақырымы). Осылайша, ресейдің теңіз құқығында кеңістіктік шекара делимитацияланған, ал бұндайды қазіргі таңда ғарыш құқығында айтылмаған.

Философиялық сөздік ғарышты (грек тілінде космос – Жер шары) Жер шары, толықтай бір әлем, кеңістік пен уақытта қозғалатын барлық шексіз материялардың жиынтығы, Жерді, Күн жүйесін, біздің және басқа да галактикалардың жиынтығы. Бұл жерде айтылғаны, іс жүзінде ғарыш деп Жермен көршілес, Әлемнің бір бөлігі деп түсінеді, тіпті жердің өзін қоспағанда. Бұл мағынада «ғарыштық» деген «жерден емес» деген мағынаны білдіреді». Осының өзінде Жер мен ғарыштың шекарасы философияда анық емес болып келеді [23].

Қарастырылып отырған сұраққа жаратылыстану ғылымының тұрғысынан қарасақ ғарыш кеңістігі деп (ғарыш) жер атмосферасынан тысқары кеңістік танылады.

Атмосфера – бұл Жердің газ күйіндегі қабығы, оның 99% пайызы жер үстінен 30 - 35 шақырым биіктіктегі қабатта жинақталған. Бірақ бұл анықтама құқықтық емес, оның үстіне шартты болып келеді, себебі ауа молекулалары бірнеше мың шақырым биіктіктерден де табылуы мүмкін.

Халықаралық құқық тұрғысынан жер үстіндегі кеңістікті әуе және ғарыш кеңістіктерін бөлу, бұл екеуінің құқықтық режимдерінің әр түрлілігіне байланысты. Әуе кеңістігі халықаралық құқық бойынша ұлттық (нақты бір мемлекеттің аумағының үстіндегі және оның юрисдикциясындағы, сол себепті оның толық және шексіз егемендігінде болады) және халықаралық (мемлекеттің әуе аумақтарынан тыс орналасатын). Ал, ғарыш кеңістігі бөлінбейді, ол ұзына бойы ортақ пайдалануда болады [24].

Халықаралық келісімдерде осындай норманың жоқтығынан, ғарыш қызметіне байланысты сұрақтар қалай шешілетіндігін қарастырып көрейік.

Халықаралық қатынастардың жаңа салаларында, мемлекеттердің жалпылама, тұрақты және бірыңғай тәжірибесінің болуы, халықаралық құқықтың жаңа нормаларының туындауына алып келеді, егер де ол халықаралық құқықтың норма туындауына қойылатын талаптары орындалатын болса [25].

Егер де осы тұрғыдан, әуе және ғарыш кеңістігінің шекаралық шектерін анықтайтын жай құқықтың нормасын анықтау мақсатында, ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалануға байланысты туындаған, халықаралық тәжірибені анализдейтін болсақ, онда біз қарастырылып отырған халықаралық құқықтық мәселе бойынша позицияны көрсететін түрлі мемлекеттік актілерден құралатындығын айта аламыз.

Мемлекеттік егемендіктің биіктіктегі шегін анықтау мен ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдаланудың бостандық қағидасының әрекет ету саласымен байланысты, әуе және ғарыш кеңістігінің шекарасын анықтауға байланысты сұрақ, сөзсіз, халықаралық құқықтық реттелуді қажет ететін, мемлекет аралық қатынастар саласына жатады. Сондықтан да, осы салада жалпыға ортақ, тұрақты және бірыңғай тәжірибені туындататын мемлекеттің актілері, құқықтық салдары бар прецедент болуы мүмкін. Бұл туралы Г.М. Даниленко айтқандай, ұлттық әуе кеңістігіне жалғасып жататын, ғарыштық қызметпен байланысты ғарыш аумағында, мемлекетаралық тәжірибенің консолидациясы мен дамуы, ашық ғарыш қағидасының негізінде, ғарыш бостандығы нормасымен тығыз байланысты, оның кеңістіктегі әрекет ету шектерін анықтайтын, біртіндеп жай норманың пайда болуына алып келді деуге негіз бар [26].

Осы әдет – ғұрыпты мақұлдайтын, халықаралық тәжірибе, бір жағынан, ғарыш державаларының ғарышты зерттеу мен пайдалану қызметін кедергісіз жүзеге асыру талаптарынан, ғарыш объектілерінің көмегімен, түрлі биіктіктегі мемлекеттердің аумақтарының үстінде, оның ішінде, орбитадағы спутниктің ықтимал төменгі перигейімен анықталатын, екінші жағынан, аталған қызмет оның аумағының үстінде жүзеге асырылатын мемлекеттің белсенді немесе бәсең реакциясынан, яғни осындай құқықты мойындайтын реакциясынан

тұрады. Осы саладағы мемлекеттердің тәжірибесі келесідей актілерден құралды:

- ғарыш державаларының мұхит деңгейінен жоғары, түрлі биіктікке, ғарыш объектілерін іс жүзінде ұшыруы;

- түрлі халықаралық форумдарда, осындай қызмет түрін жүзеге асыруға қызығушылық танытатын, мемлекет өкілдерінің ресми өтініштері;

- басқа мемлекеттер тарапынан түрлі биіктікте ғарышты зерттеу қызметінің заңдылығын мойындаудан бас тарту туралы, мемлекеттер тарапынан қарсы шығу немесе басқа да актілердің жоқтығы.

Қазіргі тәжірибені зерттеу, барлық мемлекеттердің өзара қарым қатынасында сақталатын, жүріс – тұрыс ережесін құрастыруға мүмкіндік береді. Өз тәжірибесінде мемлекеттер келесідей норманы ұстанады, оған сәйкес орбитадағы неғұрлым төмен перигеймен ұшатын еркін ұшудағы ғарыш объектілері, нақты уақытта ол техникалық тұрғыдан мүмкін, ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдаланудың ашық шекарасының әрекет ету аумағындағы, яғни ашық космостағы. Бұл тәжірибеге сәйкес мемлекеттердің егемендігі орбитадағы спутниктердің минималды көрсетілген перигейлерідегі шектерден жоғары аумаққа тарамайды.

Халықаралық авиациялық федерация ұшуды ғарыштық ұшу деп бекітеді, егер де ол 100 шақырым биіктіктен асатын болса [27]. Нақ осы биіктікте ғарыштық аппарат Жер шарын орбитаның бойымен айналып өтуге мүмкіндігі бар, ал одан кейін оның атмосфераның тығыз қабаттарына кіруі басталады, тежелу мен жерге құлау басталады (егер де объект атмосфераның тығыз қабаттарында жанып кетпесе).

Осылайша, ғарыштық кеңістіктің төменгі шегі болып, сәйкесінше, ұлттық ауа кеңістігінің жоғарғы шегі болып, қалыптасып қалған тәжірибеге сәйкес, жасанды спутниктердің техникалық тұрғыдан неғұрлым ықтимал төменгі орбитасы, және онда ол спутниктерді ашық ұшуда пайдалану мүмкін болатын болса (мұхит деңгейінен 100 +/-10 шақырым).

Дегенмен, жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мойындайтын жағдай, ол әуе және ғарыш кеңістігі делимитациясы проблемасы шешімін толыққанды анықтауға болады, егер де мемлекеттер қажетті Шарттың нормасын келісетін болса.

22 маусым 1979 жылы БҰҰ - ның ғарыш кеңістігін бейбітшілік мақсатта пайдалану Комитетінің 22 - ші сессиясында Кеңестер Одағы ресми түрде келесідей жұмыс құжатты енгізді, оның аталуы «Әуе және ғарыш кеңістіктерін ажырату және геостационарлық спутниктердің орбитасы өтетін, ғарыш кеңістігінің бөлшегінің құқықтық статусы мәселесі бойынша, БҰҰ - ның Бас Ассамблеясының резолюцияларының негізгі ережелерінің жобасы». Бұл құжаттың атап айтқанда, көздегені: «1. Жердің үстінен теңіз деңгейінен 100 - 110 шақырымнан биіктіктегі кеңістік ғарыш кеңістігі болып табылады. 2. Әуе және ғарыш кеңістігінің арасындағы шекара мемлекеттермен келісуді және ары қарай шарттық бекітілуі тиіс, ол теңіз деңгейінен 100-110 шақырымнан жоғары биіктік...» [28].

Осы жерде ерекше атап өту керек, біздің ойымызша, ғарыш ұғымын анықтаған кезде, ғарыш пен жердің әуе кеңістігінің шекарасын анықтап қана қойған жеткілікті емес. Құқықтық көз қарас тұрғысынан, ғарыштық кеңістік пен онда орналасқан аспан денелерін тең деп қарастыру дұрыс емес. Тіпті қарастырылып отырған кеңістік аумақтарының физикалық ерекшеліктерін есермеген кезде, аталған ғарыш кеңістігі мен аспан денелерінің құқықтық режимінің анализі, олардың айтарлықтай екі түрлі екенін көрсетеді. Мысалы, аспан денелеріне толық демилитаризациялау режимі әрекет етеді, ол ғарыш кеңістігіне тарамайды, ғарыш құқығы аспан денелерінде қорықтар салуды көздейді, ал ол өз кезегінде өзінің физикалық ерекшеліктеріне байланысты ғарышта құрылуы мүмкін емес.

Осыған орай, ғарыш кеңістігі құқықтық тұрғыдан, Жер мен басқа да аспан денелерінің шекарасынан тысқары тұрған және еш бір мемлекеттің егемендігі жүрмейтін және оның қандай да бір ұлттың иемденуіне болмайтын, оның шекарасы шегінде ғарышты зерттеу мен игеруге болатын және ол ортада ғарыш объектісіне әсер ететін ең басты күш тартылыс күші болып табылатын, планета аралық кеңістік деп анықталуы мүмкін.

Ғарыш кеңістігі мен аспан денелеріне пилоттық ұшуларды жүзеге асырған кезде, ғарышкер (астронавт) ұғымы мен оның құқықтық мәртебесін анықтау туралы сұрақ туындайды, себебі ғарышта жұмыс істейтін адам, ғарыштық қызметті жүзеге асырудың ең қажетті элементі болып табылады.

Егер де «ғарышкер» ұғымына құқық тұрғысынан қарайтын болсақ, онда, ұлттық заңнамалық актілерде, тіпті ғарыш құқығы бойынша халықаралық актілерде ондай анықтама жоқ.

28 желтоқсан 2006 жылдың №1297 ҚР Үкіметінің қаулысына сәйкес ҚР Парламентінің мәжілісіне қарастыруға берілген «Ғарыштық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңының Жобасында 1 - ші баптың 4 - ші тармағында «ғарышкер» ұғымы келесідей мәтінде көрсетілген: Қазақстан Республикасының ғарышкері – ғарышкерлерді дайындаудың арнайы орталығында арнайы дайындықтан өткен және қажетті құжаттарды иемденген және/немесе ғарыштық бағдарламаларды орындау мақсатында ғарышқа ұшуға қатысқан Қазақстан Республикасының азаматы.

1967 жылғы Ғарыш бойынша Шарттың 5 - ші бабында, мемлекеттер «ғарышкерлерді адамзаттың ғарышқа жіберілген елшісі ретінде қарастырады» деп айтылған».

Отандық және халықаралық ғарыш құқығының нормаларын салыстыра отырып, келесідей қорытынды жасауға болады, ғарыштық қызмет туралы Қазақстан Республикасының заң жобасында, Ғарыш бойынша шарттың 5 – ші бабының мазмұнына қарағанда, ғарышкер ұғымын талқылау барысында, ең алдымен кәсіби талап қойылған, «ғарышкер» ұғымын талқылауда ресейдің ғылыми еңбектерінде (құқықтық емес) нақ осындай тұрғыдан талқылау позициясы қолданылған [29].

Дегенмен, бірінші келтірілген, не екінші ретте көрсетілген қарастырылған ережелерді құқықтық ұғымды анықтаудың заңи анықтамасын қанағаттанарлық деп айтуға келмейді. Оның үстіне, ғарыш кеңістігінде жүрген тұлғаларды атау

үшін түрлі елдерде түрлі тілдермен және халықаралық шарттардың баптарында әр түрлі қолданылады. Осылайша, Қазақстанда және басқа да бірқатар елдерде «ғарышкер» ұғымы қолданылады, ал АҚШ - та және тағы басқа бірқатар елдерде «астронавт» ұғымы қалыптасқан. Бұл ұғымдардың негізінен алғанда тек лингвистикалық сипаты бар, бірақ олардың арасында айтарлықтай белгілі бір мазмұндық та айырмашылық бар.

Үлкен кеңестік сөздікте, ғарышкер – бұл «ғарыш техникасын, ғарышқа ұшу барысында сынақтан өткізу мен пайдалануды жүзеге асыратын адам...» [30].

Нақ осындай анықтама, қарастырылып отырған ұғымға «Космонавтика» энциклопедиясында да берілген [31].

1965 – ші жылы АҚШ - тың Ғарыш кеңістігін зерттеу мен аэронавтика бойынша ұлттық басқармасының (НАСА) дайындаған сөздіктегі анықтамаға сәйкес, астронавт ол біріншіден, ғарыш кеңістігіне ұшуды жүзеге асыратын, екіншіден, кез келген америкалық пилоттық ғарыштық ұшуларға қатысуға бөлінген ұшқыш – сынақшылар [32].

Сәйкесінше, «астронавт» ұғымымен сонымен қатар, ғарышқа ұшуға тікелей қатыспаған адамдар да қамтылады, ол тек қана түрлі пилоттық ұшуды көздейтін бағдарламаларға дайындыққа бөлінген адамдар.

Ғарыш бойынша халықаралық келісімдерді анализдеу, ғарыштық ұшуды жүзеге асыратын тұлғаларға қатысты келесідей ұғымдардың қолданылатындығын көрсетті:

Космонавттар (27 қаңтар 1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, Айды және басқа да аспан денелерін қоса зерттеу мен пайдалануға қатысты мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 5 – ші бабы; 1968 – ші жылғы Ғарышкерлерді құтқару, және ғарыш кеңістігіне жіберілген объектілердің қайтып келуі туралы Шарттың атауы мен преамбуласында; 1979 – шы жылғы Мемлекеттердің Айда және басқа да аспан денелеріндегі қызметі туралы Келісімнің 10 – шы бабы);

Экипаж (ғарыш кемесінің) (1967 – ші жылғы Ғарыш бойынша Шарттың 5 – ші бабы., 1968 – ші жылғы Құтқару туралы Келісімнің 1 - 4 баптары);

Экипаж мүшесі (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 10 бабы);

Персонал (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 8, 9, 11, 12 баптары);

Ғарыш кемелері немесе жасанды ғарыш кемелерінің персоналдары (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 3 бабы);

Ғылыми және басқа да персонал (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 6 бабы);

Әскери персонал (1967 жылғы Ғарыш бойынша Шарттың 5 – ші бабы, 1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 3 – ші бабы);

Ғарыш кемесінің бортындағы тұлғалар (1972 жылғы Ғарыш объектілерімен келтірілген зиянға, халықаралық жауаптылық туралы Конвенцияның 3,4 баптары);

Айдың үстіндегі тұлғалар (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 10 – шы бабы);

Өкілдер (басқа мемлекеттердің) (1967 – ші жылғы Ғарыш бойынша шарттың 10 – шы бабы);

Экспедиция (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 6 – шы бабы);

Адам (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 12 – ші бабы);

Айдың үстіндегі адам (1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 10 – шы бабы);

Осы құжаттардың еш бірінде қолданылып отырған ұғымдардың анықтамасы жоқ.

Ғарыш құқығының нормалары ғарышқа ұшуға азаматтық персоналдың арасынан да, сонымен қатар әскери персоналдардың арасынан тұлғаларға рұқсат береді.

Осылайша, 27 қаңтар 1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, Айды және басқа аспан денелерін қоса зерттеу мен пайдалануға қатысты мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 5 – ші бабында, былай делінген, «Ай және басқа да аспан денелері тек бейбітшілік мақсатта ғана қолданылады», тікелей көрсетілген, онда «әскери персоналды қандай да бір ғылыми зерттеулерге немесе басқа да бейбітшілік мақсатта» пайдалануға тыйым салынбайды.

Заңгер А.И. Рудев ғарышкерлер деп «өз қызметін ұшу міндеті мен халықаралық ғарыш құқығының нормалары мен қағидаларының талаптарына сәйкес, ғарыш объектісімен ұшатын тұлғалар» [33].

«Ғарышкер» ұғымына жоғарыда келтірілген анықтамалар, ғылыми көздерден алынған, олардың бірде біреуі құқықтық болып табылмайды.

Өкінішке орай, халықаралық құқықта «ғарышкер» («астронавт»), «экипаж» және де адамның ғарыштағы қызметімен байланысты, мәселелердің кең көлемін шешетін арнайы келісім жоқ. Бұндай Келісімнің қажеттілігі айдан анық. Сонымен қатар, халықаралық ғарыш құқығында қарастырылып отырған анықтаманың жоқтығы, ғарыш туралы отандық заңнама деңгейінде бекітуге кедергі бола алмайды.

«Ғарышкер» ұғымының құқықтық анықтамасы, төмендегідей болуы қажет деп санаймыз:

- 1) ғарышкер – ғарышты игеруге байланысты, кәсіби қызмет;
- 2) кәсіби қызмет орны – ғарыш кеңістігі мен аспан денелері;
- 3) ғарыштық қызметті жүзеге асырудың құқыққа сайлығы, бұл оны жүзеге асырушы тұлғаға ғарышкерге берілетін құқықтар мен артықшылықтарды пайдалануға мүмкіндік береді және өзінің құқықтық камсыздандырылуын құқытық камтамасыз етуге.

Ғарыш құқығында ғарыш экипажы деп ғарышкерлер ұжымы түсініледі, ол ұжымының құрамына, ғарыш объектісін ұшырумен, басқарумен және оған қызмет көрсетуді жүзеге асыратын тұлғалардан басқа, сонымен қатар ғылыми зерттеулерді және тәжірибелерді жүзеге асыратындары кіреді [34].

Нақтырақ айтсақ, 29 қаңтар 1998 жылғы Азаматтық бағыттағы халықаралық ғарыш станциясындағы әріптестікке қатысты Келісімнің 11 – ші бабында келесідей айтылған, яғни «Әр бір қатысушының әділ негізде өзінің кәсіби персоналын ғарыш станциясының экипажының құрамына жұмыс істеу үшін жіберуге құқығы бар» [35].

Жүргізілген анализ көрсеткендей, ғарыш құқығы пайда болған сәтінен бастап, ғарышта жүрген барлық тұлғаларды ғарышкерлер деп қарастырып, оларға өздерінің атқаратын функцияларына қарамастан бірдей мәртебе береді.

Осылайша, 1979 жылғы Ай туралы Келісімнің 10 – шы бабында [36] айтылады, мемлекеттер Ай үстіндегі кез келген адамды ғарышкер деп қарастырады, бұл 1967 жылғы Ғарыш туралы Шарттың 5 – ші бабының мазмұнына сәйкес, сонымен қатар, ғарыш кемесінің экипаж мүшесі ретінде 1968 жылғы Құтқару туралы Келісімге сәйкес қарастырады [37].

Осылайша, айтылғанды қорытындылай келе, келесідей қорытынды жасауға болады, демек ғарыштық қызметті реттейтін құқықтық нормалар жиырмасыншы ғасырдың елуінші жылдары пайда бола бастаған, бұл сол қызмет түрінің нақ сол кезеңде жүргізілуімен байланысты болған.

Біздің елімізде ғарыштық қызметтің нормативтік құқықтық базасы, 1991 жылы Кеңес Одағы таратылғаннан кейін туындай бастайды. Бұл елімізде Ғарыштық қызмет туралы заңның жобасының дайындалуына алып келді. Егер де, ғарыштық қызмет туралы нормативтік құқықтық актілер белсенді түрде қалыптаса беретін болса, онда олардың жиынтығы өз кезегінде Қазақстанның заңнамасының жеке бір саласы – ҚР – ның ғарыш құқығы қалыптасқан болар еді.

1.3 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық – құқықтық қорғауды мемлекеттік реттеудің құқықтық сипаттамасы

Бүгінгі таңда ғарыш саласы адамзат қызметінің айтарлықтай басымдыққа ие және ғылыми зерттеуді қажет етеін салаларының бірі. Ғарыштық қызметке қатысу қазіргі таңда мемлекеттің саяси беделін айқындайды, оның экономикалық, ғылыми техникалық және қорғаныс қуаттылығын көрсетеді. 25 қаңтар 2005 жылы №1513 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «2005 - 2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында ғарыштық қызметті дамыту туралы» мемлекеттік бағдарлама бекітілді [38]. Бағдарламаның негізгі мақсаты, ғарыштық технологияларды тиімді пайдалану жолымен Қазақстан Республикасының әлеуметтік – экономикалық, ғылыми – техникалық дамуына, ұлттық және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған, ғарыштық қызметті дамыту. Бағдарламаны жүзеге асыру келесі бағыттарда жүзеге асырылады:

1) түрлі мақсаттағы отандық ғарыш аппараттарын жасау мен оларды ұшырудың негіздерін дайындау; түрлі мақсаттағы ғарыштық аппараттарды ұшыру және басқарудың жер үсті инфрақұрылымын дамыту; халықаралық ғарыш станциясының бортында қазақстандық ғарышкерлердің ғылыми зерттеулер мен тәжірибелерін жүргізуді дайындау;

2) спутниктік телекоммуникациялық жүйелердің негізінде ақпараттық ғарыштық технологияны дамыту; Қазақстан Республикасының аумағына ғарыштық мониторинг жүргізудің Ұлттық жүйесін дамыту;

3) ғарыш зымыран кешенін пайдалану барысында Қазақстан Республикасының аумағының экологиялық қауіпсіздік жүйесін жасау; кәсіби

білім беру жүйесін және ғарыштық қызметтің дамуы үшін қажетті кадрларды дайындау жүйесін құру;

4) ғарыштық қызметтің дамуын қамтамасыз етудің нормативтік құқықтық және экономикалық базасын қалыптастыру.

Ғарыштық қызметтің қазіргі кездегі даму қарқыны мен факторлерін талдау көрсеткендей, әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінің өзінің ғарыштық қуатын арттыру үшін көп күш жігер жұмсап жатқаны белгілі. Қазақстан халықаралық ғарыштық қызмет саласында өзінің орнын табуы тиіс және міндетті. Үлкен ауқымды аумақ пен тұрғындардың қоныстануының шашыраңқылғы, табиғи жағдай мен минералды ресурстардың әр түрлілігін ескере отырып, республика өмірі үшін маңызды бағыттардың бірі спутниктік байланыс жүйесін және ғарыштық мониторинг жүйесін ары қарай дамыту болып танылады. Стратегиялық тұрғыдан маңызды басымдықтардың бірі ол Ресей Федерациясымен әріптестікті дамыту, бірлескен ғарыштық жобаларды жүзеге асыруды көздейтін. Бұл Қазақстанға Ресеймен бірлесе отырып, ғарыш аппараттарын ұшыру бойынша әлемдік нарыққа шығу және ғарыш аппараттарының бөлшектерін жобалау мен дайындаудың технологиялық базасын жасау және мақсатты борттық аппаратураны, әлемдегі ең ірі космодромның объектілерін пайдалануда қазақстандық мамандардың қатысуын қамтамасыз ету. Жоғарыда айтылғандардың барлығы, Қазақстанда ғарыштық қызметтің дамуының объективті ғылыми, технологиялық және ұйымдастырушылық алғышарттары қалыптасқан. Оның ары қарай мақсатты және жүйелі түрде дамуы үшін, біріншіден, Қазақстан Республикасының «Ғарыштық қызмет туралы» Заңын дайындап, оны қабылдау қажет; Екіншіден, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы «Байтерек» ғарыш кешенін жасау туралы келісімді жүзеге асыру; Үшіншіден, Қазақстан Республикасының ғарыш технологиясын бақылаудың халықаралық Режиміне қосылу үшін, қажетті сыртқы саяси шараларды жүзеге асыру. Төртіншіден, Қазақстанның ғарыштық қызметінің дамуының басымдықтарын анықтау, жүзеге асырылатын жобалардың экономикалық тиімділігі мен олардың коммерциализациялануына бағытталған, ғарыштық қызметтің дамуын мемлекеттік ынталандырудың тікелей және жанама шаралары мен механизмдерін дайындау, мемлекеттік тапсырыстың салықтық, несиелік, кедендік реттеудің және басқалардың негізінде. Бесіншіден, ғарыштық қызмет салдарынан қоршаған ортаны қорғауды басқару саласындағы мемлекеттік басқару механизмінің тиімді жүргізілуін қамтамасыз ету және басқалары.

Қазақстан Республикасында ғарыштық қызметтің даму бағыттары мен мемлекеттік басымдықтарын анықтау мақсатында, Бағдарламаның жүзеге асырылу барысына жүйелі бақылауды қамтамасыз ету үшін, 31 қазан 2005 жылы №1087 Қазақстан Республикасының Үкіметінің қаулысымен Қазақстан Республикасының Үкіметі жанынан кеңес беру-кеңесу органы құрылды - «Ғарыш бойынша Кеңес» [39], Қазақстан Республикасының Премьер - Министрімен басқарылады және ғарыштық қызмет саласында жұмыс істейтін мүдделі мемлекеттік органдарының өкілдерінен және ұйымдардан тұруы

мүмкін. Кеңестің Жұмыс органымен ғарыштық қызмет саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган анықталады ол Қазақстан Республикасының білім және ғылым Министрлігі болып табылады.

Ғарыш бойынша кеңес – кеңес беру - кеңесу органы болып табылады, ол, Қазақстан Республикасының әлеуметтік – экономикалық, ғылыми – техникалық дамуы, ұлттық және ақпараттық қауіпсіздікті бекітуде маңызды стратегиялық мәні бар ірі ғарыш жобалары мен бағдарламаларының іске асырылуына бағытталған ұсыныстарды дайындауға жауапты.

Кеңестің шешімдеріне ұсыныстық сипат тән.

Осы Бағдарламаны жүзеге асыру мақсатында 17 наурыз 2005 жылы №242 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен акционерлік қоғам «Қазкосмос» Ұлттық компаниясы құрылды, оның қызметінің негізгі бағыттарына:

- ғарыштық қызмет саласында мемлекеттік саясатты жүргізуге қатысу;
- Қазақстан республикасының ғарыштық қызмет саласының ағымдағы және ұзақ мерзімді салааралық бағдарламаларын дайындау мен жүзеге асыруға қатысу;

- ғарыш техникасының дамуының негізгі бағыттарын негіздеу үшін жүйелі зерттеулер жүргізу;

- Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен әлеуметтік экономикалық міндеттерді шешуге бағытталған, аса тиімді ақпараттық және ғарыш технологиясын жасау және игеру;

- Қазақстан Республикасының тұрғындарының денсаулығы мен қоршаған ортаның жағдайына ғарыштық қызметтің әсер етуін бағалайтын ғарыштық техника мен технологияларды жасау, тәжірибе конструкторлық жұмыстар жүргізу, сонымен қатар «Байқоңыр» космодромында зымыран ғарыштық техниканы пайдаланудың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- Пилотпен ғарышқа ұшулардың шеңберінде фундаменталды және тәжірибелік ғылыми зерттеулер мен тәжірибелерді ұйымдастыру;

- қорғаныс, қоршаған ортаны қорғау, Жерді қашықтықтан зоналаудың әдістерін пайдалана отырып, төтенше жағдайлардың мониторингін және болжауын жүргізу саласында мемлекеттік тапсырысты орындауға қатысу;

- түрлі мақсаттағы ғарыш аппараттарын дайындау және жобалау, оларды ұшыруды ұйымдастыру [40].

27 наурыз 2007 жылғы №302 қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғарыш агенттігін бекіту туралы» жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің жанындағы Аэроғарыштық комитетті жабуды қаулы етті, оның барлық функцияларын, құзіреттілігі мен мүлкін Қазақстан Республикасының Ұлттық ғарыш агенттілігіне берді.

Осылайша, ережеге сәйкес, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғарыш Агенттігі – Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы болып табылады, ғарыштық қызмет саласында мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын,

сонымен қатар заңда көзделген шектерде ғарыштық қызмет саласында салааралық координацияны жүзеге асырады.

Өзінің қызметі аясындағы агенттіліктің негізгі міндеттері:

- ғарыштық қызмет саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты қалыптастыру және оның негізгі бағыттарының жүзеге асырылуын қамтамасыз ету;

- өз құзіреті шегінде мемлекеттік реттеу мен ғарыш саласындағы қызметтің координациясын жүргізу.

- ҚР – да ғарыш саласының қалыптасуы мен дамуы, ол нысаналы ғарыш жүйесі, жер үстіндегі ғарыш инфрақұрылымының объектілері, ғарыштық зерттеулер мен технологиялар, маман қуаты;

- ғарыштық технология мен қызмет көрсетудің нарығын қалыптастыруға жағдай жасау;

- Қазақстан Республикасында ғарыштық қызмет туралы заңнаманы жасау;

- ғарыштық қызмет саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру;

- ғарыштық қызмет саласында халықаралық әріптестікті жүзеге асыру;

- өз құзіреті шегінде «Байқоңыр» кешенін Ресей Федерациясына жалға беру бойынша жұмыстардың координациясы».

- Агенттілік келесідей функцияларды жүзеге асырады:

- республикада ғарыштық қызметтің даму жағдайы мен оны болжаудың анализін жүргізеді, сонымен қатар ғарыштық техника мен технологияның дамуының әлемдік қарқындарын;

- Қазақстан Республикасының Үкіметіне ғарыштық қызметтің даму бағытының басымдықтары туралы, сонымен қатар ғарыштық қызмет саласында мемлекеттік тапсырысты қалыптастыру бойынша ұсыныстарды дайындап, енгізеді;

- ғарыштық қызмет саласында халықаралық әріптестікті жүзеге асырады, өз құзіреті шегінде Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіпке сәйкес халықаралық шарттарды жасасады;

- ғарыштық қызмет саласындағы нормативтік құқытық актілерді дайындайды және бекітеді;

- ғарыштық қызмет саласында жобаларды салалық сараптауды қамтамасыз етеді;

- Қазақстан Республикасының ғарыш объектілерінің Регистрін жүргізеді;

- «Байқоңыр» космодромынан ғарыш аппараттары мен зымырандардың сынау мақсатында ұшырудың бір жылдық жоспарын дайындауды ұйымдастырады, Ресей Федерациясымен жүргізілетін, және мониторингтың жүзеге асырылуы;

- «Байқоңыр» кешені бойынша халықаралық шарттарды орындау жөніндегі Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының қызметінің координациясын жүргізеді»;

- ғарыштық қызмет саласында жұмыс істейтін, заңды тұлғалардың қызметін анализдейді;

- «Байқоңыр» кешенінің жұмыс істеуі бойынша белгіленген тәртіп бойынша ресейлік тараппен өзара қатынасты жүзеге асырады, «Байқоңыр» кешені бойынша халықаралық шарттардың орындалуына;
- ғарыштық қызметті пайдалануға байланысты лицензиялауды жүзеге асырады;
- «Байқоңыр» кешенінің белгіленген тәртіп бойынша ұйымдастырушылық және басқа да шаруашылық сұрақтары бойынша шешім қабылдауды қамтамасыз етеді;
- ғарышкерлерді дайындау жұмыстарының координациясын жүргізеді, ғарыштық қызмет саласында мамандарды дайындау және қайта дайындауды жүргізеді;
- өз күзіреті шегінде, ғарыштық қызмет саласында жұмыс істейтін, мемлекеттік қатысуы бар ұйымдардың басқару органдарында, мемлекеттің мүддесін білдіруді ұйымдастырады;
- ғарыштық қызмет саласындағы заңдардың талаптарының орындалуына бақылауды жүзеге асырады;
- «Байқоңыр» кешені бойынша және ғарыштық қызмет саласындағы халықаралық шарттардың талаптарының орындалуына бақылау жүргізеді;
- Ресей Федерациясымен жалға алынған, «Байқоңыр» кешенінің мүлкінің және объектілерінің қауіпсіздігі мен оларды пайдалану шарттарына бақылау жасайды;
- Лицензиаттың Қазақстан Республикасының заңдарын сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған, лицензиялық бақылауды жүзеге асырады;

Жоғарыда айтылып өткендей, 27 қаңтар 1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, Айды және басқа аспан денелерін қоса зерттеу мен пайдалануға қатысты мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарттың 6 – шы бабында, мемлекеттің барлық ұлттық ғарыштық қызметі үшін жауаптылығы бекітілген.

Ғарыш бойынша шарттың осы нормасына сәйкес, шартқа қатысушы мемлекеттер ай мен басқа да аспан денелерін қоса алғанда, ғарыш кеңістігіндегі ұлттық қызметі үшін халықаралық жауаптылықта болады.

Ғарыш бойынша келісімнің осы нормасына сәйкес, «Шартқа қатысушы мемлекеттер ғарыш кеңістігіндегі ұлттық қызметі үшін халықаралық жауаптылықта болады, Айды және басқа да аспан денелерін қоса алғанда, оның үкіметтік ұйымдармен немесе үкіметтік емес заңды тұлғалармен жүргізілетіндігіне байланысты емес, яғни ғарыш кеңістігіндегі ұлттық қызмет, осы Шарттың нормаларына сәйкес жүргізілуі тиіс. Үкіметтік емес заңды тұлғалардың ғарыштық кеңістіктегі, ай мен басқа да аспан денелерін қоса алғанда, тиісті қатысушы мемлекеттің рұқсатымен және тұрақты бақылауымен жүзеге асырылуы міндетті...»

Ғарыш туралы негізгі халықаралық құқықтық актінің осы ережелеріне сәйкес, қазақстан республикасында ғарыштық қызметті басқару мен басшылық жасауды құқықтық реттеу ерекше маңызға ие болады.

Қазақстан республикасының Экологиялық Кодексінің 6–шы бабына сәйкес «Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі ережелері» «Қоршаған ортаны қорғау

саласындағы мемлекеттік реттеу» деген 1 – ші тармақтың мазмұнында көрсетілген, оның мазмұны төмендегідей:

- 1) қоршаған ортаны қорғау саласында лицензиялауды жүргізу;
- 2) экологиялық нормалау;
- 3) қоршаған ортаны қорғау саласында техникалық реттеу;
- 4) мемлекеттік экологиялық сараптама;
- 5) экологиялық рұқсаттарды беру;
- 6) мемлекеттік экологиялық бақылау;
- 7) қоршаған ортаны қорғаудың экологиялық жүйесін, неғұрлым таза экологиялық технологияларды енгізуді ынталандыру, табиғат қорғау шараларын қаржыландыру жүйесі;
- 8) мемлекеттік экологиялық мониторинг;
- 9) қоршаған ортаны ластау учаскелерінің, шығу көздерінің және табиғатпайдаланушылардың мемлекеттік есебін жүргізу;
- 10) «экологиялық білім беру мен ағартушылық» [41] Мемлекеттік реттеу мен мемлекеттік басқару қызметтің түрлі салаларына бағытталған.

«Табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқарудың құрамына:

- 1) Табиғи ресурстарды пайдалану саласында мемлекеттік жоспарлау;
- 2) Табиғи ресурстарды қорғау, пайдалану және қайта шығаруға мемлекеттік бақылау;
- 3) Табиғи ресурстарды пайдалану құқығына лицензиялар, рұқсаттар беру және шарт жасасу;
- 4) Табиғи ресурстарды қалпына келтіруді және қайта өндіруді ұйымдастыру, ресурс үнемдеуші технологияларды енгізу;
- 5) Табиғи ресурстардың мониторингін және кадастрін жүргізу;
- 6) Табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін лимиттер мен квоталарды бөліп беру;
- 7) Табиғи ресурстарды пайдалануды, қалпына келтіруді және өндіруді жүзеге асыратын, мемлекеттік заңды тұлғалардың қызметін басқару;
- 8) Табиғи ресурстарды қорғауды ұйымдастыру».

«Мемлекеттік реттеу» ұғымы «мемлекеттік басқару» ұғымына қарағанда кең мағына береді. Профессор Ж.Т. Холмуминовтың пікірі бойынша, «...мемлекеттік басқару дегеніміз ол, қоғамының қоршаған ортамен қарым қатынасы барысында экологиялық тәртіпті қамтамасыз етуге және мемлекеттегі субъектілердің экологиялық құқықтарының жүзеге асырылуы мен экологиялық міндеттерінің орындалуын қамтамасыз етуге бағытталған, мемлекеттік органдардың атқарушылық-билік ету қызметі» [42].

Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау саласында мемлекеттік реттеуді уәкілетті органдардан, ҚР – ның қоршаған ортаны қорғау Министрлігі, Жер ресурстарын басқару жөніндегі ҚР Агенттілігі, ҚР – ның ауылшаруашылығы министрлігі, ҚР - ның энергетика және минералды ресурстар Министрлігі, ҚР - ның Ішкі істер Министрлігі.

Ғарыштық қызмет саласындағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзіреті:

1) ғарыштық қызмет саласында мемлекеттік саясатты және оны жүзеге асырудың шараларын жүргізеді;

2) ғарыштық қызметтің дамуы бойынша мемлекеттік бағдарламаларды дайындайды;

3) ғарыштық қызмет саласында Қазақстан Республикасының халықаралық әріптестік сұрақтарын координациялайды;

4) уәкілетті органның ұсынысы бойынша Қазақстан республикасының аумағынан, Қазақстан Республикасының мүддесін көздей отырып ғарыш объектілерін ұшыру туралы шешім қабылдайды, сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңды тұлғаларымен жүргізілетін оның шекарасынан тыс жерде жүргізілетін болса;

5) Қазақстан Республикасының аумағынан шетел мемлекеттерінің ғарыш объектілерін ұшыру мәселесін келіседі;

6) Қазақстан Республикасының аумағындағы жер үстіндегі ғарыш инфрақұрылымы шетелдік заңды тұлғалардың пайдалануы туралы шешім қабылдайды.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган ол Қоршаған ортаны қорғау министрлігі. Министрліктің негізгі міндеті – ол қоршаған ортаның сапасын жақсарту және адамдардың өмірі мен денсаулығына қолайлы экологиялық жағдайға қол жеткізу. Себебі, оның сапасына сол аумақта тұратын тұрғындардың әл аухаты тәуелді. Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау Министрлігі туралы ережеге сәйкес, қоршаған ортаны қорғау саласында мемлекеттік саясатты жүзеге асыру және дайындау және табиғат пайдалануды басқару сұрақтары бойынша салааралық координацияны жүзеге асыратын, Орталық атқарушы орган. Министрліктің негізгі міндеттері мен құқытарына қоршаған ортаны қорғау саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыруды қамтамасыз етудегі Стратегиялық функциялар жатады, бұл:

- тұрақты даму мақстанында қоршаған ортаны қорғау саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты қалыптастыру жөнінде ұсыныстар жасау;

- қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму саласында заңнаманы жетілдіру және халықаралық әріптестікті ұйымдастыру;

- қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму саласындағы Халықаралық Конвенциялар мен келісімдерді жүзеге асырудың саясатын қалыптастыру;

- қоршаған ортаға ластаушы заттарды шығарудың лимиттері мен квоталарын бекіту, оның ішінде өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастыруға;

- қоршаған ортаға әсер ету нормативтерін дайындау, оның ішінде атмосфераға шығарылатын қалдықтардың шегі, жер асты және жер үсті суларына шығару, зиянды заттарды көмудің шектері және қалдықтарды жергілікті рельефтерде және жер қойнауында орналастыру;

- қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем нормативін дайындау, оның ішінде, атмосфераға шығару, жер асты және жер үсті суларына жіберу, зиянды заттарды көмуге және қалдықтарды жер қойнауында орналастыруға.

Мемлекеттік саясаттың орындалуын қамтамасыз ететін міндеттерге:

- қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму саласындағы халықаралық Конвенция мен Келісімдерді жүзеге асыру;

- халықаралық әріптестікті жүзеге асыру және үкіметтік емес қоғамдық бірлестіктермен қарым қатынас жасау;

- қоршаған ортаны қорғау саласында лицензиялар беру және тауарлардың экспорты мен импортына лицензия беру туралы шешімді келісу;

- қызметтің басқа да түрлері;

- табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастрларын жүргізу бойынша жұмыстарды қамтамасыз ету;

- табиғат пайдалануға берілген рұқсатты беруді, есепке алуды немесе күшін жоюды ұйымдастыру және жүзеге асыру;

- мемлекеттік және салалық экологиялық бағдарламалардың орындалуын жүзеге асыру;

- қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму саласында ақпаратты таратуды қамтамасыз ету;

Өзінің негізгі міндеттері мен функцияларын атқару үшін, Министрліктің, заңмен бекітілген тәртіпте, келесідей құқықтары бар:

- қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану бойынша келісімдер (меморандум, декларация) жасасуға;

- өз құзіреті шегінде табиғат ресурстарын пайдалануға байланысты Шарттарды келіседі;

- өзіне бағынысты мекемелер мен ұйымдарға ішкі бақылауды жүзеге асыруға [43].

Оның негізгі міндеттерінің бірі – қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылау. Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасында қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалануды қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жетілдіруге көп көңіл бөлінген. «Қоршаған ортаны қорғау және табиғатпайдалану саласында мемлекеттік бақылаудың тиімділігін арттыру ол мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдарды күшейтуге бағытталған, ол осындай қызмет барысында азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын қорғау механизмі мен бақылау және құқыққолданушылық функцияларды жүзеге асыру кезінде бірін бірі қайталауды жою жолымен қол жеткізіледі. Қоршаған ортаны қорғау және табиғатпайдалану саласындағы мемлекеттік бақылау органдары инспекция немесе құқыққолданушылық функцияларды жүзеге асыру барысында, оларға қатысты сұрақтар бойынша тәуелсіз және объективті шешім қабылдау үшін барлық уәкілеттіліктерге ие болуы тиіс. Қоршаған ортаны қорғау және табиғатпайдалану саласында мемлекеттік бақылау жүйесін дамыту төмендегілерге бағытталуы тиіс:

- Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтауды ынталандыруға және құқыққолдану жүйесінің негізгі тиімді сипаттамаларын анықтауда мемлекеттік органдарға көмектесетін, модельді жасау, келешекте қоршаған ортаны қорғау мен табиғатпайдалану саласындағы мемлекеттік бақылау органдарының институционалды реформаларын жүргізуге көмектесетін;

- экологиялық заңнаманы сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған қызметтің барлық қатысушыларының арасында ақпарат алмастыру мен әріптестікке көмектесу;

- экологиялық менеджмент жүйесінің маңызды элементі ретінде өндірістік бақылауды міндетті түрде жүзеге асыру;

- табиғат қорғау шараларын атқаруға байланысты қызметке жауаптылықты барлық деңгейде нақты анықтау;

- қоршаған ортаны қорғау және табиғатпайдалану саласындағы барлық лауазымды тұлғаларға құқықтық және әлеуметтік кепілдіктерді беру» [44].

Уәкілетті органның құзіреті:

1) ғарыштық қызмет саласында мемлекеттік саясатты жүзеге асыруды қамтамасыз етеді;

2) ғарыштық қызмет саласында жобалар мен бағдарламалардың жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді, оның ішінде ғылыми зерттеу және тәжірибе құрастырушылық жұмыстар;

3) Қазақстан Республикасының Үкіметіне ғарыштық қызметтің даму бағыттарының басымдықтары туралы, сонымен қатар ғарыштық қызмет саласындағы мемлекеттік тапсырыстың қалыптасуына байланысты ұсыныстар дайындап, оларды енгізеді;

4) ғарыштық қызметті лицензиялауды жүзеге асырады;

5) өз құзыры шегінде ғарыштық қызмет саласында бақылауды жүзеге асырады;

6) ғарыштық қызметсаласында жобалардың салалық сараптамасын жүргізеді;

7) ғарыш объектілерін тіркеуді жүзеге асырады;

8) ғарыштық қызмет саласына мамандарды дайындау, қайта дайындау және олардың квалификациясын көтеруге байланысты жүйені қалыптастыру;

9) ғарыштық қызмет саласында нормативтік құқықтық актілердің және халықаралық шарттардың жобаларын дайындайды;

10) өз құзіреті шегінде ғарыштық қызмет саласында халықаралық әріптестікті жүзеге асырады.

Қорғаныс және ұлттық қауіпсіздікті көздейтін, ғарыштық қызмет саласындағы Жобалар, қорғаныс және ұлттық қауіпсіздік саласындағы уәкілетті органдарымен бірлесіп жүзеге асырылады;

Заңға сәйкес, өз функцияларын жүзеге асыру үшін, ғарыштық қызмет бойынша атқарушы орган өзінің аумақтық органдарын құра алады.

Қазақстан Республикасында бұндай орган ол Ұлттық ғарыш Агенттігі.

12 наурыз 2004 жылғы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен, қоршаған ортаны қорғау функцияларын, табиғат пайдалануды басқару және осы саладағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын, арнайы уәкілетті органдардың Тізімі бекітілді және олардың қызметін ұйымдастыру Тәртібі. Бұл органдарға жатады: ҚР – ның қоршаған ортаны қорғау Министрлігі (Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы орталық атқарушы органы, қоршаған ортаны қорғау функцияларын жүзеге асыратын және табиғатпайдалануды басқаратын басқа да атқарушы Орталық органдардың

қызметін координациялайтын), ҚР – ның жер ресурстарын басқару Агенттігі (жер ресурстарын қорғау мен пайдалануды жүзеге асыратын), ҚР – ның ауылшаруашылық министрлігі (орман және су ресурстарын пайдалану, қайта өндірі және қорғау саласында бақылау қадағалау функцияларын жүзеге асыратын, жануарлар әлемі мен өсімдік әлемін, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды қорғауға байланысты), ҚР – ның энергетика және минералды ресурстар министрлігі (жер қойнауын қорғау мен пайдалану саласында қызмет ететін), ҚР – ның ішкі істер министрлігі (автокөлік құралдарынан атмосфераға шығарылатын зиянды заттардың қалдықтарына бақылауды жүзеге асырады, браконьерлікпен, талдар мен ағаштарды заңсыз кесумен, аң аулау және балық аулау тәртіптерін бұзумен, экологиялық қылмыстарды тергеумен байланысты қадағалауды жүргізетін), ҚР – ның заңдарына сәйкес бекітілген өз құзіреті шегінде жергілікті атқарушы органдар.

«Арнайы уәкілетті органдар, өз құзіреті шегінде, төмендегідей бағыттар бойынша, іс ірекет атқарады:

1) табиғатпайдаланушылардың табиғат қорғау заңнамасын бұзушылықтарын анықтау мен олардың алдын алу бойынша бірлескен жоспарлар мен іс шаралар өткізу;

2) қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды қайта өндіруге байланысты шаралардың атқарылуын ұйымдастыру, қоршаған ортаның сапасын арттыру, қайта өндіру және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған;

3) табиғи ресурстардың мемлекеттік есебі мен мемлекеттік кадастрін жүргізу, қоршаған орта мен табиғи ресурстардың мониторингінің бірыңғай жүйесінің қызметін қамтамасыз ету;

4) мемлекеттік экологиялық сарпатама арқылы, табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты барлық жобалардың өтуін қамтамасыз ету;

5) шаруашылық қызметтің экологиялық қауіпті түрлерін жүргізу барысында, өндірістік бақылауды жүргізу мен мониторинг жүргізуіне қадағалау;

6) төтенше экологиялық жағдайлардың себептері мен салдарын зерттеу;

7) қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, қайта өндіру және пайдалану саласында ақпаратпен алмасу.

Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру барысында, арнайы уәкілетті органның лауазымды тұлғалары, нақты уәкілеттікке ие және біруақытта мемлекеттік инспекторлар болып табылатын, табиғат қорғау заңнамасына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау және жою бойынша шаралар қабылдайды, құқық бұзушыларды заңға сәйкес жауаптылыққа тартатын. Мемлекеттік бақылау арнайы уәкілетті органның ішкі жоспарына сәйкес кезекті тексерулер арқылы жүзеге асырылады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының Орталық атқарушы органы төмендегідей сұрақтар бойынша тексерулерді жүргізеді:

1) жеке және заңды тұлғалардың қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманың сақталуы мен орындалуы бойынша, ұйымдастырушылық құқықтық нысаны мен меншік нысандарына қарамастан;

2) шаруашылық және өзге қызмет түрлеріне қойылатын экологиялық нормативтер мен талаптардың, стандарттар мен техникалық шарттардың;

3) өз құзіреті шегінде мемлекеттік кадастрлар мен табиғи ресурстардың есебін жүргізу;

4) табиғи ресурстарды пайдалану лицензияларында, мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындыларында көрсетілген экологиялық талаптарды орындау, сонымен қатар, табиғатпайдалануға рұқсат пен Шарттарды орындау;

5) жер және су ресурстарының, сонымен қатар жануарлар әлемі мен өсімдіктер әлемінің ресурстарын пайдаланудың экологиялық талаптарын орындау;

6) қоршаған ортаны қорғау мен сауықтыруға байланысты жоспарлар мен шараларды орындау, табиғи ресурстарды қорғау, қайта өндіру және ұтымды пайдалану.

Қазақстан Республикасының басқа да атқарушы органдары қоршаған ортаны қорғау саласында төмендегі сұрақтар бойынша өз құзіреті шегенде мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады:

1) жеке және заңды тұлғалардың табиғат қорғау заңнамасын сақтау және орындау, ұйымдастырушылық құқықтық және меншік нысандарына қарамастан;

2) табиғи ресурстарды пайдаланудың тәртібін сақтау, қоршаған ортаны қорғауға байланысты және табиғи ресурстарды қайта өндіру, сонымен қатар олардың зиянды салдарының алдын алу;

3) мемлекеттік кадастрларды жүргізу мен табиғи ресурстардың есебінің дұрыстығы;

4) табиғат пайдаланудың бекітілген лимиттері мен квоталарын жүзеге асыру;

5) табиғат пайдалануды мемлекеттік реттеу мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану бойынша шараларды қамтамасыз ету;

6) табиғи ресурстарды қорғау, қайта өндірі және пайдалану бойынша негізгі талаптарды орындау және табиғи ресурстарды пайдалануға бекітілген тыйымдар мен шектеулерді, оларды пайдалану нормалары мен тәртібін сақтау;

7) табиғат пайдалануға байланысты рұқсаттарды, лицензиялар мен шарттарда (контрактах) көзделген талаптарды орындау.

Қазақстан Республикасының жергілікті атқарушы органдары төмендегі сұрақтар бойынша өз құзіреті шегенде қоршаған ортаны қорғау саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады:

1) қоршаған ортаны қорғау бойынша объектілердің құрылысын және қайта құрылысын қамтамасыз ету;

2) экологиялық сараптаманың теріс қорытындысы бар, кәсіпорындарды, құрылғыларды және басқа да объектілердің құрылысы мен қайта құрылыстарына тыйым салу туралы қорытындыны жасау, экологиялық

талаптар бұзылған жағдайда, сот тәртібімен шаруашылық және басқа да қызметті тоқтату және тиісті шараларды қабылдау» [45].

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент С.Ж. Сулейменованың пікірінше, «Облыс әкімімен бекітілетін, аумақтық бағдарламаларды орындау кезінде, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша министрліктер мен Әкімдіктердің арасында заңнамалық негіздің жоқтығы, координацияның мүмкіндіктерін төмендетеді, ол қоршаған ортаға жағымсыз ықпал етудің деңгейін көтеруге әкеліп соғады» [46].

Бұл жерде қоршаған ортаны қорғауға байланысты заңнаманың орындалуына мемлекеттік бақылау жасайтын, арнайы органдар қарастырылған, сонымен қатар аталған тексерулерді жүргізу негіздері бойынша.

Қоршаған ортаға қатысты, ақпаратқа қолжетімділік пен қоғамның шешім қабылдау процессіне қатысуы туралы Конвенцияның 3 – ші бабына сәйкес «әр бір тарап, лауазымды тұлғалар мен мемлекеттік органдардың қоғамға көмек көрсетіп және оған ақпарат алуға, қоршаған ортаны қорғауға байланысты, сот әділдігіне жетуге көмектесу» [47].

Аталған нормалар ұлттық құқықтық нормаларда көрсетілмегендігіне қарамастан, мемлекеттік органдармен қосымша орындалады. Егер де, Қазақстан Республикасының барлық экологиялық конвенциялар бойынша өзіне алған міндеттемелерін ескерсек, онда мемлекеттік органдар сақтауы тиіс нормалардың саны, олар туралы ережелер мен тәртіптерден көп есе асып кетеді. Өкінішке орай, міндеттемелердің жартысы ғана бұл ережелерде орын алған.

Қазақстан Республикасы 25 шілде 2006 жылғы № 155 Жарлығы бойынша «Байқоңыр» кешеніндегі Қазақстан Республикасының арнайы өкілі туралы Ереже бекітілді.

Қазақстан Республикасының арнайы өкілі – «Байқоңыр» кешеніндегі Қазақстан Республикасының уәкілетті тұлғасы, келісілген мемлекеттік саясатты қамтамасыз ететін және оның орталық және жергілікті атқарушы органдарының барлық аумақтық бөлімдерінің қызмет етуін, жалдау шарты негізінде әрекет ететін, қазақстан ресей арасындағы белгілі бір келісімдерге негізделген, Қазақстан Республикасы Республикасының заңнамасы мен Қазақстан Республикасының азаматтарының құқықтарын сақтауға байланысты Байқоңыр қаласының тұрғындарының конституциялық құқытарын. Саяси мемлекеттік қызметші [48].

Арнайы өкілдің негізгі міндеттері:

- «Байқоңыр» ғарыш кешеніндегі мемлекеттік органдардың мемлекеттік билікті жүзеге асыруын ұйымдастыру, Қазақстан Республикасының Президентімен анықталатын, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі ережелерінің орындалуын;

- «Байқоңыр» кешенінде жұмыс істейтін қазақстандық мемлекеттік органдардың қызметіне бақылауды жүзеге асыруды бақылауды қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасының юрисдикциясы мен Қазақстан Республикасының азаматтарының конституциялық құқытарын қорғауды қамтамасыз ету, сонымен қатар Ел басының тапсырмалары мен актілерінің орындалуы;

- Қазақстан Республикасының Президентіне «Байқоңыр» кешенінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты кезекті баяндама жасау, сонымен қатар, аумақтағы саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдай туралы.

Қойылған міндеттерді орындау үшін арнайы өкіл төмендегідей функцияларды атқарады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясының, заңдарының, Президенттің актілерінің, халықаралық шарттардың және Қазақстан Республикасының басқа да нормативтік құқытық актілерінің нормаларының азаматтар мен ұйымдар тарапынан орындалуына ықпал етеді;

- «Байқоңыр» кешенінде қызмет ететін, Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен мекемелерінің жалпы координациясын қамтамасыз етеді.

- «Байқоңыр» кешенінде қызмет ететін мемлекеттік үлесі бар, ұйымдар мен мекемелердің, қазақстандық мемлекеттік органдардың қызметінің тиімділігін анализдейді, Қазақстан Республикасының Президенті мен Әкімшілігіне тиісті ұсыныстарды енгізеді;

- қоғамдық пікірді зерттейді, аумақтағы саяси және әлеуметтік экономикалық дамуға болжам жасайды;

- Қазақстан Республикасының лауазымды тұлғаларын өздеріне жүктелген міндеттерін дұрыс атқармағандығы үшін және Қазақстан Республикасының заңнамасын қамтамасыз ету үшін қажетті шараларды қабылдамағаны үшін;

- «Байқоңыр» кешенінде тұратын тұрғындардың құқықтары мен олардың заңды мүдделерін қорғау мақсатында, азаматтардың өтініштерін қарауды ұйымдастырады;

- мемлекеттік органдардың Байқоңыр қаласының әкімшілігімен өзара іс әрекетін ұйымдастырады, жергілікті басқару органдарымен және басқа да қоғамдық және діни бірлестіктермен;

- Қазақстан Республикасының Президентіне кейбір тұлғаларды мемлекеттік наградалармен марапаттауға, құрмет немесе басқа да атақтар беруге, соған сай тұлғаларды;

- Қазақстан Республикасының Президентінің тапсырмасымен Қазақстан Республикасының мемлекеттік наградаларын ұсынады;

- Қазақстан Республикасының Президентінің Әкімшілігіне және Қазақстан Республикасының Үкіметіне «Байқоңыр» кешені туралы сұрақтар бойынша ұсыныстар әзірлейді»;

- қазақстандық мемлекеттік және мемлекетаралық бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асырудың жалпы координациясын және бақылауын атқарады, соның ішінде Қазақстан Республикасының ғарыштық қызметінің дамуының Мемлекеттік бағдарламасын;

- «Байқоңыр» кешенінің мүдделеріне қатысты, орталық және жергілікті атқарушы органдардың шешімдерінің жобасын келіседі».

Жалпы алғанда, осы саладағы мемлекеттік реттеу іс жүзінде барлық салаларды қамтиды деп айтуға болады. Бірақ, біз ұмытпауымыз керек, 21 - ші ғасырда тек экономика мен саясат ғана күрделенбей, сонымен қатар қоғамдық өмірдің барлық салалары күрделенеді, бұл Үкімет пен уәкілетті органдардан

мемлекеттік реттеу механизмін жетілдіруді талап етеді. Бүгінгі таңда бақылаудың жеті түрі бар және он үш тексеруші құрылымдар бар, бірақ еліміз күтіп отырған мақсатқа әлі жеткен жоқ. Бұл саладағы сұрақтар өзекті мәселелердің бірі болып қала бермек, олардың нәтижесіне ұлтымыздың болашағы тәуелді. Ең алдымен сыбайлас жемқорлыққа және бірінші кезекте, Отанымыздың заң жүйесінің дұрыс атқарылуына байланысты бірқатар сұрақтар кешенін шешу қажет.

2 ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҒАРЫШТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЖАҒЫМСЫЗ САЛДАРЫНАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ НОРМАТИВТІК МАЗМҰНЫ

2.1 Ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғау қағидасының мазмұны және оның ықтимал зиянды салдардың алдын алу ережесіне талдау

Халықаралық экологиялық құқықта, құқықтың басқа да салаларындағыдай, қоршаған ортаны қорғауға байланысты негізгі қағидалар қалыптасқан.

Б.Ж. Абдраимовтың пікірінше, «құқық қағидалары, қандай да бір қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің бағыттарын анықтауға арналған» [49]. Профессор Н.Б. Мухитдинов құқық қағидалары деп тек қана құқық нормаларында көрініс тапқан бастамашылық сипаттағы құқықтық ережелерді ғана тану қажеттілігін айтқан [50,133б.]. Профессор Д.Л. Байдельдиновтың ескертуі бойынша, экологиялық заңнаманың қағидалары құқықтық нормалардың белгілі бір жиынтығын анықтау үшін байланыстырушы рөл атқарады, өз кезегінде оларды институттарға немесе құқық салаларына айналдыра отырып және олар ілгеріде аталған қағидаларға сәйкес белгілі бір қоғамдық қатынастарды реттейді. Экологиялық заңнаманың қағидаларын зерттеу және анықтауды, ең алдымен, осы экологиялық заңнаманың мәнін ескере отырып жүргізу қажет, яғни аталған қағидалар біз талдайтын заңнамада көрініс табуы тиіс, ал оларға сәйкес, тиісті қоғамдық қатынастар реттелуі міндетті [51, 25б.].

«Қағидалар жағымды жүктемелердің жиынтығы болып табылады, олар міндеттеу элементінен тұрады, қоғамдық өмір мен құқықтық қызметтің құнды қырларын көрсетеді. Құқық қағидаларының іс жүзіндегі мәні, ол:

- құқық жүйесіне біртектілік, тәртіптілік пен логикалық үйлесімділік сипат береді;
- құқықтық құндылықтарды айқындайды;
- құқықтың мәніне сәйкес, біртекті заңдардың қалыптасуын қамтамасыз етеді;
- барлық құқық нормалары үшін бастапқы бастауларды анықтап береді».

Құқық қағидаларын келесідей жіктеуге болады, яғни жалпы құқықтық, салааралық және салалық. Жалпы қағидаларға құқық нормаларын, институттарын және салаларын қалыптастыратын, жетілдіретін және дамытатын негізгі идеяларды жатқызамыз, ал құқықтың салааралық қағидаларына бір біріне жақын болатын құқық салаларының екеуіне ортақ қағидаларды танимыз. Салалық қағидалар тек бір ғана құқық саласына тиесілі қағидаларды айтамыз.

Қазақстандық ғалым М.А. Сарсембаев қағидаларды «әр бір мемлекет өзінің күнделікті өмірінде және өзара қарым қатынасында басшылыққа алуы тиіс, өз алдына бір Конституция» деп айтқан [52, 43б.].

М.М. Бринчук халықаралық қоршаған ортаны қорғау құқығының қағидаларының қатарына:

- әр кімнің табиғатпен бірге үйлесімді өмір сүру құқығы;

- үздіксіз әлеуметтік – экономикалық дамуды процесі барысында адамның экологиялық құқықтары мен мүдделерінің басымдығы;
- әр бір мемлекеттің өз табиғи ресурстарына егемендігі;
- экологиялық тұрғыдан негізделген, яғни тұрақты әлеуметтік және экономикалық даму;
- экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және басқалары [53, 637б.].

Т.И. Гиззатуллинның пікірі бойынша, халықаралық қоршаған ортаны қорғауға байланысты қағидалардың дамуының сапалы жаңа кезеңі 1992 жылы Рио – де Жанейрода қоршаған орта мен даму бойынша Біріккен Ұлттар Ұйымының Конференциясы өткізілу сәтінен басталды.

Конференцияда келесідей негізі құжаттар қабылданды:

- 1972 жылғы Стокгольм декларациясының логикалық жалғасы болған, Қоршаған орта мен даму туралы Декларация;
- «21 ғасырдың күн тәртібі» – жаңа мыңжылдықта тұрақты экологиялық дамуды қамтамасыз ететін халықаралық құқық субъектілеріне нұсқаулық түріндегі құжат [54, 57-58бб.].

Рио Декларациясы, Стокгольм декларациясын жалғастыра және нығайта отырып, халықаралық қауымдастықтың экологиялық мәселелердің маңыздылығын ұғындыратын шарт болып табылады. Біздің зерттеу тақырыбымызға қатысы бар келесі қағидаларды атауға болады. Ол жетінші қағида, «Жердің экожүйесінің тұтастығын сақтау, қорғау және тазалығын қалпына келтіру мақсатында мемлекеттердің халықаралық әріптестігі. Жер шарын қоршаған ортаның жағдайының түрлі мемлекеттер түрлі дәрежеде ластануына себепкер болғандығын ескере отырып, жауаптылық міндеттерінің де әр түрлі болуы. Дамыған елдер тұрақты дамуды қамтамасыз ету жағдайында өз жауаптылықтарын түсініп отыр». Осы қағида әлемдік сипаттағы кейбір экологиялық мәселелерді шешу мен алдын алуға бағытталған. Өз аумағын ластай отырып, кейбір елдер, жеке бір мемлекеттің ғана емес, тұтастай алғанда әлемнің экожүйесіне зиян келтіреді. Тоғызыншы қағида, «Ғылыми техникалық біліммен бөлісу арқылы тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін ұлттық мүмкіндіктерді дамыту жолында мемлекеттердің әріптестігі». Елдердің тұрақты даму мәселесі экологиялық сұрақтарды шешумен тығыз байланысты. Он үшінші қағида, «Ластану мен басқа да экологиялық тұрғыдан қауіпті қызметтердің салдарынан келтірілген зиян үшін жауаптылыққа байланысты, мемлекеттер ұлттық заңдарды қабылдауы тиіс». Осыған қатысты, К.Ж. Алтаева өз пікірін келесідей тұжырымдаған: «Соңғы онжылдықта экология көпқырлы мәселе ретінде қарастырылып жүр. Осыған орай, аталған экологиялық сұрақтарды шешу әр бір ел үшін нақтыланған нормативтік құқықтық актілердің қабылдануын талап етеді. Бұл жерде келтірілген зиян үшін жауаптылық мәселесі туындайтыны сөзсіз. Ал, ол өз кезегінде халықаралық мәртебесі бар сұрақ үшін, ұлттық заңдардың халықаралық құжаттарға сәйкес келуін талап етеді» [55, 28б.].

2004 - 2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы 3 желтоқсан 2003 жылы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен мақұлданған. Экологиялық

қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты ол табиғи жүйелердің, қоғамның өмірлік маңызды мүдделерінің және адамның табиғи және антропогендік әсер етудің нәтижесінде зиян шегуден қорғауды қамтамасыз ету.

Артынша «2007 - 2024 жылдарға арналған Қазақстан республикасының тұрақты дамуға өту тұжырымдамасы» қабылданды, ол 14 қараша 2006жылы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен мақұлданған.

Қазақстан Республикасы, әлемдік қауымдастықтың толыққанды қатысушы бола отырып, 21 ғасырдың күн тәртібінде (Рио де Жанейро, 1992 ж) және мыңжылдықтың Саммитінің декларациясында (Нью - Йорк, 2000 ж.) және тұрақты даму үшін Халықаралық Саммиттегі (Йоханнесбург, 2002ж) міндеттемелерді орындауды өз мойнына алды. Қазақстан Республикасы тұрақты дамуға қол жеткізу жолында бір қатар шараларды жүзеге асырды. Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының тұрақты даму бойынша Комиссиясының мүшесі әрі белсенді қатысушысы болып табылады, сонымен қатар, «Еуропа үшін қоршаған орта», «Азия үшін қоршаған орта» процесстерінің қатысушысы. Қазақстанның 2030 – шы жылға дейін даму Бағдарламасы, Қазақстан Республикасының 2010 – шы жылға дейін дамуының бағдарламалық жоспары, 2015 – ші жылға дейін Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық даму бағдарламасы, 2004 - 2015 – ші жылға дейін Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі Тұжырымдамасы қабылданды.

Осы Тұжырымдамаға сәйкес Қазақстан республикасында тұрақты дамуға көшудің негізгі қағидаларына:

- тұрақты дамуға қол жеткізу процессіне барлық қоғамды тарту;
- тұрақты дамудың саяси негізін жасау;
- дамудың маңызды көрсеткіштерін жоспарлау мен реттеудің, болжаудың тиімділігін көтеру, мемлекетті басқаруда жүйелі тәсілді қолдану;
- ел экономикасына жоғарғы технологияларды белсенді енгізу нәтижесінде экономикалық өсу;
- білім мен ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- салауатты өмір салтын басшылыққа ала отырып, тұрғындардың денсаулығы мен демографиялық жағдайды жақсарту;
- қоршаған ортаны қорғауға байланысты қызметті жетілдіру;
- трансмақтық экожүйелік тәсіл негізінде аумақтық даму.

Халықаралық құқық ғылымының дамуы және халықаралық құқықтың жаңа тармақтарының, соның ішінде халықаралық ғарыш құқығының қалыптасуы техникалық дамудың алға басуымен тығыз байланысты. Ғарыш құқығының пайда болуы ғарышты зерттеу саласындағы техникалық дамудың міндетті түрде туындайтын қорытындысы. Басқаша айтқанда, ғылыми – техникалық даму, халықаралық құқық ғылымына және оның қағидалары мен нормаларына міндетті түрде әсерін тигізеді. М.И. Лазарев дұрыс пайымдайды: «техникалық ілгері дамудың халықаралық құқыққа әсер етуін анықтай отырып, халықаралық құқықтың әрекет етуші қағидалары мен нормаларын екі категорияға жіктеуге болады. Бірінші категорияға, шығу тегі техниканың дамуы мен техникалық прогресстің өсуіне тікелей байланысты емес қағидалар мен нормаларды

жатқызуға болады; екінші категорияға, шығу тегі техниканың дамуымен тікелей байланысты нормалар жатады» [56].

Ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғау құқықтық нормалардың жиынтығы ретінде жалпы халықаралық ғарыш құқығының бөлінбейтін бөлшегі болып сипатталады. Сондықтан да, ғарышқа байланысты Шарттың құрамына кіретін халықаралық ғарыш құқығының негізгі қағидалары толық көлемде ғарыш кеңістігі мен жер ортасын қорғау және пайдалану, сонымен қатар олардың ресурстарын да пайдалануға қатысты мемлекеттер арақатынасына қолданыла алады. Халықаралық ғарыш құқығының негізгі қағидалары:

1) ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін зерттеу мен пайдалану бостандығы;

2) ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін ұлттық иемденуге тыйым салу, ғарыш кеңістігінің жартылай демилитаризациясы және аспан денелерінің толық демилитаризациясы;

3) ғарыштағы ұлттық мүддені көздейтін әрекеттерге мемлекеттің халықаралық жауапкершілігі, сонымен қатар ғарыш объектілеріне келтірілген зиян үшін жауапкершілікке тарту;

4) ғарыш кеңістігінде және аспан денелерінде өткізілетін тәжірибелердің ықтимал зиянды салдарының алдын алу, тоқтату;

5) ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін бейбітшілік мақсатпен зерттеу және пайдалануда халықаралық әріптестікке қолдау көрсету [57].

«Қазіргі кезде ғылыми – техникалық прогресстің халықаралық құқыққа ықпал етуі төмендегідей көрініс тауып отыр: біріншіден, қазіргі халықаралық құқықтың негізгі жалпылама мойындалған қағидаларының кеңістіктегі және пәндік қолдану саласы кеңейді. Екіншіден, мүлдем жаңа халықаралық құқықтық қағидалар мен нормалар пайда болды». Сондықтан, ғарыш объектілерін шығару барысында ғарышкеңістігі мен қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық – құқықтық реттеуіне өзіндік арнайы қағидалар мен нормалар тән. Олардың көпшілігі, әлі де даму сатыларында қалыптасуда және халықаралық келісім шарттарда бекітілу үстінде.

Ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғау өзіндік халықаралық ғарыш құқығы ретінде салыстырмалы түрде жақында қалыптаса бастады. Оның қалыптасуына 1967 – ші жылғы Ғарыш туралы Шарт өзінің үлкен ықпалын тигізді. Ғарыш пен қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғаудың пайда болу, даму үрдісін және оған сәйкес халықаралық – құқықтық қағидалар жүйесін шартты түрде екі кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезеңде – алғашқы ғарыштық келісімдер пайда болудан ғарыш бойынша Шарт бекітілгенге дейінгі кезең, бұл уақыт аралығында негізінен ғарыштық құқықтың жалпы қағидаларының қалыптасу процессі жүрді. Екінші кезең – Ғарыш бойынша Шарттан кейінгі – осы құжаттардың консолидациясы жүрген кезең, нақты нормалардың бірігуі, арнайы қағидалар жүйесінің құрылуы және олардың жаңа халықаралық келісімдерде бекітілуі.

Ғарыштық қызмет барысында мемлекеттер мен халықаралық қауымдастықтар ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғауға байланысты қызметті жүзеге асыруда қандай қағидаларға негізделуі керек?

Барлық қағидалардың ішіндегі негізгі орынды – ғарыштық қызмет барысындағы адамзаттың тіршілік ету кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қағида алады.

Бұл қағидада қазіргі кездегі халықаралық ғарыштық кеңістікті зерттеу және пайдаланудың даму заңдылықтары, біздің ғаламшарымыздағы табиғи тепе - теңдікті сақтаудың объективті қажеттілігі көрініс тапқан. Сонымен қатар, ол ғарыштық кеңістікті зерттеу және пайдалану барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттердің ара қатынастарын реттейтін басқа да қағидалар мен нормаларды анықтайды.

Аталған қағидаға заңгерлер де, және гуманитарлы ғылым ғалымдары да мән береді. Себебі, ғарыштық қызметті жүзеге асыру барысында қоршаған ортаны қорғауды халықаралық реттеу ғарыштық құқықтағы тек маңызды сұрақтардың бірі емес, онымен қоса қазіргі қоғамдық өмірдің бөлінбейтін бөлшегі.

70 - ші жылдардың басында В.Г. Журахов ғарыштық қызмет пен қоршаған ортаны қорғаудағы өзара ара қатынастың, байланыстың барына аса көп көңіл бөлген. Оның көз қарасы бойынша, қоршаған ортаны қорғау мәселесі екі сұрақты қамтиды. Бірінші жағынан, ол консервациялау міндеті, яғни табиғат ресурстарын қазіргі күйінде сақтап қалу, екінші жағынан, ол табиғатты ұтымды пайдалану [58].

Оның ойы бойынша, ғарыштық қызмет табиғатты қорғаудың екі аспектісі жағынан да үлкен көмегін тигізуі мүмкін. Себебі, ғарыштық техника, табиғи ресурстардың жай - күйі жайлы, фрагментарлы емес, объективті мәліметтерді, ғаламдық көлемде жинақтауға ерекше мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол қазіргі кездің өзінде тиімді нәтижелер алу мақсатында қоршаған ортаға көзделген ықпал ету мүмкіндіктерін аса жоғарылата алады [14, 211б.]. Осыған негізделе отырып, ол ғарыштық қызмет барысында табиғатты және қоршаған ортаны халықаралық қорғауды реттеудің нақты формаларын, мүмкіндіктерін сипаттайды.

В.Г. Журахов өзінің теориясында, ғарыштық қызмет қоршаған ортаны қорғауға позитивті ықпалын тигізеді деп пайымдаса, С.В Виноградов, керісінше, ғарыштық әрекеттердің қоршаған ортаға жағымсыз ықпал етуінен бастайды.

Бұл қағиданы түпкілікті түрде С.В. Виноградов зерттеп, өз еңбектерінде былай деп жазады: «егер, ғарышты игерудің бірінші кезеңдерінде мамандар ғарыштық іс әрекеттердің экологиялық аспектілерін аз ойлап, бірінші орынға оның позитивті нәтижелерін қойып, оған үлкен мән берсе, енді ол жердің айналасындағы ғарыш кеңістігіне маңызды түрде өзінің жағымсыз ықпалын тигізетініне уақыт өте көз жеткізген».

Ғарыштық іс әрекеттер тек ғарыш кеңістігіне өзінің кері әсерін тигізе қоймай, сонымен қатар, қоршаған ортаға да зиянын тигізетінін естен шығармау

керек. Мысалы, озон қабатының бұзылуы, теңіз, ауаның ластануы және тағы басқа [59].

Ғарыштық құқық жалпы халықаралық құқықтың бөлінбейтін бөлшегі болғандықтан, халықаралық құқықтың көпшілік мойындаған қағидалары ғарыштық қызметке де таралады, ал жалпы халықаралық құқыққа немесе оның кейбір салаларына тән белгілі бір даму қарқындары және процесстері, оның басқа да тармақтарына ықпалын тигізбей қоймайды.

Халықаралық құқықтағы осындай даму қарқындарының бірі - бүкіл қоршаған ортаны, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және сақтау саласындағы халықаралық қатынастарды реттеуге бағытталған халықаралық – құқықтық қағидалар мен нормалардың қарапайым жолмен және де келісімдік жолмен қарқынды қалыптасуы және дамуы [60].

Аталған қағидаларды екі негіз бойынша ғарыш кеңістігін және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық құқықтық қағидаларды тек жалпылама ретінде қарастыруға болмайды. Ол, біріншіден, қоршаған ортаны қорғау мүмкіндігі ғарыштық қызмет барысында кеңінен болатынын көрсететін еді. Себебі, адамның ғарыштық қызметі, адамзаттың тіршілік ету кеңістігін қорғау үшін шектелмеген жағдайларын сипаттайды. Екіншіден, қоршаған ортаны қорғау өзекті мәселе және ол мәселеден қашып құтыла алмайсың. Себебі, ғарыштық қызмет барысында тек орасан зор позитивті жетістіктер пайда болған жоқ, сонымен қатар, ғарыш кеңістігіне, әсіресе қоршаған ортамызға жағымсыз әсерін тигізетін салдар да пайда болды. Ол салдар адамзаттың тіршілік етуіне қауіп төндіруі де әбден мүмкін және де қоршаған ортаның қалыптасқан тепе - теңдігін бұзады.

Адамзаттың ғарышты игеруі ғарыш кеңістігіне және қоршаған ортаға он әсерін тигізеді. Мысалы, ғарыш дәуірі басталмай тұрғанға дейін мүмкін болмаған табиғатты тану және игеру (дұрыс пайдалану) мүмкіндіктерін және басқа да жағдайларын туғызады. Нақты айтқанда, Жер шарын қашықтықтан зоналауға ғарышты белсенді түрде қолдану, табиғатқа әсерін тигізетін антропогенді қысым көлемдерін анықтау, өнеркәсіп, өндіріс қалдықтарымен ластану дәрежесін анықтау, Жердің табиғи ресурстарын зерттеу және оның әсіресе адам әрекеттерінің арқасында өзгерістерге ұшырауын анықтау, ғарыштан қауіп төндіретін табиғи құбылыстарды анықтау, дәлірек мәлімет беретін метеорологиялық болжамдар жасау және тағы басқалары.

Жоғарыда айтылған барлық жағдайларда ғарыштық заттар, негізінен жердің жасанды серіктері (ЖЖС), Жер шарымыздың мониторингін іске асыра отырып, Жердің экологиялық мәселелерінің шешімін табуға көмегін тигізеді, үлесін қосады. Егер де, ғарыш дәуірінің алғашқы жылдары ғарыштық қызметке бөлінетін ауқымды қаражат жұмсаулардың маңыздылығына байланысты күмәнданулар жиі айтылып тұрса, енді қазіргі кезде, ғарыш заттарын Жердің табиғи жағдайларын зерттеуде, метеорологияда, океанологияда, навигацияда және басқа да салаларда пайдалану еш күмән тудырмайды.

Ғарыш кеңістігін зерттеу және оны қолдану адамзат болашағының алдына орасан зор мүмкіндіктер, мақсаттар қояды, соның ішінде қоршаған ортаны қорғау мүмкіндігі де. Бірақ, онымен бірге қатарлас ғарыш кеңістігін игеру

барысында көптеген теріс салдар да пайда болды және әлі де жүріп жатыр, әсіресе ол қоршаған ортаны қорғау саласында.

Адамзат өз әрекеттерін ғарыш аумағында жүзеге асыра отырып, өзінің дамығаны үшін экономикалық ғана емес, экологиялық та құнын төлеуде.

Зымыран – ғарыштық кешеннің жұмысын атқаруы, оған байланысты ғарышқа ұшу сандарының өсуі, қондырғылар қуаттарының көбеюі, ғарыштық қызметпен айналысатын елдер қатарының өсуі, ғарыш кеңістігіне жеке капиталдың да барған сайын көбірек енуі, осының барлығы өзінің екінші жағымен де көрінеді. Ол біздің Жер шарымыздың экологиялық ортасына қарқынды түрде өсіп жатқан қысымын тигізетіндігімен сипатталады.

Ғарыш қызметінің жағымсыз салдарының өте маңыздылығында еш күмән жоқ [61].

Олардың бірқатарын қарастырып көрсек:

- жердің үлкен, кең көлемді аумақтары полигондар және космодромдар, өндірістік алаңдар үшін беріледі, олардың бір бөлігі жер асты қабатында орналасады;

- ғарышқа ұшу нәтижесінде, зымырандық техникаларды сынақтан өткізу салдарынан, жердің құнарлы аумақтары жойылады (жоғары температура әсерінен, қатты және газ тәрізді заттардың қонуы, топырақтың химиялық тепе теңдігінің бұзылуы, минералды заттардың диспропорциясы, зымырандық жанармайдың жануы нәтижесінде түзілген өнімдермен судың және ауаның ластануы, жерасты суларының жоғары дәрежеде минерализациялануы);

- ғарышқа ұшу қызметінің, байланысының жоғары энергетикалық қамтамасыз етілуі экологиялық қысымды ұлғайтады, себебі, электр көзін өткізу желісінің жолын, құбыр жолын қайтадан бөліп беру қажет; жанармайды қажетті орынға жеткізудің өзінің кемшіліктері бар ол жол бойы ағып кету мүмкіндігінің болуы. Осының барлығы онсыз да жағдайы мәз емес экологиялық жағдайды бұзады;

- сынақ өткізу және ғарышқа ұшыру аумақтарында шуылдың деңгейі күрт өседі;

- зымырандық жанармайдың жануы барысында түзілген өнімдермен, зымыран ғарыштық кешеннің қызмет ету мерзімінен асып кеткен қолдануға жарамсыз бөлшектерімен немесе соқтығыс нәтижесінде пайда болған бөлшектерімен атмосфераның ластануы;

- ғарыш кешендерінің атмосферада жанып кетпеген бөлшектерінің, қалдықтарының түсуінің адам өміріне және қоршаған ортаға қауіп төндіруі. Әлбетте, бұндай қауіпті жағдай ғарыштық қызмет тарихында аса үлкен маңыздылыққа ие болмаған. Бірақ та, мұндай жағдайлар өмірде орын алған, халықаралық қауымдастықтың назарын аударған, солардың мысалы ретінде, ол: 1) "Космос - 954" деген, Кеңес одағының жер серігі атмосфераға кері қайта кірген, оның ішінде ядролық энергия көзі болған, оның қалдықтары 1978 жылы Канаданың солтүстік батыс аумағына жерге түскен; 2) 1969 жылы ғарыштық қалдықтар Жапондық кеменің үстіне түскен, осы кезде бес теңізші мерт болған; 3) 1987 жылдың қазан айында Америка Құрама Штаттарының, Калифорния штатында Кеңес одағының зымыранының 7 – футтық темір бөлшегі құлаған,

еш шығын әкелмеген; 4) 1979 жылы Австралия аумағына Skylab бөлшегі құлаған. Оның ең үлкен бөлшегінің салмағы 500 килограмнан асады [62].

Жоғарыда келтірілген тізім көп жағдайда ғарыштық қызметтің позитивті жағына қарағанда, негативті жақтарын сипаттайды. Сондықтан, қазірден бастап келтірілген салдардың аса маңыздылығын есепке алмасақ, онда болашақта олар тек көбейе түседі, сөйтіп барлық жағдайды күрт нашарлатуы мүмкін.

Біздің ойымызша, бұл қағиданың мазмұнына мемлекеттердің ғарыштық қызметті барысындағы қоршаған ортаны қорғау мүмкіндігі деп теңеуге болмайды. Ғарыш кеңістігі және қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқықтық жағын белгілі бір мемлекеттердің өлшемдерімен шектеуге болмайды. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі әріптестік мемлекет шекарасынан тыс, бүкіл әлемге таралуы тиіс. Ғарыштық қызмет барысында табиғат пен қауымның үйлесімді қарым қатынасына жету мақсатында жалпылама танылған халықаралық құқық қағидалары мен нормалары және халықаралық ғарыштық құқық қағидалары мен нормалары негізінде жасалған, қоршаған ортаны қорғау және ұтымды пайдалану ісін бірлесіп атқаруда, мемлекеттердің жауапкершілігінің маңыздылығы аз емес.

Халықаралық ғарыш құқығында ғарыш кеңістігін және қоршаған ортаны қорғау қағидасының бүтін, толық нормативті формуласының болмауы, оның бар екеніне және жүзеге асып жатқанына күмән туғызуына негіз бола алмайды. Бұл айтылған жағдайға халықаралық ұйымдардың арасында орын алып жатқан әмбебап, жергілікті және екіжақты табиғатты қорғайтын келісімдердің, декларациялардың және резолюциялардың сандық қатарының қарқынды өсуі дәлел болады.

Біздің көз қарасымызға сәйкес, ғарыштық қызмет барысында ғарыш кеңістігін және қоршаған ортаны қорғау қағидалары дегеніміз, ол адамзаттың қазіргі және болашақ ұрпақтары үшін жалпы халықаралық құқықтың және халықаралық ғарыш құқығының жалпымен танылған қағидаларына негізделген жер және ғарыш ресурстарын ұтымды пайдалану және ғарыш кеңістігінің, әсіресе қоршаған ортаның жағдайын жақсарту, қорғау жөніндегі барлық мүмкін болатын шараларды біржақты да, сонымен қатар бірлескен де жауапкершілікті мемлекеттерге артатын жалпы халықаралық ғарыш құқығы нормалары.

Бұл қағиданы халықаралық ғарыш құқығының императивті қағидасы ретінде қарастыру ертерек екенін атап айтқан жөн. Л.Н. Шестаковтың айтқанындай: «Императивті нормалар дегеніміз құқықтық қатынастар мүшелері арасындағы келісім бойынша өзгертіле алмайтын ережелер. Олардың қатынасы императивті норманың ережесіне қатаң сәйкестік жағдайында болу керектігін» дұрыс ескерткен [63].

Сонымен, бірнеше мемлекеттердің өзара келісуі бойынша одан бас тартуға және оны өзгертуге болмайтын жалпы нормаларды императивтік қағидалар деп түсінеміз.

Ғарыш объектілерін ұшыруда ғарыш кеңістігін және қоршаған ортаны қорғау қағидаларына оны толық қолданылады деу, күмән туғызады. Жалпы халықаралық құқықтың императивті нормалар қатарына барлық мемлекеттердің өмірлік маңызды көз қарастарын білдіретін қағидалар жатады.

Сондықтан, уақыт өте келе ғарыш кеңістігін және қоршаған ортаны қорғау қағидалары халықаралық құқықтың императивті нормаларының белгілерін иемденетіні әбден мүмкін. Себебі, адамзаттың прогрессіне байланысты қоршаған ортаны қорғау адамзат алдындағы ғаламдық мәселе ретінде халықаралық қауымдастықтың бар назарын өзіне аударғаны және халықаралық құқықтық реттеудің нысанына айналғаны сөзсіз анық.

2.2 Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтен қорғау саласындағы халықаралық әріптестіктің негізгі қырлары және осы саладағы халықаралық дауларды бейбітшілік жолмен реттеу қағидасының маңызы

Қазіргі халықаралық құқықтық құжаттарды талдау қоршаған ортаны қорғау саласында халықаралық әріптестіктің бірнеше бағыттарын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, ол табиғи ресурстарды пайдаланудың ұтымды, экологиялық негізделген режимді белгілеу.

Екіншіден, ластану салдарынан қоршаған ортаға келуі ықтимал зиянның алдын алу және жою.

Үшіншіден, тиісті нормаларды бұзғаны үшін халықаралық құқықтық жауаптылық тағайындау.

Төртіншіден, табиғи ескерткіштер мен қорықтарды қорғау.

Бесіншіден, қоршаған ортаны қорғауға байланысты мемлекеттердің ғылыми техникалық әріптестігін реттеу.

Алтыншы, табиғат қорғау шараларының кешенді бағдарламаларын құрастыру [64, 733б.].

ЮНЕП - тің (БҰҰ ның қоршаған ортаны қорғау бойынша Бағдарламасы) тіркеуіне сәйкес, жиынтығы халықаралық қоршаған ортаны қорғау құқығын құрайтын, әлем бойынша мыңдаған халықаралық шарттар әрекет етуде.

Халықаралық ғарыш құқығының барлық қайнар көздерін талдау осы құқық саласының негізі болатын, ерекше маңызды, негізгі салалық қағидаларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Демек, халықаралық ғарыш құқығының негізгі қағидаларына:

1) ғарышты игеру қызметінің барлық ұлттардың мүддесіне бағытталғандығы, олардың экономикалық және ғылыми даму деңгейлерінің әр түрлілігіне қарамастан;

2) ғарыш кеңістігі мен аспан денелерінің халықаралық режимі, яғни барлық мемлекеттер үшін ғарыштық қызмет бостандығын таниды және ғарыш кеңістігіне кейбір елдердің егемендігін бекітуге тыйым салады;

3) ғарыштың жартылай демилитаризациясы;

4) ғарыштағы жасанды ғарыш объектілерінің тіркеуші мемлекеттердің юрисдикциясына бағынуы;

5) ғарышкерлердің ғарыш кеңістігіндегі адамзаттың елшісі деген мәртебесінің болуы;

6) оның ғарыштық объектілерімен келтірілген зиян үшін, тіркеуші мемлекеттердің жауаптылығы;

7) ғарыштың қоршаған табиғи ортасын қорғау мен сақтау.

Ғарыш кеңістігіне және қоршаған ортаға келтірілетін шығын, ең алдымен адам әрекеттерінің нәтижесінде болатын ластану мен уланудан пайда болатыны бізге жақсы мәлім. Сондықтан да, мемлекеттердің негізгі күштері негізінен ғарыш кеңістігінің және қоршаған ортаның ары қарай ластануына жол бермеуге бағытталған. Ол әрекеттерге, соған сәйкес құқықтық нормалар мен ережелердің қалыптасуы оларды қолдану да жатады.

Бүгінгі таңда, табиғатты қорғау ісінің осы қырының қаншалықты деңгейге жеткенін, халықаралық ғарыш құқығында ғарыш кеңістігінде және аспан денелерінде жүргізілетін сынақтардың қауіп төндіруінің ықтимал салдарын тоқтатуға арналған қағиданың қалыптасқанына қарап айтуға болады.

Қоршаған ортаны ластау деп оған улы және басқа да зиянды заттар мен материалдарды жасанды түрде енгізу, сонымен қатар жылуды өте үлкен көлемде бөлуі, табиғаттың өзін өзі қалпына келтіруіне және тазалануына байланысты табиғи қабілеттілігінен асып түсетін, сонымен қатар ол тірі табиғаттың өлуіне алып келетін және адамның денсаулығы мен әл ахуалына зиян келтіретін іс әрекетті айтамыз.

Бұл қағида соңғы жылдары қабылданған көптеген халықаралық келісімдердің негізіне алынды. Олар ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаның бөлек компоненттерін, яғни теңіздер, тұщы су ресурстары, ғарыш кеңістігі, атмосфералық ауа сияқтыларды ластанудан сақтауды қарастырады, ал басқа жағдайда өте қауіпті ластану түрлерімен (радиоактивті заттармен, зиянды қалдықтармен және химиялық заттармен) күрес жүргізуге бағытталады.

Ғарыш кеңістігінде өз қызметін жүргізетін мемлекеттердің жұмысын реттейтін нормалардың ішіндегі маңызды орынды 1967 - ші жылы ғарышқа байланысты Шарттың IX - шы бабына сәйкес, осындай әрекеттердің қауіп төндіруі ықтимал салдарын тоқтату қағидасы алады. Бұл келісімге сәйкес мемлекеттер төмендегідей міндеттерді өздеріне алады: қауіпті ластануды болдырмайтындай ғарыш кеңістігін зерттеу және танып білу, жерге жат заттарды алып келу салдарынан қоршаған ортаның жағымсыз өзгеруін болдырмау, осы мақсатта қажет болған жағдайда оған сәйкес шараларды қолдану.

Дәл осындай немесе оған ұқсас жауаптылық түрі бірқатар келісімдерде бекітілген. Айтар болсақ, 1979 жылғы Айда және басқа да аспан денелерінде әрекеттерін жүргізетін елдер жөніндегі Келісімде бөгде заттарды енгізу нәтижесінде немесе басқа да жолдармен болған ластану салдарынан, жердегі сияқты да, айдың да қоршаған ортасында жағымсыз өзгерістер болдырмау туралы айтылады (Келісімнің У1 – шы бабының 1 – ші тармағы).

Ғарышқа байланысты Келісімнің IX - шы бабын және Айға байланысты Келісімнің VI - шы баптарының ережелерін анализдей отырып, халықаралық ғарыш құқығында, ең алдымен ғарыш кеңістігі және қоршаған ортаның ластануы нәтижесінде болған, ғарыштағы әрекеттердің қауіп төндіруі ықтимал салдарын тоқтату қағидасы бар екені жайлы қорытындылайды [67, 122 - 125бб.].

Бұл көзқарас көптеген мамандардың пікірлерімен мақұлданған.

Осылайша, 60 - шы жылдардан бастап, Г.П. Жуков өзінің мақалалары мен монографияларында халықаралық ғарыш құқығының негізгі қағидаларына үлкен көңіл бөлген. Ғарыш кеңістігінде және аспан денелерінде жүргізілетін сынақтардың нәтижесінде болатын қауіп төндіруі ықтимал салдарын тоқтату қағидасы жайлы айтатын болсақ, Г.П. Жуков ең алдымен ғарыш кеңістігі мен аспан денелерінің ластануын және улануын тоқтату, сонымен қатар жер атмосферасының улануының алдын алу жайлы айтады [13, 1576.].

Оның ойынша, ғарышқа жіберілетін нысандардың санының шексіз өсуі міндетті түрде ғарыш кеңістігінің ластануына әкеліп соғады. Ғарыш кеңістігінің ластануын тоқтату үшін Жер айналасында орбита бойынша өз қозғалысын жалғастырып жатқан, ғылыми және тәжірибелік маңызын жойған нысандардың санын минимумға дейін жеткізу туралы мемлекеттер арасында келісім шарт жасасу керек. Сонымен қатар, оның ойынша, ғарыштың ластануын тоқтату мәселесіне ғарыштың радиоактивті химиялық және биологиялық залалдануы да жатады. Осылайша, ол ғарыш кеңістігін, соның ішінде Айдың және басқа да аспан денелерін жердегі заттармен мүмкін болатын ластануының зиянды салдарын азайту немесе тоқтатуға үндейтін нақты ережелерді орнатуды ұсынады. Сонымен қатар, жерге бөгде заттарды алып келу салдарынан қоршаған ортаның мүмкін болатын қолайсыз өзгерістерін болдырмау жөнінде айтады [65].

Г.П. Жуковтың көз қарасына сәйкес, ғарыш кеңістігінде және аспан денелерінде жүргізілетін сынақтардың нәтижесінде болатын қауіптілігі ықтимал салдары «ғарыш қоқысы» деген ұғымға жинақталады. Басқаша айтқанда, ғарыш кеңістігіне қатысы бар мәселе, көп те болса да, аз да болса да соған байланысты. Жоғарыда айтылып өткен мәліметтер ғарыш кеңістігіне ғарыш қоқыстарының әсер етуі және осы жағдайда ғарыш кеңістігін қорғауда қандай мәселелер пайда болатыны жайлы сұрақтарды бұдан да толығырақ қарастыруды қажет етеді.

Ғарыш қоқыстарына адам қолымен жасалған, жермаңы орбитасында орналасқан немесе ешқандай қызмет атқармай, атмосфераның тығыз қабаттарына қайта оралатын нысандар жатады. Және де ол нысандардың бөлшектері мен қалдықтары қарастырылғанда да немесе басқа да қызметтерді атқара алмайтыны, оның орындалуы рұқсат етілген болса да немесе рұқсат етілмесе де іске асуы бірталай деп, күмәнсіз тұжырымдауға болады.

Ғарыш кеңістігін зерттеу және пайдалану нәтижесінде болған жермаңы орбитасында орналасқан ғарыш қоқыстары болашақтағы ғарыштық қызметке төндіретін қауіпін көбейтеді. 1957 - ші жылы Кеңес Одағының бірінші жер серігінің ұшуынан бастап, ғарыш кеңістігін зерттеуге және пайдалануға қатысы бар барлық елдер мен халықаралық ұйымдар 3200 - ден астам ғарыш кеңістігіне шығу әрекетін жасаған. Оның нәтижесінде жер маңы орбитасына 3800 - ден аса пайдасы бар жүктер ғарышқа шығарылған. Жер орбитасындағы жалпы салмағы шамамен екі миллион килограмдай болатын 6500 жасанды ғарыш нысандарының ішінде қазіргі кезде Ғарышты Бақылау Жүйесінің (SSN) каталогында тіркелген нысандардың 6 % ғана әрекет етуші болып саналады. Ал, қалғандарының барлығы ғарыш қоқыстары қатарына енген. Олардың

шамамен 7000 - ға жуығы салыстырмалы түрде ірі деп есептеледі, ал ұсақ нысандарға келетін болсақ (өлшемі бір сантиметр шамасында), олардың жалпы саны үлкен, шамамен 70 мыңнан 140 мыңға дейін жетеді. Ал, өлшемі 1 миллиметрге дейінгілерінің саны - 1 миллионға дейін жетеді [66]. Оған қоса, аналитиктердің пайымдауы бойынша, ғарыш қоқыстарының толық орбитальды орын алу саны одан да көбірек, себебі ғарыш қоқысы әр түрлі жасанды нысандардан тұрады. Орбитальды қалдықтар жасанды жер серіктері қолданатын барлық орбита диапазонында кездеседі немесе ұшып жүреді. Табиғи ғарыш денелерінің олардан айырмашылығы, алғашқысы жер маңы кеңістігі арқылы бірнеше минуттың ішінде өтеді. Ал, орбитальды қалдықтар биіктігіне байланысты орбитада ұзақ уақыт бойы айналып жүре береді (бірнеше ғасырлар бойы).

Қақтығыстар кезінде жоғары жылдамдықтарын есепке алғанда, шамамен 10 км/сек, тіпті миллиметрлік нысандар да жер серіктерінің сыртқы қабатын бұзып, тесіп өту мүмкіндігі бар. Олар ғарыш кемелерінің жұмысына қауіп төндіру ықтималдығы өте жоғары. Ваккумды ғарышта ғарыш қалдықтарының қозғалыс жылдамдығын бәсеңдету үшін ешқандай күштер әсер ете алмайды. Себебі, егер де өте майда нысандар жоғары жылдамдықта айналса, қызметін атқарып жатқан жасанды ғарыш нысандарына ауқымды түрде зақым келуі мүмкін.

Орбитальдық қоқыстардың көлемінің өсуіне негізделген қақтығысу қауіптілігі бүкіл әлемде ғарышта жүзу қауіпі мәселесі ретінде танылған. Ғарыш аппараттарының құрылымдарының іріленуін және ұшу уақыты ұзақтығының көбеюін есепке алғанда, қақтығысу ықтималдылығы бірнеше пайызды құрауы мүмкін және сол үшін де ол маңызды құрылымдық фактор болып табылады, әсіресе жоспарланудағы ғарыш станциясы үшін. Осыған байланысты ҚХР, АҚШ, Еуропа, Жапония және басқа да елдердің ғалымдары [67] осы мәселені зерттеумен айналысуда, осылайша аэроавтика және ғарыш кеңістігін зерттеудің Ұлттық басқармасында (НАСА) және Еуропалық ғарыштық агенттілікте (ЕҒА) орбитальды қоқыстар мәселесімен айналысатын жұмыс топтары құрылған [68].

Қазіргі кезде басты қақтығысу қауіптілігі жермаңы орбитасында болатын жарылыстардың нәтижесінде түзілген қалдық бөлшектерге байланысты болуы мүмкін. Болашақта шамамен 1000 - 1500 км биіктіктегі интерактивті қақтығыстар қалдық бөлшектер түзілуінің ең басты шығу көзі бола алады. Ол қалдық бөлшектердің Жерге жақын қозғалысының нәтижесінде одан да төмен биіктікте қауіп төндіреді.

Төменде келтірілетін мысал, шын мәнінде қаншалықты ауқымды мөлшерде қалдық бөлшектер түзілетінін және соған сәйкес, қақтығыстар нәтижесінде Жердегі қоршаған орта ластанудың жоғары деңгейін көрсетеді.

Қақтығыс қалдық бөлшегінің массасының таралуы туралы белгілі бір формулаға сай болады, яғни жалпы салмағы 5000 кг екі нысанның қайғылы қақтығысуы мынандай объектілердің түзілуіне алып келеді:

- 1) 10 см - ден ірі 600 - ге жуық объектілер (бақылауға келетін объектілер)
- 2) сантиметрлік диапазонда 50 000 - ға жуық объектілер

3) миллиметрлік диапазонда 8,5 миллионға жуық объектілер

4) 1/10 миллиметрлік диапазонда 1,5 миллиардқа жуық объектілер.

Өлшемі 1 - смден астам нысандар ең үлкен қауіпті тудырады, себебі оларды қорғаныс қабаттары көмегімен нейтралдау мүмкін емес. Сантиметрлік және миллиметрлік диапазондағы нысандардан қорғану мүмкін, бірақ та ол өте қымбатқа түсетін қарсы шараларға тең келеді. Субмиллиметрлік бөлшекпен қақтығысу да беткей эрозияға ұшыратады және сезімтал құрал жабдықтарға қауіп төндіреді, мысалы, күн батареясы, антенналар және сенсорларға және де ғарыш нысанынан тыс жерде жұмыс жасап жатқан астронавтқа да қауіп төндіреді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ғарыштық қызмет барысында туындайтын ластану мен жағымсыз өзгерістерден қоршаған ортаны қорғау, мемлекетаралық қатынастардың пәні бола отырып, халықаралық құқық пен халықаралық ғарыш құқығында өзінің белгілі бір реттелуін тапты, дегенмен, бұл реттеу осы мәселенің маңыздылығын қанағаттандырмайды.

Қазіргі уақытта халықаралық қауымдастық ғарыштық қызмет пен қоршаған ортаны қорғаудың ара қатынасына енді ғана көңіл бөлуде, яғни адамзат қоршаған ортаны қорғау үшін ғарыштық тәжірибе ұсынатын, әр түрлі оң шараларды қолданады, яғни ғарыштық қызметті жүзеге асыру барысында туындайтын қоршаған ортаға келтірілетін зиянның алдын алу немесе оны шектеу мақсатында. Қысқаша айтқанда, адамзаттың өмір сүру ортасын қорғау, ғарыштық қызмет барысында туындауы мүмкін ықтимал және маңызды қауіптен қорғайды.

Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық құқықтық қорғау мәселелерін зерттеу, ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық және ұлттық заңнаманы ары қарай дамыту мен жетілдірудің қажеттілігін көрсетті. **Зерттеу барысында келесідей нәтижелер алынды:**

1. Ғарыштық қызмет салдарынан қоршаған ортаны ластау деп кең мағынада ғарыштық қызмет барысында зат алмасудың және адамның іс әрекетінің нәтижесінде, қоршаған ортаға зиян келтіретін немесе табиғи тепе - теңдікті бұзатын, сонымен қатар адамзаттың әл аухатына зиян келтіретін ғарыш пен қоршаған ортада болатын өзгерістерді айтамыз.

Ластанудың салдарынан қоршаған орта мен ғарыш кеңістігіне келтірілетін зиян туындайды деп айтуға болады, егер де ластанудың деңгейі қоршаған ортаның табиғи түрде залалсыздандыру қабілеттілігінің шегінен асып кететін болса.

Қоршаған орта мен ғарыш кеңістігінің ластануы және жағымсыз өзгерістерге ұшырауы деп келесіні түсінеміз, яғни мемлекеттердің ғарыштық қызметінің нәтижесінде болатын және қоршаған орта мен ғарыш кеңістігінде, сонымен қатар аспан денелерінде төмендегідей салдарға алып келетін кез келген іс әрекет (алдын ала ниетпен немесе ниетсіз): адамның өмірі мен денсаулығына тікелей зиян келтіреін немесе ықтимал зиян келтіру қаупін

туындататын, оның ғылыми және экономикалық мүдделеріне қауіп төнеді, сонымен қатар аспан денелерінің биологиялық және басқа да байланыстары бұзылады, ал ол өз кезегінде мемлекеттердің ары қарай ғарыштық қызметін жүзеге асыруға теріс әсер етуі мүмкін. Теңіз құқығы саласындағы келісімдерде ластанудың нәтижесінде туындайтын шығындарды өтеудің бекітілген шегі көрсетілген. Бұл қағидаға сәйкес, көріп отырғанымыздай, жауапкер келтірілген зиян үшін белгілі бір өтемақы төлеуге міндеттенеді, ал талапкердің аса көп өтемақы талап етуі шектелген, бірақ аталған ереже ғарыштық қызмет салдарынан болған ластанудан шеккен зиянды өтеу үшін қолданылуы мүмкін емес, себебі, іс жүзінде болатын зиянның көлемін алдын ала қандай да бір сомманы белгілеу арқылы анықтай алмаймыз.

Халықаралық ғарыш құқығына сәйкес жеке және заңды тұлғалар қоршаған орта мен ғарыш кеңістігін ластағаны үшін жауапкер болып танылады.

Дегенмен, бұл тұлғалар ластану салдарынан келтірілген зиянды тиісті дәрежеде материалдық түрде өтеуді қамтамасыз етуге қабілетсіз болуы мүмкін. Осы мақсатта ластанудан туындаған зиян үшін азаматтық жауаптылық туралы халықаралық келісімдерге төмендегідей нормаларды қосу керек, яғни нақты бір мемлекетке тиесілі немесе ұлты бар заңды және жеке тұлғалардың қызметінің нәтижесінде келтірілген зияннан болған шығынды, сол мемлекеттің өтеп беруге кепіл беретіндігін міндеттеу нормасы, келісіммен көрсетілген реттерде.

Мемлекеттер, әрекет етуші шарттарды, сонымен қатар осы саладағы құзырлы халықаралық ұйымның шешімдерін және ұсыныстарын ескере отырып, қоршаған орта мен ғарыш кеңістігін ластанудан қорғау, оның алдын алу сұрақтары бойынша ұлттық заңнаманы, халықаралық құқық пен халықаралық ғарыш құқығының нормаларына сәйкес қабылдауы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда осындай заңнаманы жасау үшін негіз болатын орталықтандырылған құжатты дайындау өте тиімді деп санаймыз.

2. Халықаралық құқықтың қайнар көздерін талдау, төмендегідей қорытынды жасауға негіз болады, яғни ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғаудың келесідей арнайы қағидаларының көрініс таппқандығын көрсетті:

а) ғарыштық қызметтен адамзаттың өмір сүру кеңістігі мен қоршаған ортаны қорғау қағидасы;

б) ғарыштық қызмет барысында ғарыш кеңістігі мен аспан денелеріндегі тәжірибелердің ықтимал зиянды салдарының алдын алу қағидасы;

в) қоршаған ортаны ғарыштық қызметтен қорғау саласындағы халықаралық әріптестік қағидасы;

г) қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық дауларды бейбітшілік жолмен реттеу қағидасы. Адамзатты қоршаған орта мен ғарыш кеңістігінің ластануынан қорғау сияқты халықаралық құқықтық қағиданың түпкі мазмұны, диссертанттың пікірінше, келесідей болып келеді, яғни қандай да бір мемлекеттің юрисдикциясымен немесе оның бақылауымен жүзеге асырылатын ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану қызметі, басқа мемлекеттердің қоршаған ортасына, оның тұрғындарының өмірі мен

денсаулығына зиян келтірмеуі тиіс және олардың ұлттық юрисдикциясының шегінен тыс жердегі аумақтағы мүдделеріне де зиян келмеуі тиіс.

Қоршаған орта мен ғарыш кеңістігін қорғау қағидасының маңызды құрамдас бөлігі ол қоршаған орта мен ғарыш кеңістігін ластаудың алдын алу туралы норманың болуы.

Мемлекеттің юрисдикциясы мен оның бақылауымен жүзеге асырылатын қызмет, егер де ол қоршаған орта мен ғарыш кеңістігіне зиян келуіне себепкер болатын болса, құқыққақайшы қызмет деп қарастырылуы тиіс.

Бұндай қызметті жүзеге асырушы мемлекет, қандай да бір шектеулерсіз халықаралық жауаптылыққа тартылуы тиіс.

3. Қарастырылып отырған нормакұрушылық процесспен қатар, халықаралық құқықта, ғарыш қызметін жүзеге асыруға байланысты туындайтын, қоғамдық қатынастарды реттейтін, ұлттық құқық жүйелерінің туындау процесі мен дамуы жүріп жатыр. Халықаралық ғарыш құқығының нормаларының ережелері, ұлттық ғарыш заңнамасының дамуына ықпал етеді, оның өзінің жағымды және жағымсыз салдары болады, егер де жеке сұрақтар бойынша халықаралық құқықтық актілерде ақтаңдақтар болатын болса.

Жалпы халықаралық құқықта және халықаралық жеке құқықта мемлекеттердің әмбебап техникалық нормалар мен ережелерді дайындап оларды қабылдау процессін жылдамдату қажет, себебі олар техникалық құралдардың құрастырылуының сенімділігін анықтаудың тиімді критерийлерін бекітеді, егер де олардың апатқа ұшырауы салдарынан қоршаған орта мен табиғи ортаға зиян келуі ықтимал болатын болса, әсіресе жерге байланысты.

Өте маңызды мәселелердің бірі ол мемлекеттердің тиімді нормалары мен стандарттарын дайындау және қабылдауы, яғни олар қоршаған орта мен ғарыш кеңістігіне шығарылатын зиянды агенттердің қауіпсіз болатындай көлемін анықтайды, басқаша айтқанда, бұндай шығарулардың ластандыру сипаты болмауы керек.

4. Қоршаған орта мен ғарыш кеңістігін ғарыштық қызмет салдарынан болатын ықтимал зияннан қорғау мәселесін тиімді шешу үшін, қоршаған орта мен ғарыш кеңістігін ластауға тыйым салатын нормалар мен ережелердің тиісті дәрежеде орындалуына мемлекет тарапынан бақылау жүргізудің маңызы үлкен, сонымен қатар оның ластану деңгейіне бақылау жасау. Бұндай бақылаудың маңызы әсіресе ұлттық юрисдикциядан тыс аумақтарда арта түседі.

Аталған бақылаудың қажеттілігі арнайы халықаралық келісімдер мен халықаралық ұйымдардың тиісті шешімдер қабылдауына алып келді. Көрсетілген бақылау түрін жүзеге асыру халықаралық құқық пен халықаралық ғарыш құқығының жалпы мойындалған қағидалары мен нормаларын қатаң сақтай отырып жүзеге асырылуы тиіс, ол өз кезегінде мемлекеттердің заңды қызметін жүзеге асыруына кедергі келтірмеуі тиіс.

Қоршаған орта мен ғарыш кеңістігінің ластануын ұтымды жолмен қорғау мемлекеттердің халықаралық әріптестігінсіз мүмкін емес.

Бір жағынан, мемлекеттердің аталып өткендей әріптестігі көпжақты, аумақтық және екіжақты келісімдер негізінде құрылуы тиіс, екінші жағынан, тең құқықтылық қағидасының негіздерін сақтай отырып және де барлық

мемлекеттердің мүддесін сәйкесінше ескере отырып, дамыған және дамушы, олардың саяси бағыт бағдарларына қарамастан, үлкен не кіші елдер.

Тек ілгеріде көрсетілген шарттар орындалған жағдайда ғана, ғарыштық қызмет салдарынан болатын ластанудан қоршаған ортаны қорғауға мүмкіндік бар.

Басқа жағынан қарастырсақ, ғарыштық қызмет саласында мемлекеттердің әріптестігі мақсатында, қоршаған ортаны қорғауға байланысты халықаралық ұйым құру қажет.

Бұл ұйым мемлекеттердің ғарыштық қызметті жүзеге асыруы барысында қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметінде реттеушінің рөлін атқаруы тиіс. Мысалы, ақпараттар орталығы, кеңесу орталығы, бақылау және т.б. Сонымен қатар, бұл ұйым қоршаған ортаны қорғауға байланысты халықаралық құқықтың субъектілерінің арасында ғарыштық қызметті жүзеге асыру саласында туындайтын, халықаралық дауларды реттеу құзырына ие болуы тиіс. Ғарыштық қызметтің даму қарқыны осындай халықаралық ұйымның пайда болуын қажет етеді.

Жұмыста келесідей міндеттер шешімін тапты:

1. Жұмыс барысында ғарыштық қызметтің жағымсыз салдары ұғымының құқықтық табиғаты, оның сипаттамасы анықталды және мазмұны ашып көрсетілді. Осы мақсатта 1967 жылғы Ғарыш бойынша Шарт және осы саладағы басқа да халықаралық құжаттар мен ұлттық заңнама зерттелді.

2. Халықаралық экологиялық құқықтың және халықаралық ғарыш құқығының қоршаған ортаны қорғауға бағытталған құжаттарын зерттеу нәтижесінде ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық реттеудің арнайы қағидалары анықталды және жүйелеу негізінде мазмұны ашып көрсетілді, олардың қалыптасу барысы көрсетілді.

3. Ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық және ұлттық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалған.

4. Ғарыш дәуіріндегі қоршаған ортаны қорғауға қатысты түрлі халықаралық ұйымдардың құқықтық табиғаты, құқықтық жағдайы, құрылымы және құзіреті анықталған. Бүгінгі таңда ғарыштық қызмет барысында қоршаған ортаны қорғау бойынша жаңа халықаралық ұйым құру қажеттілігі негізделген.

Нәтижелерді нақты пайдалану бойынша ұсыныстар. Қазақстан Республикасында келесідей нормативтік құқықтық актілерді дайындау және қабылдау дұрыс деп есептейміз:

1) «Ғарыштық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, ол ғарыштық қызметтің құқықтық негізін анықтауға, ғарыштық қызметтің қағидалары мен бағыттарын анықтауға, ғарыштық қызметтің экологиялық қауіпсіздігі ұғымының мазмұнын анықтауға мүмкіндік берер еді.

«Ғарыштық қызмет туралы» заңның жобасын төмендегі негізгі қағидалардың негізінде дайындау қажет:

- ғарыш саласындағы ұлттық мүдделерді, айқын мақсаттарды және ғарыш саясатының міндеттерін, ғарыштық қызметті жүзеге асырудың негізгі қағидаларын бекіту;

- Қазақстанның ғарыш қызметінің басымдықтарын анықтау, елде және әлемде болып жатқан саяси өзгерістер мен экономикалық жағдайды, мемлекеттік билік және басқару құрылымдарын ескере отырып;

- Қазақстанның ғарыштық қуатын, экономиканы, ғылымды және халықаралық әріптестікті нығайту, ұлттық қауіпсіздікті бекіту мақсатында кешенді дамыту мен тиімді пайдалану;

2) «Ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану саласындағы кәсіпкерлік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

3) ҚР - ның Экологиялық Кодексі мен ҚР - ның Жер кодексіне ғарыш қызметінің экологиялық қауіпсіздігі мен осы қызмет үшін пайдаланылатын жер учаскелерін пайдалану туралы баптарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу;

- Қазақстан Республикасының Ұлттық ғарыштық саясаты тұжырымдамасы;

«Ғарыш кеңістігін зерттеу мен пайдалану саласындағы кәсіпкерлік қызмет туралы» ҚР Заңын дайындау мен қабылдау қажеттілігі кәсіпкерлік қарым қатынастарды реттеудегі негізгі заңи құжат, ҚР - ның Азаматтық кодексі болғандықтан, онда арнайы сала – ғарыш саласындағы кәсіпкерлік қызметті реттейтін ерекшеліктер ескерілмеген.

Нақты айтатын болсақ, ҚР ЭК - нің Ерекше бөлімінің 8 - ші тарауын келесідей аталатын 46 - шы бөліммен толықтыру қажет: «Ғарыштық қызметті жүзеге асыру кезіндегі экологиялық талаптар». Сонымен қатар, ғарыш инфрақұрылымының барлық элементтерінің нысаналы мақсатын бекіту қажет, оның ішінде, ғарыш қажеттіліктеріне бөлініп берілетін жер учаскелерінің режимін анықтау қажет.

Осыған байланысты, біздің ойымызша, жер учаскелерін бөліп беру және оларды ғарыш инфрақұрылымының объектілері үшін пайдалану және оған жалғасып жатқан аумақтар Қазақстан Республикасының Жер туралы заңнамасына сәйкес жүргізілуі тиіс. Біздің ұсынатынымыз, 20.06.2003 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Жер Кодексінің Қазақстан Республикасындағы жерлердің категориясы туралы 1 – ші бабына төмендегідей толықтыру енгізу. Нысаналы мақсаты бойынша, «ғарыштық қызметті қамтамасыз ететін жерлер» категориясын бөліп шығару және осындай жер учаскелерінің құқытық режимінің ерекшеліктерін анықтау.

2 - ші шілде 2005 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасында Ресей Федерациясының жалға алу жағдайында «Байқоңыр» кешенінің аумағында табиғат пайдалану мен экологиясы бойынша Келісім жасалды. Бұл келісім осы уақытқа дейін күшіне енбеген. 10 - шы бапқа сәйкес бұл келісім, оның күшіне енуі үшін қажетті мемлекет ішіндегі процедураларды орындағаны жайлы Тараптардың соңғы жазбаша ескертуін алған сәттен басталады.

Сонымен қатар, Келісімнің 2 - ші бабына сәйкес «Байқоңыр» кешенінің аумағында қоршаған ортаны қорғауға, ұйымдар мен мекемелердің, әскери бөлімшелердің қызмет етуіне қатысты сұрақтар Тараптардың арасында

жасалатын бөлек Хаттамалармен шешіледі. Бұл бөлек хаттамалар да осы күнге дейін жасалмаған. Нақты мәселені шешпейтін бұндай Келісім тез арада жеке хаттамалардың қабылдануын қажет етеді. Осы орайда ұсынатынымыз, келесідей сипаттағы жеке хаттамаларды Қабылдау: «Байқоңыр» кешенінің қоршаған ортасын қорғауға байланысты мәселелерді реттеу туралы Хаттама; Зымырандар мен зымыран тасығыштардың үлгілерінің жобалау құжаттарының мемлекеттік экологиялық сараптамасын өтуізу және т.б.

Ғылыми зерттеудің өзіндік қажетті тұжырымдық негізі бар. Бұл тақырып Еуропа елдерінде, Америка Құрама Штаттарында, Ресейде және Қытай елдерінде белсенді түрде зерттелу үстінде. Зерттеудің ерекшелігі ол ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғау мәселесінің Қазақстандық заңнама тұрғысынан қарастырылғандығы, сонымен қатар бірқатар халықаралық құжаттарды зерттеу негізінде өзіндік жаңа тұжырымдар жасалғандығында.

Жүргізілген ғылыми зерттеуді қорытындылай келе, аталған тақырыптың тек бүгінгі Қазақстан үшін ғана емес, сол сияқты адамзаттың ертеңгі күні үшін де маңызды тақырып екенін атап өткен жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 7 қазан 1998 жылғы №284 және 21 мамыр 2007 жылғы №254-3 ҚР Заңдарымен енгізілген өзгерістер мен толықтыруларымен бірге. – Алматы: Юрист, 2007. - 44 б.
- 2 **Назарбаев, Н.А.** Казахстан – 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда. - 1997. - 11 октября.
- 3 **Колосов, Ю.М.** Действующее международное право. – М., 1968. - Т. 3. – С. 58.
- 4 **Hermida, J.** Legal basis for a national space legislation. - Dordrecht Boston: Kluwer Academic, 2004. - 273 p.
- 5 **Gal, G.** Space Law Imprint. - Leyden/Sijthoff, 1969. - 132 p.
- 6 **Brownlie, I.** A Survey of International Customary Rules of Environmental Protection // 13 nat.resourses J. – London, 1973. - P. 179.
- 7 **Колосов, Ю.М.** Борьба СССР за мирное использование космоса 1957-1985. – М., 1985. - Т.1-2. - 430 с.
- 8 **Patricia, V., Boyle, A.E.** International Law and the Environment // Printed in Great Britain, 2002. Second Ed. - Oxford, 2002. – 930 p.
- 9 **Коровин, Е.А.** О нейтрализации и демилитаризации космоса // Международная жизнь. - 1959. - №11. – С. 118.
- 10 **Коровин, Е.А.** О международном режиме космического пространства // Международная жизнь. - 1959. - №1. – С. 79.
- 11 **Жуков, Г.П.** Космическое право. – М., 1966. - 17 с.
- 12 **Иойрыш, А.М., Лазарев М.И.** Договор, оздоравливающий атмосферу. - М., 1965. - 19 с.
- 13 Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний от 24 сентября 1996 г // Международное публичное право: сборник документов. - М.: Издательство БЕК, 1996. - Т.2. – С. 362-366.
- 14 2005-2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында ғарыштық қызметті дамыту туралы Мемлекеттік Бағдарламаны бекіту туралы 25 қаңтар 2005 жылғы №1513 Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы // Анықтамалық құқықтық жүйе ЮРИСТ, 22.02.2009ж.
- 15 Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела от 27 января 1967 г // Международное публичное право: сборник документов. - М.: Издательство БЕК, 1996. - Т.2. – С. 352-356.
- 16 **Копылов, М.Н.** Международное космическое право. – М.: Изд-во УДН, 1987. – 456 с.
- 17 **Жуков, Г.П., Колосов, Ю.М.** Международное космическое право: учебник. - М.: Международные отношения, 1999. – С. 345.
- 18 Конвенция о регистрации объектов, запускаемых в космическое пространство от 14 января 1975 года // Международное космическое право: сборник документов. - М.: Издательство БЕК, 1996. - Т. 2. – С. 368-371.

- 19 **Кузнецов, С.А.** Большой толковый словарь русского языка. – СПб.: «Норинт», 1998. - 402 с.
- 20 **Тихонравов, М.К.** Прогнозирование межпланетных полетов. – М.: Машиностроение, 1973. - 3 с.
- 21 **Верещетин, В.С.** Международное сотрудничество в космосе. – М.: Наука, 1977. -143 с.
- 22 **Мовчан, А.П.** Проблемы кодификации и прогрессивного развития международного права: автореф. д-ра дис. юрид. наук: 12.00.10. – М., 1974. - 24 с.
- 23 **Философский словарь** / под ред. М.М. Розентана и П.Ф. Юдина. – М.: Политиздат, 1963. – С. 217.
- 24 **Василевская, Э.Г.** О высотном разграничении воздушного и космического пространства. – СПб., 1979. – С. 100-105.
- 25 **Даниленко, Г.М.** Процесс создания обычных норм в современном международном праве // Советский ежегодник международного права, 1982. – М., 1983. – С. 151-170.
- 26 **Даниленко, Г.М.** Граница между воздушным и космическим пространством в современном международном праве // СГП. - 1984. - №9. – С. 71-79.
- 27 **Собко, А.А., Ермак, С.Н., Черкас, С.В.** Международно-правовые аспекты военно-космической деятельности. – М., 2001. – С. 7-8.
- 28 **Малеев, Ю.Н.** Международное воздушное право: вопросы теории и практики. - М.: Международные отношения, 1986. - 48 с.
- 29 **Кубасов, В.Н.** Профессиональная подготовка космонавтов. - М.: Машиностроение, 1985. - 288 с.
- 30 **Большая Советская Энциклопедия.** - 3-е изд. - М.: Сов.энциклопедия, 1973. – Т.13. - 258 с.
- 31 **Глушко, Н.С.** Космонавтика: энциклопедия. - М.: Сов.энциклопедия, 1985. - 198 с.
- 32 **Dictionary of technical terms for aerospace use.** – Washington, 1965. - 16 p.
- 33 **Рудев, А.И.** Международно-правовой статус космических станции. - М.: Международные отношения, 1982. – С. 84-85.
- 34 **Жуков, Г.П.** Правовой статус космонавтов. - М.: Международные отношения, 1999. - С. 94.
- 35 **Соглашение относительно сотрудничества по международной космической станции гражданского назначения** // Международное космическое право: учебник / отв. ред. Г.П. Жуков, Ю.М. Колосов. - М.: Междунар.отношения, 1999. – С. 317-349.
- 36 **Соглашение о деятельности государств на Луне и других небесных телах от 18 декабря 1979 г** // Международное публичное право: сборник документов. - М.: Издательство БЕК, 1996. – С. 356-362.
- 37 **Соглашение о спасании космонавтов, возвращении космонавтов и возвращении объектов, запущенных в космическое пространство от 22 апреля 1968 г** // Международное публичное право: сборник документов. - М.: Издательство БЕК, 1996. – Т.2. – С. 371-373.

38 25 қаңтар 2005 жылы №1513 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. «2005-2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында ғарыштық қызметті дамыту туралы» мемлекеттік бағдарлама // Анықтамалық құқықтық жүйе ЮРИСТ, 22.02.2009ж.

39 «Қазақстан Республикасының Үкіметі жанынан кеңес беру-кеңесу органын құру туралы» 31 қазан 2005 жыл №1087 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы // Анықтамалық құқықтық жүйе ЮРИСТ, 22.02.2009ж.

40 «Акционерлік қоғам «Қазкосмос» Ұлттық компаниясын құру туралы» 17 наурыз 2005 жыл №242 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы // Анықтамалық құқықтық жүйе ЮРИСТ, 22.02.2009ж.

41 Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года №212-3. - Алматы: ЮРИСТ, 2007. -172 с.

42 **Холмунинов, Ж.Т.** Правовые вопросы государственного управления в области экологии // Проблемы развития и унификации экологического и аграрного законодательства Казахстана и стран СНГ в контексте интеграционных процессов (Байсаловские чтения-2005): материалы международной научно-практической конференции. Библиотека земельного права / сост. Б.Ж. Абдраимов. - Астана, 2005. – Вып. 7. - С. 43-51.

43 Правительство Республики Казахстан. Положение о Министерстве охраны окружающей среды РК: постановление от 28 октября 2004 года №1113 // Справочная правовая система Юрист, 22.01.2007 г.

44 Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы: одобрена Указом Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года №1241 // Экологический курьер. - 2004. - 29 января.

45 Правительство Республики Казахстан Об утверждении Перечня специально уполномоченных органов, осуществляющих функции охраны окружающей среды, управление природопользованием и государственного контроля в этой области, и Правил организации их деятельности: постановление от 12 марта 2004 года №311 // Справочная правовая система Юрист, 22.01. 2008 г.

46 **Сулейменова, С.Ж.** Классификация природоохранных мероприятий // Проблемы развития и унификации экологического и аграрного законодательства Казахстана и стран СНГ в контексте интеграционных процессов (Байсаловские чтения-2005): материалы международной научно-практической конференции. Библиотека земельного права / сост. Б.Ж. Абдраимов. - Астана, 2005. – Вып. 7. – С. 76-80.

47 Конвенция Орхус, 25 июня 1998 года // Справочная правовая система Юрист, 27.03.2007г.

48 Қазақстан Республикасы 25 шілде 2006 жылғы № 155 Жарлығы бойынша «Байқоңыр» кешеніндегі Қазақстан Республикасының арнайы өкілі туралы Ереже // Анықтамалық құқықтық жүйе ЮРИСТ, 22.02.2009ж.

49 **Абдраимов, Б.Ж., Жарылқасын Е.** Возмещение экологического вреда по законодательству РК. – Алматы: Юрист, 2001. – С. 350.

50 **Мухитдинов, М.Б., Куандықов К.Ж.** Проблемы теории права сельскохозяйственного водопользования. - Тараз, 2001. – С. 244.

- 51 **Байдельдинов, Д.Л.** Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы: оқу құралы. - Алматы, 2005. – 430 б.
- 52 **Сарсембаев, М.А.** Международное право. Общая часть: учебное пособие. - Алматы: Ғылым, 1993. – 133 с.
- 53 **Бринчук, М.М.** Экологическое право: учебник для высших учебных заведений. – М.: Юрист, 1998. – 688 с.
- 54 **Гиззатуллин, Т.И.** Международно-правовое регулирование трансграничной перевозки опасных отходов: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. - М.: РГБ, 2003. – 169 с.
- 55 **Алтаева, К.Ж.** Международно-правовая охрана окружающей среды от загрязнения опасными отходами: дис. д-ра философии (Ph.D.) в области правоведения. - Алматы, 2008. – С. 113.
- 56 **Лазарев, М.И.** Технический прогресс и международное право. – М., 1963. – 26 с.
- 57 **Мовчан, А.П.** Кодификация и прогрессивное развитие международного права. – М., 1972. – С. 191.
- 58 **Журахов, В.Г., Михайлов, Ю.М.** Охрана природы и международное право // Международная жизнь. - 1971. - №9. - С. 139-140.
- 59 **Виноградов, С.В., Жукова, Э.Г.** Международно-правовые режимы защиты морской, воздушной и космической среды: сравнительный анализ // В кн.: Международное морское, воздушное и космическое право. – М., 1992. - 72 с.
- 60 **Виноградов, С.В.** Деятельность в космосе и охрана окружающей среды // В кн.: Космос и право. – М., 1980. – С. 121.
- 61 **Севастьянов, В.И., Урсул А.Д., Школенко Ю.А.** Освоение космоса и экологическая проблема: общество и природная среда. – М., 1980. – С. 115-119.
- 62 **Orbiting Debris: A Space Environmental Problem.** - Washington, 1990. - 43 p.
- 63 **Шестаков, Л.И.** Императивные нормы в системе современного права. – М., 1981. - 5с.
- 64 **Ерджанов, Т.К.** Международное публичное право: учебник. - Алматы, 2006. - 892 с.
- 65 **Жуков, Г.П.** Основные принципы Договора по космосу 1967г // В кн.: Тенденции развития космического права. – М., 1971. – С. 71-77.
- 66 **Nicholas, L.J.** History of on-orbit satellite fragmentations. - Janua, 1990. – P. 768.
- 67 **Reynolds, R.C., Potter, A.E.** Orbital debris research at NASA Johnson Space Center. – London, 1989. – P. 1089.
- 68 **Space debris, report of the ESA Space Debris Working Group, ESA SP-II09, November 1988; Report on orbital debris. Inter-agency Group (Space) for the National Security Council.** – Washington, 1989. – 17 p.
- 69 **Kessler, D.J., Cour-Palais, B.G.** Collision frequency of artificial satellites the creation of a debris belt // Journal of Geophysical Research. – 1978. - Vol. 83, №6. – P. 2637-2646.

- 70 **Kessler, D.J.** Collisional cascading: the limits of population growth in low earth orbit. – Netherlands, 1990. – 2 p.
- 71 **Eichler, P., Rex, D.,** Debris chain-reactions, AIAA/NASA/DOD Orbital Debris Conference 16-19 April. – Baltimore, 1990. – P. AIAA 90-1366.
- 72 **He Qi Zhi.** Legal Aspect of Space Activities and the Environment, Space Law: Development and Scope / ed. by N. Jasentuliyana. - New York, 1992. – P. 745.
- 73 **Тункин, Г.И.** Вопросы теории международного права. – М., 1962. - С. 122-136.
- 74 **Колосов Ю.М.** Тенденции развития космического права. – М., 1971. - 186с.
- 75 **Петров, В.В.** Правовая охрана природы в СССР. – М., 1976. - 328 с.
- 76 **Пиравов, А.С.** Космос и международное право. – М., 1970. - 44с.
- 77 **Law and Politics in Space.** - Montreal, 1964. – P. 43.
- 78 **Шмбаева, Е.А., Поточный М.В.** Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций. – М., 1989. – С. 90-93.
- 79 **Верещетин, В.С.** Космос и международное сотрудничество. – М., 1980. – 40 с.
- 80 **Fawcett, J.E.S.** International Law and the Uses of outer space. - N.Y., 1978. – P. 60.
- 81 **Лукашук, И.И.** Международно-правовое регулирование международных отношений. – М., 1975. – 8 с.
- 82 **Молодцова, Е.С.** Мирное урегулирование международных споров в области космической деятельности: автореф. канд. дис. юрид. наук: 12.00.10. - М., 1986. - С. 198.
- 83 **Johnson, D.H.N.** Rights in airspace. – Manchester, 1965. – P. 149.
- 84 **Forkosch, M.D.** Outer Space and Legal Liability // The Hague. - Boston, 1982. – P. 195 — 207.
- 85 **Barrow, Ch.J.** Environmental management for sustainable development. - London, 2006. - P. 10-31.
- 86 **Черниченко, С.В.** Международное право: современные теоретические проблемы. – М., 1993. – С. 357.
- 87 **Гусев, Р.К.** Правовая охрана природы в СССР. – М., 1979. – 167 с.
- 88 **Космические исследования и их практическое применение // Документы, представленные на Конференцию ООН по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях. – Вена, 14 - 27 августа 1969, ООН. - Нью - Йорк, 1969. – Т.2. – С. 1129 - 1153.**
- 89 **Jeaks, W.C.** Space Uw. - N.Y. – Washington, 1965. - 445 p.
- 90 **Тимошенко, А.С.** Правовой режим природных ресурсов, разделяемых двумя или более государствами. – М., 1978. – С. 117.
- 91 **Тункин, Г.И.** Теория международного права. – М., 1979. – 432 с.
- 92 **Курис, П.М.** Космическое право. – М., 1967. – С. 236.
- 93 **Василенко, В.А.** Ответственность государства за международные правонарушения. – Киев, 1976. – С. 133-139.
- 94 **Левин, Г.И.** Ответственность государств в современном международном праве. – М., 1966. – 60 с.

95 **Клименко, Б.М.** Международные реки: Правовые вопросы использования международных рек в промышленном и сельском хозяйстве. – М., 1969. - 231 с.

96 **Jenks, C.W.** Liability for Ultra-Hazardous Activities in International Law. – London, 1966. – P. 106-108.

97 **Колодкин, А.Л., Кибиревский С.П.** Принципы деятельности государств по использованию морского дна // Советское государство и право. - 1970. - № 6. – С. 95-100.

98 **Жуков, Г.П.** Международно-правовые проблемы освоения космоса: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.10. – М., 1966. – С. 120.

99 **Jenks, W.C.** Space and law. – Boston, 1993. – P. 278-279.

100 **Рубанов, А.А.** Международная космическо-правовая имущественная ответственность. – М., 1977. – 236 с.

Г.Б. ҚАБАНБАЕВА

**ҒАРЫШТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН
ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.**

МОНОГРАФИЯ